

c. schelstraete
h. kintaert
d. de ruyck

HET EINDE VAN DE ONVERANDERLIJKHEID

C. SCHELSTRAETE, H. KINTAERT, D. DE RUYCK

**HET EINDE
VAN DE ONVERANDERLIJKHEID**

**ARBEID, BEZIT EN WOONOMSTANDIGHEDEN
IN HET LAND VAN NEVELE TIJDENS
DE 17e EN DE 18e EEUW**

**Uitgegeven door de heemkundige kring
„Het Land van Nevele”
1986**

D/1986/1843/1

- © Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this work may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Gedrukt in de beschutte werkplaats „Nevelland” te Nevele.

WOORD VOORAF

Toen tijdens een van de bestuursvergaderingen van de heemkundige kring „Het Land van Nevele” het voorstel ter sprake kwam om een BTK-project te starten hoorde ik nogal wat twijfel bij enkele bestuursleden.

En ik kon hun terughoudendheid en twijfel wel enigszins volgen. Zouden pas afgestudeerden in staat zijn om binnen een afgemeten tijdsduur van twaalf maanden een historische studie af te werken over het sociaal-economische leven in het Land van Nevele ?

Om ook bij mezelf elke mogelijke twijfel in de kiem te smoren had ik me voorgenomen zorgvuldig te werk te gaan bij de keuze van de BTK-ers en hen ook bij de evolutie van de studie van nabij te volgen.

Heel vlug mocht ik ondervinden dat de keuze van Carl Schelstraete, Hilde Kintaert en Dorine De Ruyck een goede was.

Niet alleen maakte projectleider C. Schelstraete zijn twee medewerkers wegwijs in het ontcijferen van oud schrift, ook wist hij hun enthousiasme te wekken voor het onderzochte thema.

De samenwerking tussen de drie jonge vorsers verliep feilloos tot het laatste ogenblik. Het resultaat van deze goede samenwerking hebt U hier in de hand : Carl Schelstraete schreef de hoofdstukken één tot vijf, Hilde Kintaert schreef het hoofdstuk over „Wonen en Leven” en Dorine De Ruyck maakte het hele werk persklaar.

Toch zou dit boek er nooit gekomen zijn hadden wij en de auteurs niet kunnen rekenen op de hulp en medewerking van enkele bereidwillige personen.

Om te beginnen dank ik mijn oud-klasgenoot F. Verriest (Leuven) die de aanvraag van het BTK-project in goede banen naar de goedkeuring heeft geleid.

Dr. C. Vandenbroeke (R.U. Gent) zette zich met al zijn wetenschappelijke kennis achter het project. Met dr. H. Soly (R.U. Gent) en drs. A. Schuurmans (Landbouwhogeschool Wageningen) hadden de BTK-ers verhelderende gesprekken.

De heer G. Schaeck tekende en verbeterde met veel zorg de grafieken. Juffrouw Petra Schelstraete en de heren L. Mastyn en J. Van de Casteele hebben met engelengeduld verschillende keren de drukproeven gelezen.

Ten slotte dank ik heel oprecht onze mecenassen graaf B. de Bousies-Borluut (Hansbeke) en notaris A. Duerinck (Nevele) die door hun steun de publicatie van dit boek mogelijk hebben gemaakt.

Jan Luysaert
Voorzitter van de heemkundige kring
„Het Land van Nevele”

WOORD VAN DANK

De auteurs danken het bestuur van de heemkundige kring „Het Land van Nevele” en in het bijzonder Jan Luysaert en André Bollaert voor hun daadwerkelijke steun bij de realisatie van dit boek.

TEN GELEIDE

Het is een bekend gegeven in de Vlaamse historiografie van het Ancien Régime dat zelden of nooit van persoonlijke getuigenissen of ego-documenten kan vertrokken worden om de toenmalige leefwereld concreet, precies en waarheidsgetrouw weer te geven. Blijkbaar waren onze verre voorzaten toen al minder „spraakzaam” dan in de buurlanden het geval was, met alle gevolgen vandie natuurlijk bij het afzetten van historische evocaties. Tenzij nog steeds op één of ander archiefwonder mag gerekend worden of plots een geheim en minutieus bijgehouden dagboek van onder het stof zou vandaan komen, is het weinig waarschijnlijk dat we ons aan een Vlaamse tegenhanger van Montaigne, van de koopman van Prato, van een Chavatte of een Samuel Pepys mogen verwachten.

Goed historisch werk laat zich evenwel niet leiden, laat staan misleiden, door toevallige archiefvondsten of door wat men onvermoede schatten op zolder zou kunnen noemen! Wie zijn vakmanschap wenst te bewijzen, moet dat evenzeer met beperkte middelen en mogelijkheden zien waar te maken. Het opdiepen van een mooi en interessant archiefstuk is niet meer dan een droom en in het beste geval een toevalstreffer. Wie over de nodige stielkennis beschikt en zich de moeite heeft getroost om de bestaande archieffondsen zowel van binnen als van buiten te leren kennen en appreciëren, weet wel beter.

Essentieel is immers de vraagstelling; samen met het ontwerpen van een passende methode en een adequate benaderingstechniek is het de leidraad voor gedegen vakmanschap. Dát precies hebben de auteurs van onderhavige streekmonografie bijzonder goed in daden weten om te zetten.

Uit een overbekende bron, namelijk de boedelbeschrijvingen of wat ze zelf als staten van goed omschrijven, hebben ze op sublieme wijze een stuk sociale geschiedenis samengesteld die in lengte van jaren als een modelstudie van regionale terreinverkenningen zal doorgaan. Dat ze dat alles met bescheiden middelen en mogelijkheden hebben weten te klaren, kan enkel de graad van appreciatie nog verder ten goede komen. Voor zover zo iets nog moest bewezen worden, hebben ze gezamenlijk - zij het dan vooral onder impuls van Carl Schelstraete - nog maar eens aangetoond dat de jeugd aan doemdenken en andere vormen van defaitisme geen boodschap heeft; integendeel zelfs, dat ze de beperkte kansen die hen nog geboden worden

inderdaad weten aan te grijpen en dat ze de „zuur verdiende en met mondjesmaat” aangereikte centen van een kortlopend B.T.K.-project weten te benutten voor het uitschrijven van een historisch meesterwerk. Hopelijk komt de vrucht van hun inspanningen nog wel eens in handen van sommige beleidsmensen en toppolitici die, ongenueanceerd en smalend, de jonge werkwilligen uit de tijdelijke circuits als witte producten afschilderen of hun inzet als waardeloos en nutteloos betitelen.

Aan dat soort uitlatingen à la J. Gol hebben C. Schelstraete, H. Kintaert en D. de Ruyck, zich in elk geval niet gestoord. Boordevol ijver, met zorg en inzicht en bestendig met het idee in het achterhoofd hoe ze het beschikbare archiefmateriaal zo optimaal mogelijk tot spreken zullen brengen, hebben ze zich aan het exciperen gezet van de boedelbeschrijvingen uit het Land van Nevele. Meer bepaald voor de late 17e en voor de 18e eeuw werden aldus een 750 van de 4.500 bewaarde boedels doorgenomen. Het woord doornemen is hier in werkelijkheid slecht gekozen ; beter zou zijn „doorploegd” of „doorgrond”. Nog nooit, ook al beschikt de Vlaamse historiografie over heel wat pioniers op het vlak van de bronnenanalyse, kregen we zo’n minutieuze en complete behandeling van boedelbeschrijvingen onder ogen. Vandaar dan ook dat we geenszins aarzelen om het een modelstudie te noemen. Aan alle mogelijke, en zo waar onmogelijke, facetten werd immers gedacht. De bronnenheuristiek krijgt haar recht, het maatschappelijk kader wordt met kennis van zaken uitgediept. Door het onderzoekskader in een ruimere context te plaatsen krijgt de kleinschaligheid van de regio tussen Aalter en Deinze a.h.w. een extra dimensie toegemeten terwijl allerlei twistpunten en -vragen uit de nationale en internationale literatuur een al even passend als treffend antwoord meekrijgen. Hoe rooskleurig mag en moet men de eeuw van de Verlichting nu eigenlijk beoordelen ? Het beantwoorden van die vraag laten we, in het spoor van de auteurs, aan de lezers over. Meer dan genoeg zullen ze trouwens deelgenoot van hun optimisme worden, dit alles voor een streek die ten volle tot het epicentrum van de huisnijverheid en van de kleinschalige landbouwbedrijven mag gerekend worden.

Het boeiende van hun boek bestaat er overigens in dat het sociale geschiedenis brengt zoals het hoort, nl. met abstracties maar al evenzeer met concrete weergaven van leefsituaties. Jan Modaal verschijnt er slechts terloops als een koele, cijfermatige tijdgenoot ; gelijktijdig is het een man of vrouw van vlees en bloed, met pietluttige desiderata die levensecht uit de 18e eeuw op ons komt afgestapt. Dit beeld weten

de auteurs op te hangen door ons zowel te laten rondwandelen en rondneuzen in de huizen van Pieter de Dagloner en Jan de Wever als van de meest gefortuneerde paardenboeren uit de toenmalige maatschappij. Wat op het eerste gezicht een samenraapsel van „faits divers” lijkt, wordt aldus in een fascinerende weergave van de materiële cultuur omgetoverd. De levensechtheid van het verhaal, met een directe beklemtoning van wat de tijdgenoot werkelijk als basisbehoeften ervaarde, komt tot uitdrukking in het uitgavenpakket. Eten, kleden, slapen, dat was de essentie van het leven en naar die posten gingen dan ook veruit de meeste centen. Als het een beetje meezit, is het logisch dat die preferenties wat meer kwaliteit meekrijgen. Het is bijna ongelooflijk hoe de geschiedenis van de slaapvertrekken en de manier waarop men wenst uit te slapen als „sluitstuk” van een sociale evocatie te hanteren is. In elk geval waren de auteurs uitgeslapen genoeg om dit onderwerp in hun synthese de aandacht mee te geven die het verdient. Zo hoort het nu eenmaal in een zinvolle sociale geschiedenis.

Chr. VANDENBROEKE
6 mei 1986

HOOFDSTUK I : DE HEERLIJKHEID EN HET LAND VAN NEVELE

Begripsomschrijving en beknopte historiek

Ondoorzichtigheid van de wetgeving, complexe en trage administratie en bevoegdheidsoverlappingsen van verschillende besturen zijn tegenwoordig - en terecht - onderwerp van veelvuldige klachten.

Dat sommige misnoegde burgers daardoor de neiging krijgen om nostalgisch weg te dromen naar een verleden, „waar alles nog eenvoudig en duidelijk was” is een begrijpelijke reactie.

Indien deze burgers hun dromen waar zouden kunnen maken en de klok enkele eeuwen terugdraaien, dan zou de teleurstelling waarschijnlijk groot zijn. Ze zouden mensen ontmoeten die even misnoegd waren over de ingewikkelde en inefficiënte organisatie van bestuur en rechtspraak, waarin bevoegdheidsoverlappingsen en - betwistingen legio waren.

De mensen van het Oud Regime werden bovendien geconfronteerd met een tot chaos leidende hoeveelheid maten, gewichten en muntstelsels die door elkaar werden gebruikt. De Ancien Régime-mens had toen waarschijnlijk eveneens nostalgie naar het verleden, „toen het leven nog eenvoudig was”.

De onoverzichtelijke structuur van de Middeleeuwse - en Ancien Régime-instellingen maakt het ons ook moeilijk om een duidelijke begripsafbakening te geven van de *heerlijkheid Nevele* en van *het Land van Nevele*.

De eerste sporen van de heerlijkheid in de archieven dateren van de 12e en 13e eeuw. Ze zou volgens **R. Van den Abeele** ontstaan zijn uit een Romeinse *villa* (domein), met het *foncier* of de reserve (de door de heer uitgebate gronden) en de *tenures*, de lapjes grond die door de horigen werden uitgebaat. Dit heerlijk domein ontwikkelde zich later tot de *Stad en Vrijheid van Nevele*.

De eigenaar ervan breidde zijn invloed tijdens de middeleeuwen geleidelijk uit tot een heel uitgestrekt gebied.

In 1460 strekte de heerlijkheid Nevele zich uit over 296 lenen en achterlenen in 30 dorpen. Drie eeuwen later telde ze reeds 417 lenen (1).

De heerlijkheid was allesbehalve een compact geheel, vermits vele lenen verspreid lagen over parochies waar de heer van Nevele over-

vleugeld werd door andere heren. Het eigenlijke machtsgebied van de heer was kleiner en wordt door **Van den Abeele** *Het Land van Nevele* genoemd.

De auteur omschrijft het als „het niet verkaveld gebied, met het foncier als centrum, waar het gezag van de heer zich door zijn grondbezit en zijn nabijheid rechtstreekser deed gelden, en dat van enclaves van andere heerlijkheden in de schaduw stelde, een gebied van aan elkaar grenzende dorpen” (2).

Op de bestuurlijke organisatie en de geografische afbakening van het gebied komen we straks terug, maar het lijkt me nuttig eerst even in vogelvlucht de vroegste geschiedenis te bekijken.

De vroegste sporen van menselijke bewoning *situeren zich* in het mesolithicum (de periode tussen het oud- en het nieuwsteentijdperk). De schaarse bevolking woonde toen in kleine oases van ontgonnen gebied tussen uitgestrekte bossen en leefde van jacht, visvangst en veeteelt. Eigenlijke akkerbouw kwam toen weinig voor. Graangewassen waren in onze streken nog onbekend (3). Tijdens het nieuwsteentijdperk en de Romeinse tijd breidde de sedentaire landbouw zich geleidelijk aan uit - het drieslagstelsel was reeds gekend in de Romeinse tijd -, maar de bevolking bleef schaars.

De eigenlijke landname dateert volgens **Tavenier** van de Frankische tijden. Vele dorpen in de omgeving dragen *-gem* en *-zele*-namen (Zomergem, Landegem, Meigem, Poesele), wat wijst op hun ontstaan van de 4e tot de 8e eeuw (4). Nevele en Lerne zouden reeds vroeger bevolkingscentra geweest zijn.

Het is opvallend dat de meeste bevolkingsconcentraties (dorpen) in het *Land van Nevele* gesticht zijn op de koutergrond aan de rand van de valleien van de Kale en de Leie (zie kaart).

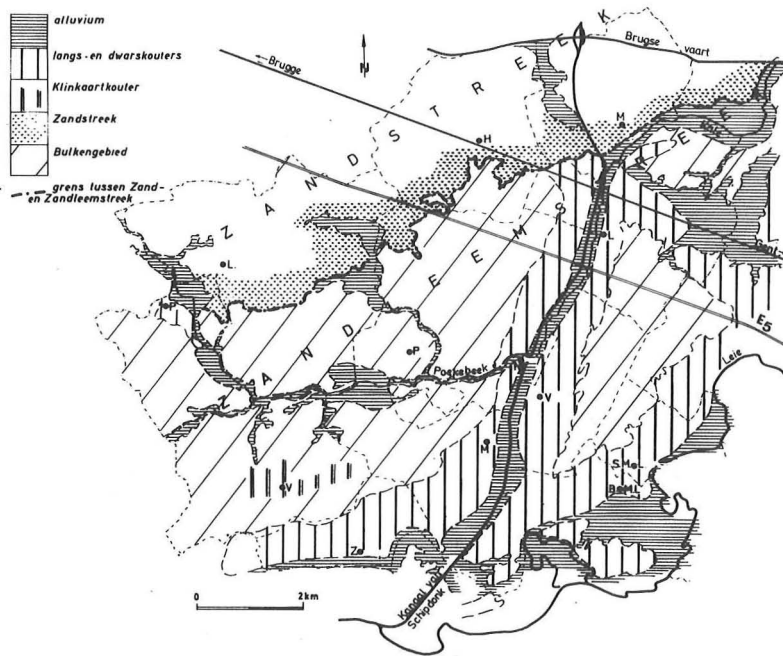
De kouters zijn de tamelijk droge en lichte zandleemgronden van gelijke doorlaatbaarheid gelegen langs de alluviale vlakte (met klei- en veengrond) van de Leie en de Kale.

De koutergronden zijn uiterst geschikt voor landbouw en lieten, vanwege hun gelijke doorlaatbaarheid, gemeenschappelijke bewerking toe. Het is een „open” landschap bestaande uit grote, niet afgesloten stukken land met lange smalle repelpercelen.

Het onregelmatig percelenpatroon van de gronden buiten de kouters (het bulkengebied) wijst op een latere individuele landname in het kader van de grote middeleeuwse ontginningsbeweging van de 10e-12e eeuw (5).

Het bulkengebied heeft een iets zwaardere zandleemgrond van ongelijke doorlaatbaarheid. Het was een goede landbouwstreek nadat de gronden door een grachtenstelsel gedraineerd werden. De percelen waren ten gevolge van individuele bebouwing onregelmatig en afgesloten (= *bulken*).

Kaart I.1 : De bodemgesteldheid in het *Land van Nevele* (6).

We mogen aannemen dat de ontginning tegen de 12e eeuw nagenoeg voleindigd was. Enkel in perioden van sterke bevolkingsdruk werden er nog wat marginale, weinig vruchtbare gronden in cultuur genomen.

Tijdens en na de grote ontginningsbeweging heeft de heer van Nevele, zoals gezegd, zijn macht uitgebreid over verschillende dorpen. Vanwege het door elkaar lopen van bevoegdheden op admini-

stratief, juridisch en leenrechtelijk vlak en vanwege menigvuldige verschuivingen daarin, is het moeilijk de grenzen van de heerlijkheid strikt af te bakenen.

Van den Abeele heeft een gebiedsafbakening voorgesteld, waarbij hij 13 parochies geheel of gedeeltelijk bij het *Land van Nevele* indeelt (zie kaart). De parochies Nevele, Vosselare, Meigem, Vinkt, St.-Maria-Leerne, St.-Martens-Leerne, Lotenhulle, Zeveren en Poesele behoorden volledig tot de heerlijkheid. Vier andere dorpen werden slechts gedeeltelijk tot het *Land van Nevele* gerekend, nl. de Westhoek, het dorp en de Heirenthoek van Landegem, een groot deel van Deurle, de wijk Brakel van St.-Martens-Lattem en de wijk Noordhoute van Drongen (Baarle).

Kaart I.2. : De grensafbakening van het *Land van Nevele*.

Dat het *Land van Nevele* geen homogeen blok was, en dat er zowel intern als naar andere heerlijkheden toe uitzonderingsgebieden waren wordt aangetoond door **Van Rompaey** (7). Bachte bijvoorbeeld behoorde enkel op fiscaal vlak tot de heerlijkheid en niet op het gebied van bestuur en rechtspraak.

Poesele vormde een soort enclave binnen het *Land van Nevele*, vermits het dorp tot 1284 een afzonderlijke heerlijkheid vormde en daarna het statuut van *Vrijheid* bleef bewaren. De parochie was vrijgesteld van heerlijke rechten aan de heer van Nevele en beschikte over een eigen baljuw en schepenbank.

Om de grenzen van het *Land van Nevele* op bestuurlijk vlak nauwkeuriger te omlijnen is het nuttig om de geografische spreiding van de *Staten van Goed*, opgemaakt door de Nevelse schepenbank, na te gaan. Op een totaal van ongeveer 4500 bewaarde staten voor de heerlijkheid tijdens de periode 1525 tot 1795 hebben wij er 750 opgenomen. De hiernavolgende indeling per parochie heeft betrekking op de periode 1610 tot 1795.

Tabel I.1. : Geografische spreiding, naar sterfplaats, van de *Staten van Goed*, 1610-1795.

PAROCHIE	Aantal	%
Nevele	233	31,1
Meigem	67	8,9
Landegem	62	8,2
Vinkt	58	7,7
St.-Maria-Leerne	46	6,1
Vosselare	42	5,6
Poesele	38	5,1
St.-Martens-Leerne	30	4,0
Hansbeke	21	2,8
Lotenhulle	17	2,2
St.-Martens-Latem	17	2,2
Zeveren	13	1,7
Bachte	12	1,6
Deurle	11	1,5
Drongen	9	1,2
Deinze	5	0,7
andere parochies	12	1,6
onbekend	57	7,6
TOTAAL	750	100

Opvallend is het grote belang van Nevele ; één derde van alle staten werd opgemaakt bij overlijdens uit die parochie. Op de tweede rij staan Meigem, Landegem en Vinkt die elk 8 à 9 % voor hun rekening nemen.

In onze vraagstelling naar de gebiedsafbakening van het *Land van Nevele* is het echter interessanter om de grensparochies te bekijken.

Hierbij merken we op dat Lotenhulle — dat volgens **Van den Abeele** volledig tot het *Land van Nevele* behoorde — slechts 17 staten levert (2,3 % van het totaal). De parochie wordt nog voorafgegaan door Hansbeke, dat volledig buiten de heerlijkheid zou hebben gelegen.

Als we rekening houden met de grote oppervlakte van Lotenhulle (ongeveer even groot als Nevele), lijkt het ons onmogelijk dat de parochie op het bestuurlijk vlak volledig onder de bevoegdheid van de Schepenen van Gedeede van Nevele viel. Hansbeke daarentegen moet zeker voor een deel bij het bestuurlijk *Land van Nevele* gehoord hebben. Vooral tijdens de eerste helft van de 18e eeuw waren de Hansbekenaren goed vertegenwoordigd (5,1 % van het totaal).

Bachte, dat volgens **Van Rompaey** enkel op fiscaal en niet op bestuurlijk vlak onder het *Land van Nevele* ressorteerde, levert 12 van de 740 verwerkte staten (1,6 %). Het lijkt er dus op dat een deel van de parochie dus ook onder Nevele ressorteerde.

Als we aan de hand van onze *Staten van Goed* het bestuurlijke *Land van Nevele* zouden in kaart brengen, dan zouden we een groot deel van Lotenhulle moeten weglaten.

Het zuiden van Hansbeke en vermoedelijk ook een stuk van Bachte zou binnen de grenzen vallen. Hiermee willen we geenszins beweren dat de gebiedsafbakening van **Van den Abeele** ongeldig zou zijn. Onze gegevens zijn echter wel tekenend voor de complexiteit van de instellingen tijdens het Ancien Régime. Heerlijkheden overlaptten elkaar en gebiedsgrenzen verschilden naargelang men deze of gene openbare machtsuitoefening bekeek.

Als we na grondig onderzoek de heerlijkheid in kaart zouden brengen, dan zou de grenslijn een ander traject volgen naargelang we het fiscale, het bestuurlijke of het juridische *Land van Nevele* beschouwen.

Een reden voor deze ondoorzichtige en vaak inefficiënte organisatie van het bestuur is te zoeken in het feit dat heerlijkheden lange tijd als het persoonlijk machtsgebied van de heer beschouwd werden, waar-

op toevallige factoren van erfopvolging van doorslaggegender belang waren dan de noden van de gemeenschap. Heerlijkheden verhuisden om familiale of financiële redenen van de ene familie naar de andere en werden daarbij soms opgesplitst. Zo werd Vinkt in 1662 nog losgemaakt van de heerlijkheid ten gevolge van een betwisting tussen de erfgenamen van Jean-Baptiste della Faille. Elf jaar later werd de parochie echter weer opgekocht door de heer van Nevele.

De bestuurlijke organisatie, de rechten en verplichtingen van de inwoners waren het gevolg van de confrontatie tussen de belangen van de heer enerzijds en die van de burgers anderzijds. De rechten van deze laatsten werden voor een deel gevrijwaard door de *Costuy-men*, het gewoonterecht. De bewoners van de *Stede en Vrijhede van Nevele* waren bijvoorbeeld reeds van in de 13e eeuw vrijgesteld van de meeste heerlijke belastingen.

In de periode die wij bestuderen, de 17e en 18e eeuw, was de heerlijkheid in handen van de familie della Faille. De rijke Antwerpse koopman Maarten della Faille had ze in 1592 gekocht van de erfgenamen van de onthoofde Filips de Montmorency, graaf van Horne. Jan della Faille werd in 1623 in de adelstand verheven en in de tweede helft van de 17e eeuw werd de heerlijkheid Nevele een baronie (8). Dat is ze gebleven tot in de Franse tijd op het einde van de 18e eeuw, wanneer het feodaal stelsel en daarmee alle heerlijkheden werden opgeheven.

De bezitters van heerlijkheden hadden naast pachten uit eigendommen nog inkomsten uit velerlei heerlijke rechten.

De onderdanen waren onderworpen aan de *heerlijke rente*, een belasting op het grondgebruik. Ze waren verplicht hun graan te laten malen in molens van de heer en daarbij 1/16 deel af te staan (het *molenrecht*). De heer kon vrij jagen op alle gronden in de heerlijkheid en hij inde een tol op schepen die door zijn grondgebied voeren.

Bij markttransacties, o.a. bij verkoop van dieren en graan, moest er een deel van de verkoopsom worden afgestaan (*strekelrecht*). De *wandelkoop* (het *markgeld*) en het *toekomstgeld* waren belastingen op verkoop en aankoop van gronden. Bij overerving van onroerend goed betaalde men 1 jaar supplementaire rente (*doodkoop*).

Van de nalatenschap van roerend goed moest het *beste hoofd* (een paard, een koe of eventueel een meubelstuk) worden afgestaan of meestal afgekocht...

Deze onvolledige opsomming geeft een idee van de enorme inkomsten die de bezitters van een grote heerlijkheid als Nevele genoten.

Tegenover deze rechten stond de verantwoordelijkheid van de heer voor het bestuur en de lagere, middelbare en hogere rechtspraak binnen zijn grondgebied.

Hij beschikte daartoe over een *baljuw*, twee *schepenbanken* en het *leenhof*. De baljuw was de belangrijkste bestuurder. Hij moest de belangen van de heer overal vrijwaren en was verantwoordelijk voor de ordehandhaving. Hij was tevens voorzitter van het leenhof en van de door de heer benoemde schepenbanken.

Het leenhof, samengesteld uit alle vazallen van de heer, was bevoegd voor alle leenzaken en sprak recht in de zwaardere strafzaken. Het hof kwam hierbij in concurrentie met de schepenbanken, die zowel administratieve als juridische macht bezaten.

In dat opzicht was de heerlijkheid weerom geen homogeen en ondeelbaar geheel. Slechts van zeven parochies is met zekerheid geweten dat ze door de schepenbanken van het *Land van Nevele* bestuurd werden, nl. Nevele-buiten, Meigem, Vinkt, Vosselare, Landegem (gedeeltelijk), St.-Martens-Leerne en St.-Maria-Leerne. Lotenhulle werd bestuurd door de heerlijkheid Audegoede.

Van Baarle, Bachte en Zeveren is nog niet geweten onder welke schepenbank ze vielen (9). Verder waren er nog enkele enclaves, gebieden die een zekere bestuurlijke autonomie hadden.

We vermeldden reeds de *Vrijheid van Poesele*, die over een eigen schepenbank beschikte. De belangrijkste enclave was echter de *Stad en Vrijheid van Nevele*, ook *Nevele-binnen* genoemd.

De bewoners van dit belangrijk bestuurs- en handelscentrum genoten reeds vanaf de 13e eeuw vrijstelling van heerlijke rechten (= *Vrijhede*).

Gelijktijdig, of iets later werd aan *Nevele-binnen* ook het statuut van *Stad* toegekend: dit wil zeggen dat het gebied over een zekere bestuurlijke autonomie en dus een aparte schepenbank beschikte. Die zeven leden tellende schepenbank zetelde echter wel samen met het leenhof bij het berechten van zware misdrijven.

Eén van de taken van schepenbanken bestond in de zorg voor wezen, en in het vrijwaren van hun belangen. Een belangrijk instrument daartoe was de *Staat van Goed*, opgemaakt onder toezicht van de *Schepenen van Gedeele*. Deze documenten dienden als basis voor ons onderzoek. Daarom wijden we een apart hoofdstukje aan de omschrijving en de bronnenkritiek ervan.

HOOFDSTUK II : „STATEN VAN GOED”

Omschrijving en bronnenkritiek

Staten van Goed zijn documenten waarmee vele lezers waarschijnlijk min of meer vertrouwd zijn. Familiekundigen hebben zelf reeds vele uren doorgebracht met het ontcijferen van de handschriften. Anderen hebben reeds kennis gemaakt met de hedendaagse versie ervan (boedelbeschrijvingen), nl. akten opgemaakt door notarissen, waarin de bezittingen en de schulden van een sterfhuis worden opgetekend.

Doorheen de eeuwenlange geschiedenis van de *Staat van Goed* zijn de vorm en de procedure voor opstelling ervan wel enigszins veranderd, maar de akte beantwoordt nog steeds aan hetzelfde doel : het beschermen van de belangen van minderjarige erfgenamen bij het overlijden van de erflater(s) (meestal één van de of beide ouders ; in uitzonderlijke gevallen een tante, oom, broer of zuster).

Die lange bestaansgeschiedenis van *Staten van Goed* of *boedelbeschrijvingen* maken de documenten zo interessant als bron voor geschiedkundig onderzoek. Doorheen het Ancien Régime is de procedure voor de opmaak ervan nauwelijks veranderd. Dat is voor de historicus een ideale situatie om tijdvakken met elkaar te kunnen vergelijken en evoluties op te sporen.

Een concretere omschrijving van de bron zal het belang ervan beter illustreren.

Een *Staat van Goed* was een officieel document dat werd opgemaakt bij het overlijden van een erflater als er onder de erfgenamen minderjarigen of in zeldzame gevallen, gebrekkigen (o.a. blinden) of zwakzinnigen (o.a. debielen) waren.

De akte werd gesteld door een prijzer en een griffier in opdracht van de deelvoogd van de wezen en werd door de voogd „ter wetwaert” gebracht voor de baljuw en de *Schepenen van Gedeele*.

Ze bestaat uit een minutieuze beschrijving van alle roerende en onroerende bezittingen en schulden van de overledene (in 99 % van de gevallen een ouder) en uit een berekening van het deel dat aan de wees of de wezen toekomt.

De aanwezigheid van verwanten van beide partijen, van de langstlevende echtgeno(o)t(e) (*houder(igge)*) en van de wees/wezen moest een garantie vormen voor een eerlijke en correcte afhandeling van

zaken. Dat blijkt uit volgende passage uit het gewoonterecht.

„Den inventaris ende staet van goede gemaect, ter wetwaert bij den deelvoocht overgebracht ende aldaer, present den lancxtlevenden, vadere of moedere ende andere vrienden ende maghen den weezen van beede zijde bestaende, ghelezen zijnde, wert de heurer in particuliere ghevrach ghedaen of zij dat houden over 't gherecht part, portie ende deel van goede, den weezen verstorven is” (1).

Bij het opstellen van de *Staten* werd zoals vermeld een vast patroon gevolgd. In de inleiding werd vermeld : de naam van de overledene, de plaats en datum van overlijden, de naam van de echtgeno(o)t(e), de erfgenamen, de deelvoogd, de prijzer, de ambtman en de schepenen. Ingeval er een huwelijkscontract was opgemaakt, werd daarvan een afschrift gemaakt.

Daarna volgde de eigenlijke beschrijving van de bezittingen en de schulden. In een eerste rubriek werd het onroerend goed beschreven, met vermelding van de oppervlakte, de ligging, de hoedanigheid van de gronden of hofsteden, de eventuele hypotheekleningen erop (bezette renten, de heerlijke lasten en andere bijzonderheden). Er werd aangeduid of de bezittingen geërfd waren of tijdens het huwelijk gekocht.

De tweede rubriek handelde over het roerend bezit in het huis, de stallen en de schuur en op het hof. De huisraad werd veelal kamer per kamer of per groepen van voorwerpen beschreven en geprezen ; zelden is de prijs van afzonderlijke voorwerpen gegeven. Naast de goederen werden in deze rubriek ook de vorderingen en het contant geld vermeld.

De lasten en schulden van het sterfhuis kwamen in het derde kapittel aan bod. Daarna volgden nog in een aparte rubriek de „Funeraillen ende Doodschulden”, m.a.w. de begrafeniskosten en het aan de heer te betalen *beste hoofd*.

De vereffening van schulden van de huisgenoten onderling behandelde men onder de hoofding „Recompense”.

In de „Liquidatie int corte” werd er een synthetisch overzicht gegeven van de verschillende posten en berekende men het saldo dat aan de wezen/erfgenamen toekwam. Ingeval dit saldo positief was werd de deelvoogd ontheven van zijn „deelvoogdije” en werd de langstlevende ouder (de *houder(igge)*) staande voogd benoemd. Deze laatste beloofde de wezen behoorlijk te voeden, te kleden en te onderhouden en de kinderen „op te brengen in deught, christelijke

religie ende eere te leeren ende voorts te sullen volbrengen daer toe eene moeder of vaeder verplicht ende schuldigh is”.

Deze beknopte beschrijving maakt reeds het historisch belang van de bron duidelijk. De *Staten van Goed* geven ons een heel tastbaar beeld van het alledaagse leven in het huishouden tijdens de voorbije eeuwen, over het werk, de woonomstandigheden, de rijkdom of armoede van een gezin. Terwijl andere bronnen slechts heel partiële informatie verschaffen over het sociaal en economisch leven van de gewone man en vrouw, krijgen we aan de hand van *Staten van Goed* een totaalbeeld. Dat maakt de bron zo uniek en uitermate interessant. Ze kan voor velerlei onderzoeken aangewend worden. De resultaten op het vlak van bevolkingsonderzoek (demografie), van economische en sociale geschiedenis en van de woonomstandigheden en de materiële cultuur komen in onze studie aan bod.

Maar ook voor familiekundigen of mensen die gewoon uit interesse iets over hun voorouders of naamgenoten in het *Land van Nevele* willen vernemen, zijn de *Staten van Goed* een belangrijke bron.

Om de waarde en de beperkingen van de *Staat van Goed* als historische bron nog verder te onderzoeken, moeten we nog twee vragen proberen te beantwoorden :

- 1) Zijn de bezittingen en de schulden exact en volledig weergegeven ?
- 2) Is de populatie uit de *Staten van Goed* representatief voor de volledige bevolking in een bepaalde periode ? Zijn alle sociale klassen vertegenwoordigd in verhouding tot hun kwantitatief belang in de samenleving ?

Met betrekking tot de eerste vraag kunnen we stellen dat bij de opmaak van de boedelbeschrijvingen de nodige garanties werden ingebouwd voor de eerlijke gang van zaken en een correcte beschrijving van de „baten en commeren”. Het probleem situeert zich op het vlak van de volledigheid. We moeten er rekening mee houden dat de documenten werden opgesteld met de bedoeling het deel van het patrimonium te bepalen dat aan de wezen toekwam. Onroerende bezittingen die erfachtig aan de langstlevende echtgeno(o)t(e) toekwamen, bleven onverdeeld in het bezit van deze laatste en werden niet bij het sterfhuis gerekend.

Deze gronden werden vóór 1680 slechts zelden in de *Staten van Goed* vermeld, na 1680 sporadisch. Vanaf 1720 werden ze in twee op de drie gevallen vermeld.

De gronden afkomstig van de overledene of verworven tijdens het huwelijk werden altijd beschreven, alsook alle roerende bezittingen en schulden.

De conclusie is dus dat wanneer we aan de hand van *Staten van Goed* het bezit van een huisgezin willen kennen, we in sommige gevallen een onderschatting krijgen. De verhouding tussen de verschillende sociale klassen wordt daardoor echter niet verstoord.

De tweede vraag - verschaffen de *Staten van Goed* ons een representatief beeld van de bevolking? - is moeilijker te beantwoorden. Verschillende auteurs hebben daarover hun twijfels geuit. Enkel van mensen met minderjarige kinderen zou een staat zijn opgemaakt. Alleenstaanden, gehuwde personen zonder kinderen of met alleen meerderjarige nakomelingen zouden niet in aanmerking gekomen zijn.

Volgens **J. Pisters**, die een onderzoek gedaan heeft naar de Gentse interieurs tijdens de 18e eeuw, waren de minstbedeelden bovendien sterk ondervetegenwoordigd (2).

We zullen bij het zoeken naar een antwoord op die vraagstelling vier benaderingswijzen volgen.

In een eerste gaan we na van hoeveel overlijdens er procentueel gezien een staat werd opgemaakt en welk deel van het totaal aantal gezinnen we daarmee kunnen aanschouwen.

In het tweede punt - de demografische benaderingswijze - gaan we na of de verschillende types huishoudens voldoende vertegenwoordigd zijn.

In het derde en vierde punt onderzoeken we aan de hand van bevolkingstellingen en fiscale bronnen of onze beroepsgroepen en welvaarts categorieën min of meer nauwkeurige schaalverkleiningen zijn van de volledige bevolking.

De eerste vraag was dus : welk deel - kwantitatief gezien - van de bevolking kunnen we via *Staten van Goed* benaderen? Het chronologisch overzicht van het aantal bewaarde *Staten van Goed* geeft ons reeds een eerste idee van de situatie per periode.

Tabel II.1. Aantal verwerkte en bewaarde *Staten van Goed* voor het *Land van Nevele* : evolutie per 20 jaar.

	Verwerkte Staten van Goed	Bewaarde Staten van Goed (= x 5)
1610-39	33	165
1640-59	40	200
1660-79	60	300
1680-99	77	385
1700-19	77	385
1720-39	108	540
1740-59	128	640
1760-79	132	660
1780-95	85	425
TOTAAL	740	3700

We constateren dat het aantal boedelbeschrijvingen stijgt naar het midden van de 18e eeuw. In de 18e eeuw was er echter een heel sterke bevolkingsgroei. Het is dus beter het aantal staten in verhouding tot het bevolkingscijfer of het sterftecijfer te bekijken.

Daarom hebben we voor de parochie Nevele het gemiddeld jaarlijks aantal staten vergeleken met het aantal overlijdens per jaar. Dat geeft de volgende resultaten :

Tot 1660 is slechts van 5 % van de overlijdens een boedelbeschrijving opgesteld en bewaard (!). Van 1660 tot 1710 is dat 10 % en de periode 1710-1750 is het best vertegenwoordigd met ca. 18 %. Tijdens de tweede helft van de eeuw werd slechts van ongeveer 12 overlijdens op honderd een staat opgemaakt.

Deze op het eerste gezicht weinig rooskleurige resultaten mogen niet geïnterpreteerd worden als zouden we slechts 10 tot 18 % van de bevolking kunnen bestrijken.

Vele overlijdens kwamen niet in aanmerking voor de opmaak van een staat, we denken maar aan de grote kindersterfte.

Het belangrijkste argument is echter dat *Staten van Goed* de toestand van niet één persoon beschrijven, maar wel van het gezin. Daarom is het beter de bronnen in verhouding tot het aantal huishoudens te beschouwen.

Dat doen we in de volgende tabel, waar we het aantal staten binnen een generatie (30 jaar) groeperen en vergelijken met het aantal bestaande huishoudens te Nevele in die periode.

We nemen aan dat de gezinnen om de 30 jaar vernieuwd worden.

Tabel II.2. Algemene representativiteit van *Staten van Goed* - parochie Nevele.
(van welk deel van de gezinnen bestaat er een staat ?)
(3).

	Bewaarde St.v.G per generatie (30 jr.)	Aantal Huishoudens	Bewaarde St.v.G. op Huishoudens %	Verwerkte St.v.G. op Huishoudens % (1/5)
1640-69	85	274	31 %	6 %
1670-99	165	298	55 %	11 %
1700-29	200	300	67 %	13 %
1730-59	250	408	61 %	11 %
1760-95	305	589	52 %	10 %

De resultaten van de tabel geven misschien een lichte overschatting vermits van sommige gezinnen twee staten (van de vader en de moeder) opgemaakt zijn.

Niettegenstaande deze vertekening kunnen we toch concluderen dat voor de 18e eeuw en het einde van de 17e eeuw van ruim de helft van de Nevelse gezinnen een *Staat van Goed* is bewaard gebleven. Vermits wij één vijfde daarvan hebben verwerkt hebben onze gegevens betrekking op tien procent van de bevolking in die periode.

Het blijft nu nog de vraag of we met die populatie een werkelijkheidsgetrouwe kaart (op schaal 1/10) van de bevolking kunnen tekenen. Daartoe confronteren we onze steekproef met bronnen die alle (of bijna alle) huishoudens bestrijken : meer bepaald, de bevolkingstelling van het jaar IV (1796) en de belastingskohieren.

In eerste instantie onderzoeken we onze populatie vanuit het oogpunt van de familiale situatie, het „gezinshoofdtype” en de burgerlijke stand van de overledene. We vergelijken onze gegevens met de indeling die **Daelemans** maakte van de Midden-Brabantse bevolking in 1796 (4). Er moet daarbij opgemerkt worden dat wij de gezinstoestand beschouwen vlak voor het overlijden van de erflater.

Tabel II.3. Representativiteitsonderzoek volgens familiale situatie en gezinshoofdtype.

	Bewerkte St.v.G. Land van Nevele 2e helft 18e eeuw		Midden-Brabant 1796
Echtpaar met kind.	238	87,5 %	65,2 %
Echtpaar zonder kind.	4	1,5 %	14,5 %
Weduwe met kind.	19	7,0 %	7,3 %
Weduwe zonder kind.	1	0,4 %	0,8 %
Weduwnaar met kind.	6	2,2 %	3,8 %
Weduwnaar zonder kind. + alleenstaande man	3	1,1 %	5,9 %
Alleenstaande vrouw	1	0,4 %	0,9 %
Weesgezin	—	—	1,6 %
TOTAAL	272	100 %	100 %
Huishoudens zonder kinderen	9	3,4 %	23,7 %

We kunnen uit de tabel concluderen dat alleenstaanden, maar vooral huishoudens zonder kinderen in onze bron sterk ondervertegenwoordigd zijn. Dat zijn de onvruchtbare koppels en de hele jonge, nog kinderloze gezinnen. Ook de hele oude gezinshoofden zullen nog zelden voorgekomen zijn vermits de kinderen dan reeds meerderjarig waren, en er dus geen staat meer werd opgemaakt.

Onze onderzoekingen i.v.m. de ontwikkelingsfase van het gezin (cfr. later) wijzen echter uit dat - de extremen uitgezonderd - huishoudens van alle leeftijden in de bron voorkomen.

De middeloude gezinnen waar het huwelijk reeds ca. 17 tot 25 jaar stand hield zijn licht ondervertegenwoordigd.

Hoogstens één vijfde van de huishoudens ontsnapte systematisch aan onze aandacht. Dit is geen onbelangrijk gegeven vermits deze groep op vlak van rijkdom, werk- en woongedrag in een bepaalde mate kan afwijken van de rest van de bevolking. De invloed van

beroep en rijkdom op het gedrag en de levenswijze waren volgens ons echter van doorslaggevender belang.

Voor de confrontatie van onze populatie op het vlak van de beroepsactiviteit maken we eveneens gebruik van de telling van het jaar IV (5).

Hierbij vergeleken we de beroepsstructuur - afgeleid uit de *Staten van Goed* - van de belangrijkste parochies van het *Land van Nevele* met de gegevens uit de telling van 1796 voor dezelfde parochies (Nevele, Meigem, Vosselare, de Lernes, Vinkt, Landegem en Poelele).

We hebben bij de beroepsvermelding in de bevolkingstelling wel een correctie uitgevoerd. De vage benaming „landman” kwam daarin nl. veelvuldig voor. M. Secelle heeft geconstateerd dat slechts twee derden van die landmannen werkelijk zelfstandige, voltijdse landbouwers waren (6). Het andere derde had in werkelijkheid eerder dagloon- of weefactiviteit als hoofdbedrijvigheid en werd, in verhouding tot de belangrijkheid, bij één van deze twee groepen ondergebracht.

Alvorens we de vergelijking maken moeten we enkele zaken opmerken.

Vooreerst is er een tijdsverschil tussen beide bronnen ; de *Staten van Goed* hebben betrekking op de periode 1750-95, de telling dateert van 1796. Tijdens die halve eeuw treden er verschuivingen op in de professionele samenstelling van de bevolking.

Het aandeel van de landarbeiders en de wevers neemt toe ten nadele van de landbouw. We zouden dus kunnen verwachten dat die groepen iets sterker uit de verf komen bij de telling.

Een tweede opmerking betreft het feit dat er in *Staten van Goed* zelden beroepsvermeldingen voorkwamen. We achterhaalden de beroepsactiviteit aan de hand van de inboedel, het bedrijfsgoed, het voorkomen van vee en gewassen, de schulden en vorderingen.

In het hoofdstuk over de economische geschiedenis gaan we daar dieper op in, maar nu willen we toch vermelden dat er bij 18 % van de staten geen beroep te achterhalen was.

Deze groep verdeelden we in twee klassen. De armere huishoudens met onbekend beroep werden vanwege de afwezigheid van productiemiddelen met dagloners vereenzelvigd (12 %). De welgestelden werden apart genoteerd onder de naam „onbekend hogere-klasse” (6 %). Deze groep bestaat vermoedelijk vooral uit renteniers, mensen uit

Tabel II.4. Representativiteitsonderzoek volgens de beroepsindeling

	St.v.G. van het Land van Nevele 2e helft 18e eeuw %	Telling 1796 Land van Nevele	
		Oorspronk. gegevens %	gecorrigeerd %
dagloner + onbekend lagere klasse	12 %	9,5 %	14 %
Landbouwer („landman”)	38 %	50,6 %	34 %
Wever/Wever-keuter	26 %	19,6 %	30 %
Ambachten	9,3 %	11,4 %	11 %
Handel	6,8 %	3,7 %	3,7 %
Vrije beroepen/ Administratie	1,3 %	3,3 %	3,3 %
Rest + onbekend hogere klassen	6 %	1,9 %	1,9 %
TOTAAL %	100 %	100 %	100 %
aantal	236	1762	1762

de administratie en de vrije beroepen. Deze laatsten zijn trouwens, als we op de expliciete beroepsvermelding afgaan, in onze staten ondervertegenwoordigd.

Wat de kwantitatief belangrijkste beroepen betreft nl. de boeren, de wevers, de dagloners en de ambachtslui is de overeenstemming bijna perfect. De landbouwers zijn iets dominanter in de *Staten van Goed* dan bij de bevolkingstelling. Dat was echter te verwachten op grond van wat we daarnet aanhaalden.

De conclusie is duidelijk : alle beroepsgroepen zijn tijdens de tweede helft van de 18e eeuw grosso modo in de juiste verhouding vertegenwoordigd.

We kunnen ook nog nagaan of alle welvaartsklassen vertegenwoordigd zijn. Een maatstaf daarvoor zijn de „pointingen”, belastingen aan de centrale overheid. Ze werden echter niet geheven op het (grond)bezit of op het inkomen van een huishouden, maar op het *grondgebruik*. Vooral de landbouwers werden erdoor belast, andere beroepsgroepen (de adel, de geestelijkheid en de allerarmsten) werden veel minder of zelfs niet getaxeerd. De bron is dus enkel voor de boeren een goede sociale maatstaf, niet voor de rest van de bevolking.

Niettegenstaande dat bezwaar zijn pointingen toch heel bruikbaar voor ons representativiteitsonderzoek, vooral voor de landbouwbevolking, maar ook voor de andere groepen, vermits de niet-landbouwers gegroepeerd zullen zijn in de lagere fiscale categorieën. In onze *Staten van Goed* zouden deze categorieën ongeveer in verhouding tot de algemene „Pointingen” moeten voorkomen.

Heel interessant is verder ook dat de bron ons de mogelijkheid biedt om verder in de tijd terug te gaan ; nl. tot het einde van de 17e eeuw. Dat konden we niet aan de hand van de volkstelling.

De werkwijze is als volgt : we hebben voor de parochie Nevele alle

Tabel II.5. : Respresentativiteitsonderzoek volgens bedrijfsoppervlakte door middel van de *pointingen*. (belastingen op het grondgebruik) (7)

	1695 - 1745		1746 - 1795	
	Staten van Goed en Pointingen	Pointingen totale bevolking	Staten van Goed	Pointingen totale bevolking
Geen belast.	13 %	12 %	30 %	19 %
0-1 ha	24 %	41 %	34 %	43 %
1-3 ha	22 %	22 %	18 %	18 %
3-10 ha	21 %	15 %	14 %	12 %
> 10 ha	21 %	10 %	4 %	7 %
TOTAAL %	100 %	100 %	100 %	100 %
aantal	63	683	103	1071

huishoudens van de verwerkte *Staten van Goed* opgezocht in de pointingrollen en ingedeeld in fiscale categorieën.

Die hebben we dan vergeleken met de algemene fiscale klassering (van alle huishoudens) te Nevele.

Tijdens het einde van de 17e en de eerste helft van de 18e eeuw zijn de middelgrote (3-10 ha) en vooral de grote boeren (> 10 ha) sterk oververtegenwoordigd. De gebruikers van minder dan 1 ha komen in de boedelbeschrijvingen te weinig voor. Dat is een heterogene groep waarin zowel wevers, ambachtslui, handelaars als vrije beroepen kunnen zitten.

In de tweede helft van de 18e eeuw is de landbouwbevolking ongeveer in de juiste verhouding vertegenwoordigd, op de grote boeren na, die iets te weinig voorkomen. De niet-belaste bevolking is oververtegenwoordigd. Dat zou er kunnen op wijzen dat de allerarmsten (vrijgestelden) teveel opduiken in de *Staten van Goed*. Het is echter niet duidelijk ten nadele van welke groepen dat zou zijn. Wel is het zo dat van diegenen die wél belastingen betalen, de laagste categorie te weinig voorkomt.

Globaal genomen doorstaan de *Staten van Goed* van de tweede helft van de 18e eeuw de representativiteitstesten uitstekend. De beroeps-groepen en sociale klassen zijn in de juiste verhouding vertegenwoordigd. Op dat punt wijken onze bronnen af van de stedelijke *Staten van Goed*. We moeten hier enkel de restricties maken dat de kinderloze huishoudens weinig of niet voorkomen en dat de vermelding van onroerend goed tot 1720 heel onvolledig is.

Tijdens het einde van de 17e en de eerste helft van de 18e eeuw zijn de middelgrote en grote boeren oververtegenwoordigd en in de periode voor 1660 zijn de *Staten van Goed* schaars.

De eindbalans is echter ontgensprekelijk positief. Vanaf 1670 tot de Franse Revolutie kunnen we met *Staten van Goed* ongeveer de helft van alle huishoudens bestuderen. Voor een groot deel van de 18e eeuw krijgen we bovendien een bijna perfect schaalmodel van de bevolking.

HOOFDSTUK III : DE BEVOLKINGSEVOLUTIE EN DE SAMENSTELLING VAN DE HUISHOUDENS

1. *Het bevolkingscijfer in het Land van Nevele tijdens de 17e en 18e eeuw.*

Het bevolkingsverloop is in de voorbije eeuwen altijd sterk verbonden geweest met maatschappelijke factoren zoals de economische conjunctuur, de sociale situatie van de bevolking en de gebruiken op vlak van huwelijksluiting.

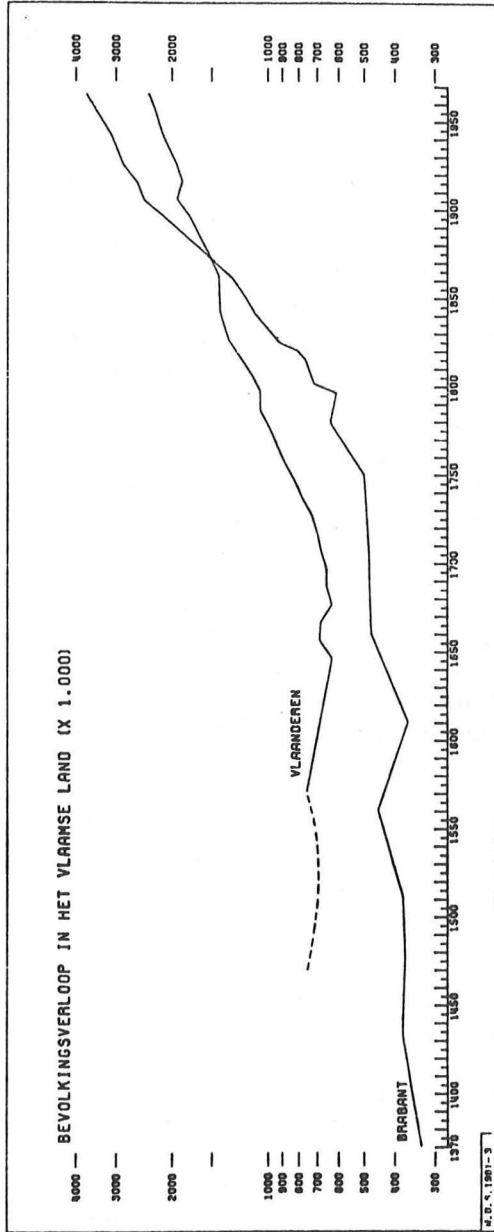
Oorlogshandelingen, opeenvolgende oogstmislukkingen en epidemische ziekten konden de demografische groei afremmen of zelfs de bevolking gevoelig uitdunnen.

Perioden van economische expansie, politiek-militaire rust en klimatologisch gunstige omstandigheden vertaalden zich in een aangroeiende bevolking, wat de economie op haar beurt kon stimuleren. Het bevolkingsverloop is geen losstaand gegeven, schrijft **Vandenbroeke**. „Groei of daling van de bevolking staat in direct verband met de economische ontwikkeling. Deze wisselwerking is bovendien tweedelig, in die zin dat het demografisch verloop zowel een bepalende als een afhankelijke schakel kan vormen ten opzichte van de sociaal-economische mutaties” (1).

Wanneer we het bevolkingsverloop op lange termijn (eeuwen) volgen, dan springt de stabiliteit vanaf de late middeleeuwen tot een stuk in de 18e eeuw direct in het oog. Er zijn natuurlijk groeifasen en inzinkingen, maar globaal genomen zit de bevolking tegen een plafond aan. Dit plafond werd bepaald door het maximum aantal mensen dat men met de toenmalige stand van techniek en exploitatievoorwaarden kon voeden. Voor het graafschap Vlaanderen was dat ongeveer 130 personen per km².

Dat betekent ook dat de economie op technisch en organisatorisch vlak vanaf de late middeleeuwen tot het begin van de 18e eeuw geen fundamentele verbeteringen heeft gekend. In de loop van de 18e eeuw komt daarin verandering. Het bevolkingscijfer kent een duurzame stijging die aanhoudt tot de jaren zeventig van de twintigste eeuw. De laatste jaren is er weer een stagnatie ingetreden op een dichtheid van ca. 400 inwoners per km² voor Oost- en West-Vlaanderen (het vroegere Graafschap). Wat echter niet wil zeggen dat we opnieuw tegen een technisch en fysisch plafond aanzitten, dat de

Grafiek III.1.

bevolking zijn maximumgrens heeft bereikt. De demografische evolutie is mede dankzij de opkomst en de verspreiding van voorbehoedsmiddelen vanaf het begin van de twintigste eeuw losgekomen van de voorheen onverbreekelijke band met de economische mogelijkheden.

De bevolkingsstagnatie van de laatste jaren in West-Europa is niet meer opgedrongen door dwingende omstandigheden maar is het gevolg van een keuze door de mensen zelf gemaakt. Ouders van nu opteren bewust voor kleine gezinnen. Tijdens het Ancien Régime had de mens enkel door het vroeger of later huwen vat op het geboortecijfer en de gezinsomvang. Het hoge sterftecijfer, de hoge kindersterfte en het vroegtijdige overlijden van ouders zorgde voor het evenwicht.

De demografische evolutie werd dus vooral bepaald door factoren die buiten de directe beslissingsmacht van het individu lagen, bv. de economische en politiek-militaire situatie, of door externe invloeden, zoals klimatologische omstandigheden.

Het interessante van dit alles is dat we door de studie van het bevolkingscijfer en van andere demografische kenmerken veel te weten komen over de algemene maatschappelijke evolutie. Daarom vonden we het belangrijk het bevolkingscijfer van de heerlijkheid Nevele te reconstrueren.

Wij zijn daarbij uitgegaan van de communicantencijfers die *Deprez* ons in een artikel van 1955 verschaft (2).

De auteur verstrekt ons gegevens voor de dorpen in en rond de heerlijkheid tijdens de 17e en de 18e eeuw. De communicantencijfers hebben betrekking op de bevolking die ouder was dan 12 jaar en die dus ter communie ging. Deze groep maakte gemiddeld 68 % uit van de totale bevolking. De cijfers van *Deprez* voor elke parochie hebben we bijgevolg met 1,462 vermenigvuldigd. Om tot een totaal benaderend cijfer voor de heerlijkheid te komen hebben we alle dorpen in rekening gebracht die volgens Van den Abeele ofwel geheel ofwel voor het grootste deel in het *Land van Nevele* lagen.

We moeten opmerken dat het hier benaderende cijfers betreft. De parochies Landegem, Deurle werden hier volledig in rekening gebracht, hoewel ze slechts gedeeltelijk tot de heerlijkheid behoorden. Ook Lotenhulle werd volledig meegerekend. Volgens de gegevens uit de *Staten van Goed* behoorde het dorp maar voor een deel tot het

Tabel III.1. : Het bevolkingscijfer per parochie van het *Land van Nevele*, eind 17e-18e eeuw (3).

	1682	1709/10	1755	1792
Nevele	1580	1469	2249	2830
Lotenhulle	1023	926	1351	2200
Landegem	965	856	1265	1731
Vinkt	731	682	1028	1507
Meigem	526	412	677	978
Deurle	292	326	561	755
Vosselare	443	249	480	719
St.-Ms.-Leerne	336	333	497	646
St.-Ma-Leerne	396	315	478	627
Poesele	219	229	395	604
Zeveren	219	162	366	445
TOTAAL Land van Nevele	6730	5959	9347	13042

Land van Nevele. Op die manier zouden we dus een overschatting maken. Anderzijds hebben we Hansbeke, Drongen en Latem, waarvan enkele wijken onder de heerlijkheid ressorteerden, volledig buiten beschouwing gelaten.

De overschatting wordt daardoor grotendeels gecompenseerd.

Het zal niemand verbazen dat de parochie Nevele boven de andere dorpen uitstak. Ongeveer één vierde van de onderdanen van de heerlijkheid was Nevelaar. Lotenhulle en Landegem volgden met elk ca. 15 % op de tweede rij, en Poesele en Zeveren waren de hekkensluiters met een aandeel van 3 tot 5 %.

We merken tevens op dat de bevolking tijdens de 18e eeuw meer dan verdubbelde. Het aantal inwoners steeg van zesduizend in 1710 tot dertienduizend in 1792.

De evolutie is echter beter te volgen op **tabel III.2.** en **grafiek III.2.**

De evolutie van het bevolkingscijfer tot 1640 is heel onzeker omdat ze gesteund is op heel onvolledige gegevens. Er zou naar de jaren veertig een bevolkingsdaling hebben plaatsgevonden. Dat zal waarschijnlijk te maken hebben gehad met de dertigjarige oorlog en de campagnes van Franse en Staatse troepen in Vlaanderen. Die conflicten hadden volgens **Deprez** een gevoelige demografische weerslag

Tabel III.2. : De evolutie van het bevolkingscijfer in het *Land van Nevele* tijdens de 17e en 18e eeuw (4)

	Aantal	Index 1682 = 100
1620	(5989)	89
1640	(5316)	79
1651	(5923)	88
1659	(6528)	97
1672	(6730)	100
1682	6730	100
1687	7165	106
1696	5211	77
1700	5648	84
1709/10	5959	88
1722/23	6702	100
1745/47	(8131)	121
1755	9347	139
1762	(10188)	151
1773/75	(12338)	184
1786	(12672)	188
1792	13042	194

in het *Land van Nevele* (5). De periode werd tevens gekenmerkt door gevoelige stijgingen van de graanprijzen met een piek in de jaren veertig (6).

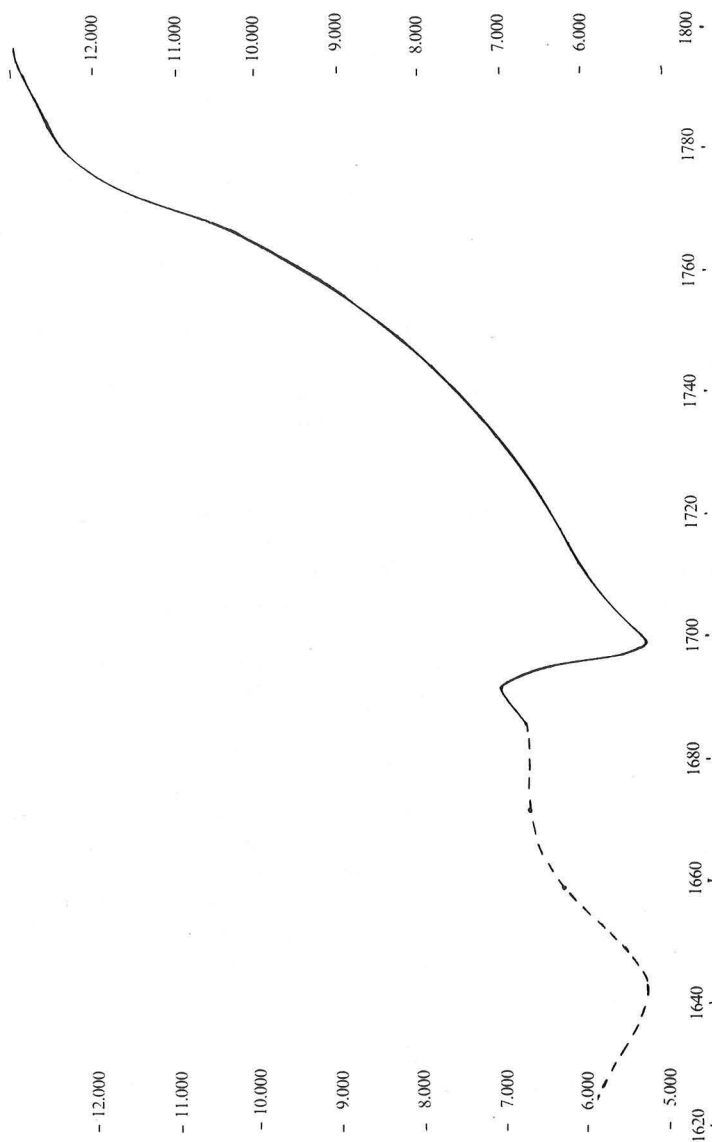
Vooraf voor de armste bevolkingslagen had dat rampzalige gevolgen. Zelfs indien ze hun volledig inkomen aan brood besteedden, hadden ze nog onvoldoende om de honger te stillen.

Tijdens de daaropvolgende decennia groeide de bevolking van *Nevele* opnieuw aan van ca. 5300 in 1640 tot 6730 personen in 1672. Voor de parochie *Nevele* steeg het aantal inwoners per km² in die periode van 82 naar 118.

De stagnatie in de zeventiger en tachtiger jaren van de 17e eeuw was grotendeels te wijten aan oorlogshandelingen, plunderingen en zware contributies aan Franse en Spaanse troepen.

In de Hollandse oorlog (van 1673 tot 1678) veroverde Lodewijk XIV geheel Oost-Vlaanderen, en het gebied tussen de Brugse Vaart en de Leie werd geplunderd.

Grafiek III.2.: De evolutie van het bevolkingscijfer in het Land van Nevele.

De inwoners schreven in een klachtbrief van 1677 aan de overheid,

„datter alsdan bij de voornoemde militairen afgebroken ende verbrant sijn diverse meubels, pachtgoederen, huysen, schueren ende stallen sonder regart te nemen wie die toebehoorden” (7).

De zwaarste crisis kwam er op het einde van de 17e eeuw met de oorlog van de Liga van Augsburg (1689-1697). De veelvuldige plunderingen gingen gepaard met oogstmislukkingen door weersomstandigheden in 1693 en 1698. Het gevolg was dat de graanprijzen pijlsnel de hoogte in schoten. De ruïnering van het platteland was compleet en meer dan één vierde van de inwoners van de heerlijkheid stierf of verliet have en goed om veiliger oorden te zoeken.

Het herstel in de daaropvolgende jaren werd bemoeilijkt door de Spaanse Successieoorlog (1700-1713) en door de jaren van graanduurte, 1709-10. Het duurde tot de jaren twintig van de 18e eeuw voor de bevolking het peil van 1682 opnieuw had bereikt.

De rest van de achttiende eeuw was op politiek-militair vlak een rustige periode. Het enige vermeldenswaardige wapenfeit vóór de Franse Revolutie is de Oostenrijkse Successieoorlog (in de jaren veertig), toen de Zuidelijke Nederlanden door Lodewijk XV werden veroverd. Op demografisch vlak had dit conflict echter geen gevolgen.

De eeuw wordt omschreven als een economische bloeiperiode voor het platteland, in een dikke vijftig jaar verdubbelde het aantal inwoners. Tussen 1722 en 1773 steeg het van 6.700 tot 12.300. De bevolkingsdichtheid bedroeg in 1792 211 inwoners per km², in 1709/10 was dat slechts 110.

Het is duidelijk dat er een fundamentele verandering heeft plaatsgegrepen in deze periode. Enkel bij een gunstig economisch klimaat en bij hoopgevende vooruitzichten kan een zo sterke en langdurige bevolkingsgroei optreden. De massale verspreiding van de aardappel vanaf het begin van de eeuw en de bloei van de linnennijverheid op het platteland zijn heel belangrijke verklaringselementen waarop we later uitvoeriger ingaan.

Het revolutionaire van de 18e eeuw is het feit dat de crisissen met massale sterfte nagenoeg volledig verdwenen. Epidemische ziekten en opeenvolgende oogstmislukkingen door het slechte weer kwamen nog zelden voor.

Militaire conflicten en hun ontredderende gevolgen : plunderingen,

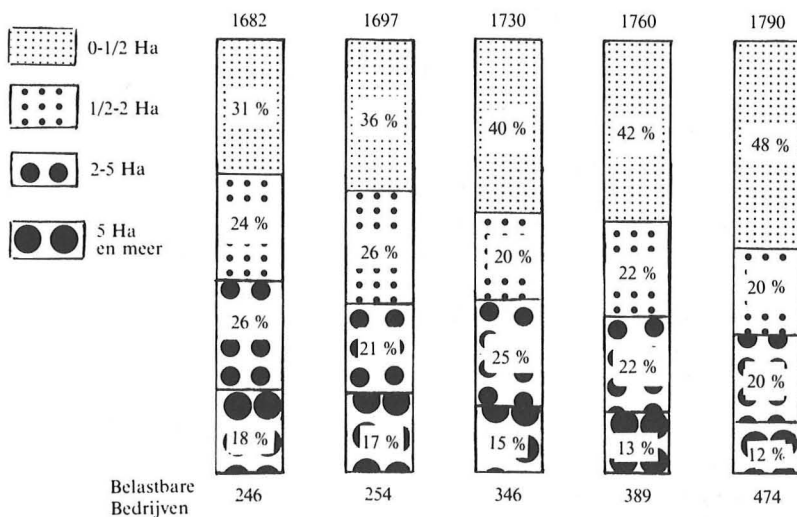

HOOFDSTUK IV : ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN TIJDENS DE 17e EN 18e EEUW

1. De evolutie van de bedrijfs grootte.

Voor de twintigste eeuw was de grote meerderheid van de bevolking voltijds of deeltijds in de landbouw werkzaam. Om een beter zicht te krijgen op de voorindustriële economie is het daarom aangewezen om vooraf de bedrijfsoppervlakte door te lichten. Een goede bron daarvoor is het „pointingkohier”. „Pointingen” of „Ommestellingen” waren belastingen op het grondgebruik, geheven door de staat. De bedrijfsstructuur in de parochie Nevele zag er als volgt uit.

Diagram IV.1. : De indeling van de bedrijven in de parochie Nevele volgens oppervlakte, eind 17e-18e eeuw (1).

Het is meteen duidelijk dat de meerderheid van de huishoudens slechts over heel weinig grond beschikte. Volgens het landboek van 1682 was één vierde van de uitbatingen (64 op 246) slechts een „huisstede met erf”, dus een huis met een tuintje. De bewoners van deze huissteden waren dagloners, wevers, ambachtslui of handelaars. Niet

enkel de landbouwers zijn dus in dit overzicht opgenomen, maar ook de andere beroepsgroepen. Toch is het zo dat we aan de hand van de *pointingen* niet de volledige bevolking te zien krijgen. Bepaalde groepen : de adel, de geestelijkheid en de allerarmste huisgezinnen, waren vrijgesteld van belastingen. Volgens **M. Secelle** zouden 20 % van de Nevelse gezinnen in het begin van de 18e eeuw en 30 % op het einde van de eeuw op die manier aan de fiscus ontsnapt zijn (2). Wijzelf verlenen met onze strenge berekeningsmethode slechts aan respectievelijk 15 en 20 % van de bevoking belastingvrijstelling. Daar de vrijgestelden voor de overgrote meerderheid mensen waren uit de laagste sociale klassen nl. dagloners en wevers, mogen we concluderen dat het aandeel van de mini-bedrijfjes in onze diagram nog onderschat is.

Met de sterke bevolkingsstijging in de 18e eeuw nam het aandeel van de minuscule uitbatingen heel sterk toe. De helft van de huishoudens beschikte op het einde van de 18e eeuw over minder dan een halve ha, zeven op tien gezinnen had minder dan 2 ha in gebruik. Honderd jaar vroeger was *slechts* een derde van de bedrijven kleiner dan een halve ha, de helft was kleiner dan 2 ha. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte daalde van 4,26 ha in 1705 tot 2,86 ha in 1786 (2). Er had dus in die periode in Nevele, zowel als in de rest van Binnen-Vlaanderen, een opsplitsing van de uitbatingen plaats. De jonggehuwden die zich in de tweede helft van de 18e eeuw wilden vestigen moesten vrede nemen met een nog kleiner lapje grond, waarop ze dan in vele gevallen nog zelf een huis en een schuur moesten bouwen.

Het is opvallend dat in die periode de grote boerderijen nagenoeg intact zijn gebleven. In 1682 waren er in de parochie Nevele 31 boeren die meer dan 10 ha bebouwden, waarvan 10 méér dan 20 ha exploiteerden.

Een eeuw later waren er 36 boerderijen van meer dan 10 ha, negen daarvan waren groter dan 20 ha. Op het einde van de 17e eeuw had Gilles Lamme met 35 ha het grootste bedrijf. Joos de Pestele volgde hem op de voet met 34 ha. Op de volgende rij stonden Jan Snauwaert, Pieter Verplaetsen en Gilles de Weert, die respectievelijk 32 ha, 31 ha en 29 ha uitbaatten (3). Deze grote boerderijen werden niet verkaveld, omdat het meestal pachthoeven waren die in hun geheel aan de oudste zoon werden overgedragen of die werden verhuurd aan de meest biedende. Bedrijven in eigen bezit werden daarentegen wel verdeeld onder de erfgenamen. De rijke eigengeërfde boeren konden veelal door aankopen van grond hun zonen een voldoende leefbare

hoeve nalaten. Bovendien was de huwelijkspolitiek erop gericht de welstand van het geslacht te bewaren en eventueel uit te breiden. Huwelijken binnen de stand hadden daardoor dikwijls het karakter van een zakelijke overeenkomst tussen families.

Het is geen toeval dat de rijkste boer van Nevele, Gillis Lamme gehuwd was met Josijntjen de Pestele, dochter van Joos, de tweede grootste landbouwer (4).

Niet de grote, maar de heel kleine bedrijfjes werden gedurende de 18e eeuw steeds verder opgedeeld. Alle minibedrijfjes van minder dan 1 ha bestreken in 1705 slechts 2,42 % en in 1786 slechts 3,72 % van het Nevelse grondgebied. Toch woonde en werkte 45 % van de bevolking in 1705 en 56 % in 1786 op dergelijke „hof- en huisstedekens”. De boerderijen van meer dan 5 ha namen in het begin van de eeuw drie vierden en op het einde van de eeuw 63 % van de cultuurgrond in beslag (5).

Het lijkt aannemelijk dat het belang van de niet-landbouwbevolking in Nevele groter was dan in de andere parochies van de heerlijkheid. De *Stad en Vrijheid van Nevele* was immers een regionaal verzorgings- en marktcentrum, waarin vooral wever-dagloners, ambachtslui, handelaars en mensen met vrije beroepen gevestigd waren. De eigenlijke boeren woonden buiten het dorpscentrum.

Tabel IV.1. : Vergelijking van de bedrijfsstructuur tussen het dorpscentrum en Nevele-Buiten : het aandeel van de uitbatingen van meer dan 1 ha.

	Nevele-Binnen	Nevele-Buiten
1705	26 %	79 %
1745	17 %	86 %
1786	14 %	75 %

Het aantal mini-bedrijfjes van minder dan 1 ha bleef in Nevele-Buiten beperkt tot ongeveer één vierde. De bedrijfsstructuur van Poesele was bijvoorbeeld goed te vergelijken met die van Nevele-Buiten. In 1730 was 25 % van de bedrijven er kleiner dan 1 ha (6). Voor Meigem werden gelijkaardige resultaten gevonden (7).

Het is duidelijk dat de belastingskohieren enkel voor de landbouw-

bevolking zinvolle aanduidingen geeft van de welstand en de economische bedrijvigheid. Interessanter wordt het wanneer we deze gegevens kunnen aanvullen met informatie over de beroepsactiviteit.

2. *De beroepsstructuur en het belang van de economische sectoren in 1796.*

Tijdens de voorbije eeuwen is het aantal landbouwers spectaculair gedaald ten voordele van de industriële en de dienstverlenende sectoren. De boeren vertegenwoordigen vandaag nog slechts een 5 % van de Belgische beroepsbevolking. Dit proces heeft te maken met de enorme productiviteitsstijging die de industrie, en later ook de landbouw en dienstverlenende sector heeft gekend.

De actieve bevolking ging zich steeds meer specialiseren in één bepaald beroep en was voor haar behoeftenbevrediging voornamelijk aangewezen op de markt. De tendens naar specialisering en de groei van de secundaire (industrie) en tertiaire sector (dienstverlening) is een proces dat reeds geruime tijd voor de industriële omwenteling werkzaam was, weliswaar met een sterk wisselende intensiteit.

Toch is het zo dat de pre-industriële samenleving voor een groot deel een doe-het-zelf maatschappij was. Een boer bakte eigenhandig brood en was bij gelegenheid metser, timmerman en wever. Een ambachtsman of handelaar bebouwde heel dikwijls een lapje grond om in een deel van zijn levensonderhoud te kunnen voorzien. Een groot deel van de bevolking moest twee of drie beroepsactiviteiten combineren om rond te komen. Kleine keuterboertjes brachten de wintertijd door aan het weefgetouw en werkten in het oogstseizoen deeltijds als dagloner bij grote boeren. Om deze redenen geven beroepsindelingen, zoals ze uit bevolkingstellingen tevoorschijn komen, altijd een vertekend beeld. Een keuterboer deed zich liever voor als *landman* dan als wever of dagloner. Met dit gegeven moeten we rekening houden bij de interpretatie van volgende beroepsstructuur voor het *Land van Nevele*. Ze werd afgeleid uit de telling van het jaar IV (1796) en heeft betrekking op de parochies Nevele, Meigem, Vosselare, de drie Leernes, Lotenhulle, Vinkt, Poesele en Landegem.

Meer dan de helft van de Nevelse gezinshoofden werd in 1796 als *landman* opgetekend. De totale landbouwbevolking, waartoe ook de dagloners behoorden, maakte 63 % van de inwoners uit. Dat is iets

Tabel IV.2. : De beroepsstructuur in het Land van Nevele en op het Oostvlaamse platteland in 1796 (8).

Sectoren	Beroepen	Land van Nevele		Oostvlaamse platteland	
		beroeps- groepen	economische sectoren	beroeps- groepen	economische sectoren
I Primaire Sector	Landbouwers (landman)	54 %	63 %	39 %	58 %
	dagloners	9 %		19 %	
II Secundaire Sector	Wevers	18 %	29 %	16 %	27 %
	Ambachtslui	11 %		11 %	
III Tertiaire Sector	Handelaars	4 %	7 %	4 %	8 %
	Vrije beroepen + administratie	3 %		4 %	
	Niet-productieven	1 %	1 %	7 %	7 %
	Totaal %	100 %	100 %	100 %	100 %
	Aantal gezinnen	2129			

meer dan het Oostvlaamse gemiddelde. In de heerlijkheid waren er gevoelig minder loonarbeiders en meer zelfstandige boeren dan in de provincie.

De Nevelse landbouw draaide vooral op arbeid van de eigen gezinsleden en op de inzet van het inwonend personeel dat hier heel talrijk was (Cfr. hoger).

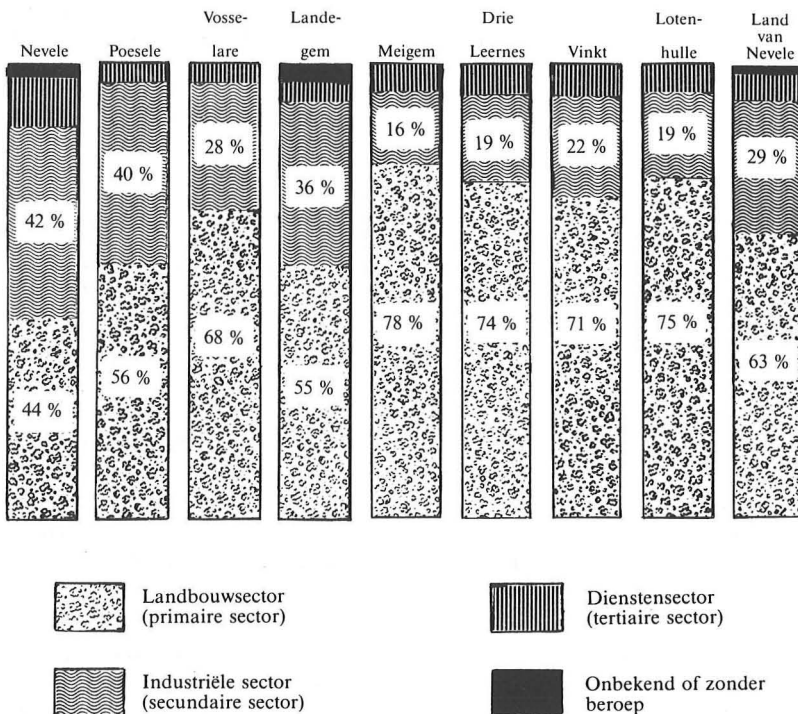
Het groot aantal thuiswevers (18 % van de bevolking) geeft ons reeds een idee van het belang van de linnennijverheid voor onze streek. We zullen later zien dat de textielbedrijvigheid helemaal niet het monopolie was van deze voltijdse wevers, maar beoefend werd door het grootste deel van de landbouwers. Om het belang van de indu-

striële sector te schatten hielden we echter enkel rekening met het hoofdberoep.

Volgens dat criterium waren drie op tien gezinshoofden, wevers en ambachtslui, in die sector werkzaam. De handelaars, de mensen uit de administratie en de vrije beroepen (de dienstverlenende sector) namen slechts 7 % voor hun rekening.

In grote lijnen was het economisch leven in het *Land van Nevele* in overeenstemming met de rest van Binnen-Vlaanderen. Wanneer we de parochies afzonderlijk bekijken merken we toch belangrijke onderlinge verschillen.

Diagram IV.2. : De economische sectoren in verschillende parochies van de heerlijkheid, einde 18e eeuw (9).

De parochie Nevele springt duidelijk uit de band vanwege de sterke concentratie van ambachtslui, handelaars en mensen met vrije

beroepen. Nevele kon op het einde van de 18e eeuw geen echt landbouwdorp meer genoemd worden, vermits minder dan de helft van de inwoners boeren waren. Een derde van de Nevelaars verdiende zijn brood in de linnennijverheid.

In Poesele, Landegem en Vosselare was het aantal wevers eveneens aanzienlijk, maar de dienstensector was er weinig ontwikkeld. De westelijke en zuidelijke parochies van de heerlijkheid nl. Meigem, Leerne, Vinkt en Lotenhulle waren echte landbouwdorpen. Ongeveer drie vierden van de bewoners waren er boer ofwel landarbeider.

3. *Het verzorgingspatroon in de heerlijkheid Nevele op het einde van de 18e eeuw.*

Laat ons nog even stilstaan bij de ambachtelijke en dienstensector en daaruit de mensen met verzorgende beroepen lichten. Dat zijn personen buiten de landbouwsector die goederen leverden en diensten verleenden aan de plaatselijke bevolking. Textielwevers, die hoofdzakelijk werkten voor de internationale markt zijn hier dus niet inbegrepen. Deze benadering leert ons in hoeverre gezinnen, in plaats van zelf voor alle huishoudelijke benodigdheden te zorgen, een beroep deden op kleermakers, metselaars en timmerlieden, het brood bij de bakker kochten en het vlees bij de slager. We krijgen eveneens een idee van hoe het gesteld was met de handel, de horecasector, de gezondheidszorg en het onderwijs. Het *verzorgingspatroon* geeft ons een beeld van de specialisatiegraad van de arbeid, van de mate waarin gezinnen voor hun behoeftenbevrediging aangewezen waren op andere huishoudens. Die afhankelijkheid is tijdens de laatste eeuwen alsmaar toegenomen en zelfs in die mate dat landbouwers vandaag de dag zelfs voor hun voeding grotendeels op de markt aangewezen zijn.

Tijdens het Ancien Régime poogden de gezinnen zoveel mogelijk zelf voor hun voedselvoorziening in te staan. Ambachtslui, handelaars en wevers hadden meestal nog een klein lapje grond waarop ze graan, aardappelen of groenten kweekten. Dat is begrijpelijk vanwege de lage levensstandaard en vanwege de hoge uitgaven voor voeding. Een gezin dat uitsluitend van loonarbeid leefde had minstens drie vierden van het inkomen uitgegeven vooraleer alle hongerige magen gestild waren (vandaag gaat nog slechts één vierde van het budget naar de voeding). Het is begrijpelijk dat de huishoudens van

Tabel IV.3. : Verzorgende beroepen in het *Land van Nevele* 1796 (10).

	LAND VAN NEVELE		
	Aantal	Beroepen ‰	Groepen ‰
I/ AMBACHTELIJKE SECTOR			
1. <i>Hout en Bouw</i>			
— Kuiper	8	0,72 ‰	
— Metselaar	23	2,06 ‰	5,37 ‰
— Timmerman	29	2,59 ‰	
2. <i>Voeding</i>			
— Bakker	14	1,25 ‰	
— Brouwer	1	0,09 ‰	3,04 ‰
— Molenaar	11	0,98 ‰	
— Slager	8	0,72 ‰	
3. <i>Kleding</i>			
— Klompenmaker	2	0,18 ‰	
— Kleermaker	50	4,47 ‰	7,96 ‰
— Schoenmaker	37	3,31 ‰	
4. <i>Andere Ambachten</i>			
— Smid	14	1,25 ‰	
— Wagenmaker	10	0,89 ‰	2,14 ‰
TOTAAL AMBACHTELIJKE SECTOR	207		18,51 ‰
II/ DIENSTENSECTOR			
1. <i>Kleinhandel, horeca</i>			
— Handelaar en winkelier	55	4,92 ‰	
— Herbergier	33	2,95 ‰	8,14 ‰
— Barbier	3	0,27 ‰	
2. <i>Gezondheidszorg</i>			
— Chirurgijn	6	0,54 ‰	
— Geneesheer	0	0,00 ‰	0,72 ‰
— Vroedvrouw	2	0,18 ‰	
3. <i>Geestelijke bijstand</i>			
— Pastoor	17	1,52 ‰	
— Geestelijke	2	0,18 ‰	1,70 ‰
4. <i>Onderwijs + juridische bijstand</i>			
— Schoolmeester	10	0,89 ‰	
— Notaris en advocaat	2	0,18 ‰	1,07 ‰
TOTAAL DIENSTENSECTOR	130		11,63 ‰
TOTAAL VERZORGENDE BEROEPEN	337		30,14 ‰
INWONERSAANTAL		11176	

verwoestingen en enorme fiscale druk, waren eveneens bijna volledig van het toneel verdwenen. Dit gunstig klimaat maakte een duurzame economische en demografische groei mogelijk. In de voorgaande eeuwen werd dat door regelmatig optredende crisissen gewarsboemd.

De omgeving van Nevele behoorde in het begin van de 19e eeuw samen met de rest van Binnen-Vlaanderen (arrondissementen Denendermonde, Aalst, Kortrijk, Oudenaarde en Gent) met meer dan 240 inwoners per km² tot de dichtstbevolkte gebieden van Europa.

Het Noorden en Noord-Westen van Vlaanderen (de arrondissementen Veurne, Brugge, Oostende, Ieper, Diksmuide) waren heel wat schaarser bewoond (90 tot 130 inwoners per km²) (8).

2. De kwetsbaarheid van het gezin tijdens het Ancien Régime.

Na deze algemene benadering van de bevolking is het aangewezen even stil te staan bij de basiscel van de gemeenschap, nl. het gezinshuishouden.

De *Staten van Goed* geven ons dienaangaande informatie die we moeilijk uit andere bronnen kunnen putten.

Terwijl de bevolkingstellingen weergeven welke mensen (ouders, kinderen, verwanten, dienstboden en anderen) op een bepaald moment onder één dak woonden, krijgen we uit de *Staten van Goed* een beschrijving van de verwantschap binnen het gezin, van de ouders, van de eventuele vorige echtgenoten en van alle kinderen van het eerste en eventueel het tweede en derde bed, ongeacht of ze al dan niet nog in het ouderlijk huis verbleven.

De *Staten* zijn eersterangsbronnen voor het onderzoek van het vroegtijdig uiteenvallen van gezinnen door het overlijden van één van de ouders, voor de studie van huishoudens met stiefouders, halfbroers en halfzusters.

We zullen ons in de volgende bladzijden vooral inlaten met deze voor de vorige eeuwen dagdagelijkse aspecten van het gezinsleven. Vooraf bekijken we echter even de structuur van de huishoudens. **M. Secelle** heeft op basis van de volkstelling van 1808 de gezinnen van Nevele in types ingedeeld (9). De *kerngezinnen* waar, personeel buiten beschouwing gelaten, enkel vader en/of moeder en de kinderen onder één dak wonen, vormen met bijna 70 % de grote meerderheid. Dat was in geheel N.W.-Europa reeds vanaf de middeleeuwen het geval.

Grote patriarchale stamfamilies, waar de leiding van de vader op de oudste zoon overging en waar broers en zusters met hun gezin inwoonden, kwamen slechts in Zuid-Europa veelvuldig voor. In onze gewesten was het eveneens een zeldzaamheid dat twee gezinnen, van ouders en een (schoon)zoon of van broers en schoonbroers, samenwoonden. In Nevele telde men deze *samengestelde* huishoudens slechts in één op twintig gevallen.

Uitgebreide huishoudens, waar het kerngezin aangevuld werd door een oude vader/moeder of door een broer/zuster, werden frequenter aangetroffen (17 %), vooral in de beginfase van het gezin.

De rest van de huizen werd bewoond door huishoudens zonder eigenlijke structuur (6 %) en door alleenstaanden (2 %).

Kenmerkend voor de voorbije eeuwen is het feit dat heel veel gezinnen slechts een geringe tijd standhielden. Niet het veelvuldig scheiden van de ouders was daarvan de oorzaak, zoals mensen van vandaag direct zouden denken. Het was de alomtegenwoordige dood die voor de scheiding zorgde. Eén van beide of allebei de ouders stierven immers vroegtijdig.

Samen met de massale zuigelingensterfte en de hoge huwelijksleeftijd (24-26 jaar voor vrouwen, 26-28 jaar voor mannen) was deze factor ervoor verantwoordelijk dat een ingrijpende en duurzame bevolkingsgroei voor de 18e eeuw niet mogelijk was.

Bij een goeie 10 % van de huishoudens stond een weduwe of weduwnaar aan het hoofd. Deze bleef in de meeste gevallen niet alleen, maar hertrouwde.

In één vierde van de gezinnen had één van de echtgenoten of allebei reeds twee of driemaal het ja-woord voor het altaar uitgesproken. Dat blijkt uit de volgende tabel.

Het aantal tweede huwelijken zal hier waarschijnlijk overschat zijn omdat van sterfhuizen met kinderen uit verschillende bedden vermoedelijk vlugger een *Staat van Goed* werd opgemaakt. De mogelijkheid tot betwistingen aangaande de erfenis waren daar immers groter. In 1611 vaardigde de overheid een eeuwigdurend edict uit dat de rechten van de kinderen uit het eerste bed moest beschermen.

De wet moest een rem zijn op de „zotte liefdes van verschillende personen, vooral bij tweede huwelijken en op gevorderde leeftijd, die de kinderen uit dat tweede huwelijk wilden bevoordelen” (10).

De beste garantie voor de kinderen uit het eerste bed was de opmaak van een *Staat van Goed*.

Tabel III.3. : Het veelvuldig hertrouwen in de 18e eeuw.

GEZINSHOOFDEN		Aantal		%
ONGEHUWD	man	4	6	1,1 %
	vrouw	2		
Beiden 1ste maal		374		71 %
GEHUWD	man 2de maal of meer	83	147	27,9 %
	vrouw 2de maal of meer	54		
	beiden 2de maal of meer	10		
TOTAAL aantal huishoudens		527		100 %

De gegevens over hertrouwen mogen dan overschat zijn, het is een feit dat de assepoester-gezinssituatie de normaalste zaak van de wereld was.

Uit de tabel blijkt ook dat mannen veelvuldiger hertrouwen dan vrouwen. Dat kan voor een deel verklaard worden door het groter sterfterisico van volwassen vrouwen (kraambedsterfte). Bovendien is het zo dat mannen meer kansen hadden op de „huwelijksmarkt” dan vrouwen. Dat blijkt uit het lager aantal weduwnaars dan weduwen ; respectievelijk 3,8 % en 5,5 % van alle gezinshoofden.

Voorals de vrouw - in het bijzonder de weduwe - uit de laagste klassen had het vanwege haar armoede moeilijk om een echtgenoot te strikken. Dat was voor haar dubbel erg vermits ze als weduwe of alleenstaande vrouw bijna gedoemd was om haar verder bestaan in behoefte te slijten.

We weten ondertussen al dat vele gezinnen getroffen werden door het vroegtijdig overlijden van de vader en/of de moeder.

Aan de hand van de leeftijd van het oudste kind hebben we nagegaan in welke ontwikkelingsfasen van het gezin de meeste overlijdens optraden. Kwamen ze het meest voor bij jongere of meer bij oudere gezinnen? Tabel III.4. geeft de resultaten van dat onderzoek per beroepsgroep.

We constateren dat de sterfte van de ouders tamelijk gelijkmatig optrad zowel bij jongere als bij oudere huishoudens. Eén derde van de gezinnen werd getroffen door het overlijden van één der ouders

Tabel III.4. : De ontwikkelingsfase van het gezin bij het overlijden van één van beide ouders (in %).

	Geen Kinderen	Leeftijd oudste kind				Totaal	
		Jongere gezinnen		Oudere gezinnen		%	Abs.
		0-11 jr.	12-15 jr.	16-24 jr.	≥ 25 jr.		
Dagloner en wever		55 %	17,5 %	5 %	22,5 %	100	40
Keuterboer (1/2 à 5 ha.)	2 %	49,5 %	8,5 %	15 %	25 %	100	107
Boer (2-5 ha)	1 %	33 %	11 %	19 %	37 %	100	123
Paardenboer (> 5 ha)	2 %	29 %	9 %	16 %	44 %	100	68
Ambacht en handel	3 %	24 %	12 %	31 %	30 %	100	74
Rest + onbekend	11 %	27 %	10 %	19 %	33 %	100	70
Totaal %	3 %	36 %	11 %	18 %	32 %	100	482

reeds voor het oudste kind de leeftijd van 12 jaar had bereikt. Eén derde van de sterfgevallen viel te betreuren bij echtparen die reeds hun zilveren jubileum achter de rug hadden.

Voor de dood is iedereen gelijk, zegt men soms. Maar het is duidelijk dat magere Hein vroeger aan de deur kwam kloppen van de armste dompelaars. Bij dagloners, wevers en keuterboertjes kwam de sterfte in heel jonge gezinnen veel frequenter voor dan bij middelgrote en grote boeren.

Dat is de voornaamste reden waarom de lagere klassen gevoelig kleinere gezinnen hadden dan de rijkere.

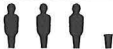

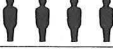
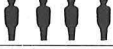
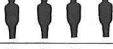

Een andere oorzaak is de dalende vruchtbaarheid bij arme, ondervoede mensen. Hoewel dat misschien - denkend aan de bevolkingsexplosie in de derde wereld - sommige mensen eigenaardig in de oren zal klinken.

De kroost in de sobere huishoudens werd bovendien beperkt door een heel hoge zuigelingensterfte. Minstens één vierde van de kinderen haalde er zijn eerste verjaardag niet.

Dat alles - samen met de relatief hoge huwelijksleeftijd - zorgde

ervoor dat de gezinnen van arme lieden en van de andere sociale klassen relatief klein bleven.

Tabel III.5. : Gemiddeld aantal kinderen per beroepsgroep 1650-1795.

Dagloner en wever		3,36
(wever-) keuter		3,36
Boer		3,96
Paardenboer		4,36
Ambacht en handel		3,87
Administratie en vrije beroepen		3,87
Rest + onbekend		3,03
TOTAAL		3,74

Het gemiddelde huishouden had minder dan vier kinderen. Er moet daarbij nog gezegd worden dat in huishoudens waar beide partners aan hun eerste huwelijk toe waren het gemiddeld aantal kinderen nog gevoelig lager lag : 3,39.

Wanneer we bij personen die reeds twee- of driemaal trouwden de kinderen uit verschillende bedden samenrekenen komen we aan 4,74. De opmerkelijkste vaststelling is wel dat de rijke boeren doorgaans één zoon of dochter meer hadden dan de armste bevolkingsgroepen. De middelgrote boeren, de ambachtslui, de handelaars en de vrije beroepen namen een tussenpositie in. De gegevens uit de volkstellingen worden hierdoor bevestigd en aangevuld.

In deze bron werd immers het aantal *inwonende* gezinsleden geteld. Het was dus normaal dat de huishoudens van grote boeren omvangrijker waren vermits de zonen en dochters thuisbleven, terwijl de kinderen van dagloners meestal elders als dienstbode onderdak vonden.

We weten nu dat de huishoudens van de meer welgestelden niet enkel

groter waren vanwege de inwoning van personeel of vanwege het langer thuiswonen van de kinderen.

De rijke gezinnen waren gewoon ook *kinderrijker*.

In de loop van de 18e eeuw werden de gezinnen geleidelijk aan groter. Het gemiddeld aantal kinderen bedroeg tijdens de tweede helft van de 17e eeuw, een crisisperiode, slechts 3,45. In de eerste helft van de 18e eeuw groeide het tot 3,68 en in de volgende halve eeuw tot 3,94. Deze gunstige evolutie was te danken aan het feit dat jonge gezinnen minder werden getroffen door het overlijden van één van de ouders en vermoedelijk ook aan de daling van de zuigelingensterfte.

De gemiddelde waarden die we tot nog toe gaven zeggen ons niets over de grote verschillen tussen de huishoudens onderling (de spreiding). Bovendien lijken ze nogal onwettelijk ; geen enkel gezin heeft drie en een half kind. Daarom delen we nu de huishoudens in volgens het aantal kinderen. We nemen daarbij enkel de eerste huwelijken in beschouwing.

Zeven op tien echtparen hadden één tot vier kinderen. De echt kroostrijke gezinnen met zes of meer nakomelingen waren eerder zeldzaam (15 %).

Tabel III.6. : De verdeling van de huishoudens volgens het aantal kinderen. 1650-1795.

	Aantal	Percentage
Geen kinderen	12	2,4 %
1 kind	78	15,7 %
2 kinderen	110	22,1 %
3 kinderen	78	15,7 %
4 kinderen	84	16,9 %
5 kinderen	54	10,8 %
6 kinderen	44	8,9 %
7 kinderen	16	3,2 %
8 kinderen	15	3,0 %
9 kinderen	6	1,3 %
TOTAAL huishoudens	497	100 %

De overheersing van het relatief kleine gezin is een constante in de geschiedenis (zowel in het verleden als voor vandaag).

Van de kinderrijkdom van de Vlaamse gezinnen was enkel tijdens de tweede helft van de 19e eeuw en de eerste decennia van de 20e eeuw sprake (11). Het huwelijksleven van vandaag sluit in dat opzicht eerder aan bij een eeuwenlange traditie in plaats van er mee te breken. Enkel de manier waarop een rem werd gezet op de bevolkingsgroei is veranderd. Gezinsplanning is de moderne, minder tragische tegenhanger van de dood als geboortebeperker.

3. De vreemde eenden in de bijt : dienstboden.

Wanneer we het over de huishoudens van de voorbije eeuwen hebben, is het onmogelijk om voorbij te gaan aan een heel omvangrijke en eigen-aardige bevolkingsgroep, namelijk het *dienstpersoneel*.

Dienstboden waren meestal jonge mensen die zich tegen een bepaalde vergoeding voor een al dan niet afgebakende periode (bij het landelijk personeel meestal 1 jaar) verhuurden aan een werkgever.

Ze werden opgenomen in het huishouden van de meester en waren bijgevolg onderworpen aan diens absolute gezag als gezinshoofd (12).

We krijgen een goed beeld van het belang van de dienstarbeid voor de toenmalige maatschappij wanneer we het aantal *domestieken* op de totale bevolking bekijken.

Tabel III.7. : Het aandeel van het dienstpersoneel op de totale bevolking in 1796 (13).

	% dienstpersoneel t.o.v.		
	De mannelijke bevolking	De vrouwelijke bevolking	De totale bevolking
Het Land van Nevele			14,2 %
Arrondissement Gent I (N-W van Gent)	14,5	11,3	13,0 %
O-Vlaamse platteland	12,5	8,8	10,6 %
Z-O-Vlaanderen			7,2 %
Kanton Lede (bij Aalst)			4,7 %
Veurne-Ambacht			10,6 %

We baseren ons hiervoor op de telling van het jaar IV (1796). Op het einde van de 18e eeuw was een tiende van de Oostvlaamse bevolking dienstbode. De vertegenwoordiging varieerde sterk van streek tot streek en zelfs van dorp tot dorp. Z.-O.-Vlaanderen en het gebied rond Aalst telde heel weinig *domestieken*. In de streek ten Noord-Westen van Gent, en in het bijzonder in het *Land van Nevele* waren de dienstboden talrijk (13 tot 14 %). Binnen de heerlijkheid telde vooral Meigem en de Leernes veel knechten en meiden (17 à 18 %). In Poesele en Lotenhulle daarentegen was het personeel dan weer relatief zwak vertegenwoordigd (10 tot 11 % van de bevolking). Uit de tabel konden we reeds opmaken dat er meer mannen dan vrouwen onder het landelijk personeel waren. De grotere behoefte aan mannelijke arbeidskrachten in de landbouw en in de ambachtssector zorgde ervoor dat zes op tien *domestieken* knechten waren. Meisjes en jonge vrouwen trokken veelal naar de stad, waar er een grote vraag was naar dienstmeiden. Twee derden van het stedelijk personeelsbestand bestond immers uit vrouwen.

Bij de overgrote meerderheid van het dienende volk werd de betrekking slechts tijdens een beperkte periode in het leven uitgeoefend. Drie vierden van de *domestieken* waren jongeren en jong-volwassenen van minder dan dertig jaar.

Een vierde tot de helft van alle adolescenten verliet op jonge leeftijd (dikwijls vanaf 12 tot 14 jaar) zijn ouders om bij vreemden te gaan werken en wonen. Op het einde van de 18e eeuw bijvoorbeeld was 43 % van de Nevelse mannelijke bevolking van 20 tot 24 jaar knecht. Dienstarbeid was voor de plattelandsjeugd uit de lagere- en middenklassen dé voorbereiding op het latere beroeps- en huwelijksleven, daar ze de jongeren de mogelijkheid bood tot het opdoen van professionele bekwaamheid en tot het aanleggen van een spaarpot of een bruidsschat.

Nagenoeg alle huishoudens en alle personen kwamen nauw in contact met dienstarbeid, als werknemer ofwel als werkgever. Deze vorm van overheveling van arbeidskrachten van het ene huishouden naar het andere was het sleutelmechanisme waardoor de voorindustriële economie met het gezin als produktieeenheid, kon functioneren. Vooral landbouwers deden een beroep op inwonend personeel om hun bedrijf draaiend te houden. Slechts tijdens de drukke oogstmaanden werden er dagloners ingeschakeld.

Omstreeks het midden van de 19e eeuw waren er in de Belgische landbouw voor 100 landarbeiders nog 156 dienstboden werkzaam. We begrijpen nu dat voor de jongeren uit de volksklasse *gaan dienen* even vanzelfsprekend was als naar school gaan voor de jeugd van vandaag. Het verschil is dat scholieren van nu elke avond of in het slechtste geval elke week terug naar huis mogen, terwijl vele jongeren van toen slechts na verloop van maanden of na een jaar hun ouders terugzagen.

De domestieken trokken dikwijls naar andere parochies om werk te vinden. Ongeveer vier op tien landelijke dienstboden op het einde van de 18e eeuw waren inwijkelingen. De meester was er niet happig op zijn personeel enkele dagen vrijaf te geven om hun ouders op te zoeken. In principe moest er zeven dagen op zeven gewerkt worden. Enkel op zondag deed men het iets kalmer aan.

Welke huishoudens huurden dienstboden in? Wie waren de werkgevers?

We kunnen vooraf al opmerken dat deze groep niet tot de meest welvarende huishoudens beperkt bleef. Ook personen die er financieel niet zo goed voorstonden moesten soms, indien hun bedrijf hen daartoe noodzaakte, personeel onderhouden.

Uit onze gegevens blijkt dat bijna één vijfde van de financieel minst welvarende klasse een meid of een knecht had. De meest welstellenden daarentegen hadden bijna altijd verschillende dienstboden.

De aanwezigheid van personeel werd op de eerste plaats bepaald door bedrijfseconomische noden. Vooral in de landbouwsector werd er veel gebruik gemaakt van dienstarbeid, bij ambachtslui en handelaars heel wat minder. In de huisnijverheid, bij wevers dus, was de knecht of meid een zeldzaamheid.

Ruim één derde van alle Nevelse gezinnen beschikte volgens onze bron over personeel. Daarmee scoort Nevele gevoelig hoger dan Z.-O.-Vlaanderen en de streek van Tielt.

De situatie per beroepsgroep is echter grotendeels gelijklopend voor de verschillende regio's. Textielwerkers moesten genoeg nemen met de eigen gezinsleden om de voorbereidende werkzaamheden tot het weven uit te voeren. Zij combineerden huisnijverheid bovendien met loonarbeid bij boeren om de eindjes aan elkaar te kunnen knopen. Uit hun rangen werd een groot deel van het landelijk personeelsbestand gerecruteerd. De gezinnen van kleine (tot 2 ha) en middelgrote boeren (2 tot 5 ha) waren nu eens werkgevers, dus vragers naar arbeidskrachten en dan weer aanbieders van arbeidskrachten.

Tabel III.8. : De aanwezigheid van dienstboden bij verschillende beroepsgroepen 18e eeuw (14).

	Land van Nevele 1720-1796	Z-O-Vlaanderen 1796	Arrondissement Tielt 1815
Wevers en dagloners (½ tot 2 ha)	7 %	4 %	8 %
Keuterboer + eventueel weefactiviteit	19 %	}	}
Middelgrote boer (2-5 ha)	44 %		
Paardenboer (> 5 ha)	82 %		
Ambacht en Handel	25 %	25 %	27 %
Vrij beroepen + rest.		20 %	37 %
Totaal gemiddelde	36 %	22 %	25 %

Vooral wanneer de kinderen nog te jong waren om een handje toe te steken, of wanneer de man of de vrouw overleden was kon versterking van buitenaf noodzakelijk zijn. Bij de keuterboeren was dat in slechts één op vijf gezinnen het geval en het personeelsbestand bleef bijna altijd beperkt tot één knecht of meid.

Van de middelgrote boeren had bijna de helft één of twee dienstboden. Wanneer ze bij het opgroeien van de kinderen overbodig geworden waren, stelde men echter een eind aan hun contract.

Slechts op de grotere boerderijen was de aanwezigheid van een boever of een paardeknecht, een melkmeid en één of twee andere „knechts” of „meysens” permanent. Zelfs in geval van een omvangrijk nakomelingschap volstond de arbeid van de eigen gezinsleden niet om het bedrijf uit te baten. Voor de meeste huishoudens daarentegen was dienstarbeid de oplossing om een door familiale redenen ontstaan tijdelijk tekort aan eigen arbeidskracht, op te vullen.

toen vooral door zelfvoorziening op voeding wilden besparen. Om die redenen waren bakkers en slaggers veel minder talrijk dan bijvoorbeeld metsers en timmerlui.

Tabel IV.3. geeft ons telkens het aantal afzonderlijke verzorgende beroepen in het *Land van Nevele* en het aantal van die beroepen per duizend inwoners.

Ondanks het grote gewicht van het dagelijks brood en de dagelijkse aardappel in het gezinsbudget blijkt de voedingssector bij ambachten dus veel minder sterk vertegenwoordigd (3,0 ‰) dan de hout-, bouw- en de kledingsbranche (5,4 ‰). Er was één metselaar per 485 inwoners en één timmerman per 386 inwoners. Deze ambachtsslui kwamen in alle dorpen en dorpjes voor. Bakkers daarentegen treffen we enkel in Nevele, Landegem, Vinkt en Lotenhulle. De parochies Poesele, Vosselare en Meigem waren aangewezen op Nevele en Landegem waar respectievelijk vier en vijf bakkers voorkwamen. Of deze hun brood met paard en kar aan huis brachten weten we niet.

Waarschijnlijk waren het enkel de mensen uit het dorpscentrum die brood kochten. Landlieden bakten zelf of mochten hun broodje bij-schuiven in het *ovenbuur* of bakhuis van een grote boerderij.

Was brood dagelijkse kost in die tijd, vlees was het voor de gewone man en vrouw zeker niet. Er waren dan ook maar acht slaggers, één per parochie, of één per 1390 inwoners. Het totaal aantal bakkers in het *Land van Nevele* bedroeg veertien, dat is één per 800 inwoners.

Er waren verder nog elf molenaars en één brouwer die in Vinkt woonde. De meest omvangrijke ambachten waren de kleermakerij en de schoenmakersstiel die aan respectievelijk 50 en 37 gezinnen een inkomen verschaften.

In de dienstensector waren de handelaars en de winkeliers het talrijkst. De handel was vooral geconcentreerd in Nevele-dorp : 23 van de 55 handelaars hadden daar hun zaak. De Vinktenaren kwamen met 13 winkeliers eveneens goed aan hun trekken.

Het zal gezien de solide reputatie van de Vlamingen als drinkebroers, wel niemand verbazen dat in de acht bovenvermelde parochies niet minder dan 33 herbergen geteld werden. De parochie Nevele alleen al had er tien. Haar rol als regionaal markt- en handelscentrum werkte de bloei van het horecabedrijf in de hand.

Na een goede koop of verkoop moest men toch met een stevige pot bier op de gezondheid kunnen klinken ! Of deze drinkgelagen inderdaad een goed effect hadden op de lichamelijke conditie weten we niet. Het is wel een feit dat de Nevelaars veel meer geld uitgaven aan bier en jenever dan aan medicijnen.

Met de gezondheidszorg was het immers tamelijk pover gesteld. De volledige heerlijkheid, zo'n elfduizend inwoners, kon bij ziekte of ongeval slechts bij zes chirurgijnen terecht.

Drie daarvan waren in Nevele gevestigd. Met daarbij een vroedvrouw in Landegem en één in Lotenhulle, zijn we rond voor wat de medische sector betreft.

Er was op het einde van de 18e eeuw immers geen enkele universitair geschoolde geneesheer meer in de heerlijkheid. Petrus Jacobus van Landegem, zoon van Joannes (zelf een dokter) was waarschijnlijk de laatste in die periode. Het ging hem financieel niet voor de wind. Bij zijn dood in 1761 liet hij aan zijn erfgenamen meer schulden dan bezittingen na.

Het onderwijs was er zo mogelijk nog slechter aan toe dan de gezondheidszorg. Alle leerlingen van een parochie stonden onder de hoede van slechts één schoolmeester. Enkel Nevele had er twee. Dat die mensen er nauwelijks in slaagden de tientallen kinderen van alle leeftijden de elementairste kennis van lezen, schrijven en rekenen bij te brengen kan geen wonder heten. Het schoolverzuim was bovendien heel groot, vooral tijdens de oogstmaanden. De gevolgen waren navenant : zestig procent van de mannelijke en vijftientig procent van de vrouwelijke Hansbekenaren waren, op het einde van de 18e eeuw, analfabeet (11).

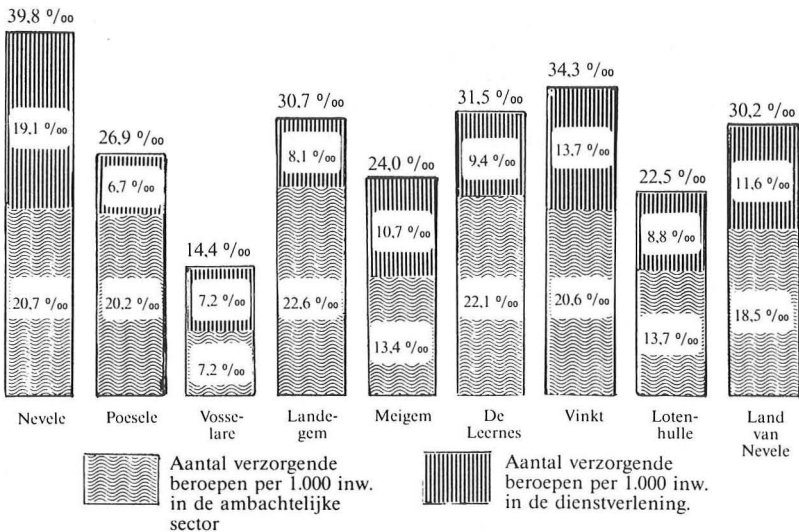
Het maatschappelijk leven berustte noodgedwongen hoofdzakelijk op mondeling gesloten overeenkomsten. De aanwezigheid van neutrale getuigen daarbij moest het respecteren van de afspraken waarborgen. Slechts zelden werd er voor een notaris of een schepensbank een schriftelijk contract gesloten. Daarvoor konden de inwoners enkel in Nevele-dorp terecht, waar de twee notarissen van de heerlijkheid woonden.

Uit bovenstaande beschrijving konden we reeds afleiden dat Nevele-dorp hét regionaal verzorgingscentrum was.

Diagram IV.3. toont ons dat nog nauwkeuriger.

De ambachtelijke verzorgende beroepen zijn in de meeste dorpen relatief goed vertegenwoordigd. De grootste verschillen situeren zich

Diagram IV.3. : Verspreiding van verzorgende beroepen in verschillende parochies van de heerlijkheid, 1796.

in de dienstverlening. De *Stede en Vrijhede van Nevele* was naast de bestuurlijke zetel ook nog het centrum op het vlak van handel, gezondheidszorg en juridische bijstand. Poesele, Meigem en vooral Vosselare waren sterk op die parochie aangewezen. In 't bijzonder in Vosselare en in Lotenhulle waren er heel weinig verzorgende beroepen. Vinkt daarentegen had naast een sterke ambachtelijke sector eveneens een goed uitgebouwd handelsnet. De inwoners van Lerne en Landegem hadden op dat vlak evenmin redenen tot klagen. Deze parochies waren hoofdzakelijk op bestuurlijk en juridisch vlak van Nevele afhankelijk.

4. De evolutie van de beroepsstructuur tijdens de 17e en 18e eeuw.

Tot nog toe hadden we het enkel over de beroepsstructuur op het einde van de 18e eeuw. Omdat we voor de 17e en 18e eeuw niet over tellingen beschikken waarin het beroep van de gezinshoofden vermeld is, moeten we pogen op een andere manier dit aspect van de economische evolutie te benaderen.

Daarbij gaan we uit van onze *Staten van Goed*. De moeilijkheid

daarbij is echter dat er ook hier slechts zelden melding werd gemaakt van de broodwinning. Aan de hand van de beschrijving van het bedrijfsgoed, de vorderingen en de schulden waren we echter meestal in staat de bedrijvigheid van de huishoudens op te sporen. Ook de belastingkohieren (cfr. hoger) waren hierbij van nut.

Een volgend probleem was het afbakenen van criteria om iemand bij een beroepsgroep in te delen. Hoe groot moest bijvoorbeeld het bedrijf zijn om iemand als landbouwer te kunnen beschouwen? Vanaf welke oppervlakte was een louter agrarisch bedrijf leefbaar?

We krijgen een idee daarvan aan de hand van de graantelling van 1740. In dit duurtejaar werd voor elk huishouden opgetekend of er al dan niet een graanvoorraad voorhanden was en hoeveel zakken er aangetroffen werden. M. Secelle stelde vast dat ongeveer de helft van de uitbatingen van 2 tot 5 ha een beperkte voedselstock op zolder staan had (12). De kleinere bedrijfjes moesten het in overgrote meerderheid zonder een voorraad broodgraan stellen.

Boeren die meer dan 5 ha bebouwden hadden bijna altijd een voorraad die de eigen behoefte overtrof. Zij konden zelfs in schaarsteperioden nog graan op de markt brengen. Boerderijen vanaf 5 ha beschikten meestal over paarden en waren in alle omstandigheden *overschotshuishoudens*. Op uitbatingen tussen 2 en 5 ha kwamen zelden paarden voor, maar altijd hoornvee. In goede jaren kon een deel van de opbrengst verkocht worden maar bij een slechte oogst produceerde men nauwelijks voldoende om voor het eigen gebruik in te staan.

Landlieden die minder dan 2 ha bewerkten waren verplicht om met loonarbeid of met huisindustrie het gezinsinkomen aan te vullen. Zij konden niet beschouwd worden als zelfstandige boeren. Ze worden door ons aangeduid als keuterboer of wever-keuterboer (ingeval ze een weefgetouw hadden).

Gezinnen die minder dan een halve ha ter beschikking hadden en geen ambacht, handel of vrij beroep uitoefenden moesten leven van loonarbeid bij boeren of van inkomsten uit textielbedrijvigheid.

Bij de opmaak van een beroepsstructuur hebben we dus mede de bedrijfsoppervlakte als uitgangspunt genomen. Indien we die niet konden acherhalen baseerden we ons op de aanwezigheid van hoornvee en paarden, op de *landprijs* (de *prijsje* van de akkers en weiden), op de bedrijfsuitrusting en op aanduidingen bij schulden of vorderingen. Eén voorbeeld: de schuld van een persoon aan het sterfhuis „*over arbeid van smeden*” maakte ons duidelijk dat we met een

smid te doen hadden.

Niet alle huishoudens konden we op die manier plaatsen.

Voorals in de periode 1610-1670 waren de *Staten van Goed* weinig gedetailleerd. We beschikten toen regelmatig over geen enkele beroepsaanduiding. Bovendien zijn de lagere klassen vóór 1670 en in mindere mate tot het begin van de 18e eeuw ondervertegenwoordigd in de bron. Dat maakt dat de gegevens uit de eerste kolom van tabel IV.4. slechts een beperkte waarde hebben.

Tabel IV.4. : De evolutie van de beroepsstructuur in het Land van Nevele tijdens de 17e en 18e eeuw, op basis van Staten van Goed.

Bedrijfs- oppervlakte	Hoofdberoep	1610-79	1680-1739		1740-95	
		%	%	%	%	%
0-1/2 ha	Dagloner	(3,8 %)	7,6 %	4,9 %	20,4 %	10,5 %
	Wever	(,0 %)		2,7 %		9,9 %
1/2-2 ha	Wever - Keuter	(3,8 %)	25,1 %	14,1 %	18,2 %	14,8 %
	Keuterboer zonder weefactiviteit	(2,3 %)		11,0 %		3,4 %
2-5 ha	Boer	(35,8 %)	47,6 %	27,8 %	38,4 %	24,4 %
> 5 ha	Paardenboer	(33,3 %)		19,8 %		14,0 %
	Ambachten	(4,5 %)	16 %	12,2 %	13,7 %	8,2 %
	Handel	(1,5 %)		3,8 %		5,5 %
	Rest + onbekend o.a. vrije beroepen en administratie	(15,9 %)		3,8 %		8,4 %
Totaal %		100 %	100 %		100 %	
Aantal		132	263		344	

Bemerk voor de periode 1610-79 het groot aantal gezinnen waarvan het beroep onbekend is. Middelgrote en grote boeren namen toen telkens ruim één derde van de steekproef voor hun rekening. Ze zijn beslist sterk oververtegenwoordigd. Interessanter is het om de evolutie te volgen vanaf het einde van de 17e tot het einde van de 18e eeuw. Vanwege de enorme bevolkingstoename en de aangroei van het aantal mini-bedrijfjes konden we reeds vermoeden dat naar verhouding meer mensen niet meer uitsluitend van de landbouw konden leven.

Vooraf het aantal huishoudens dat weinig of geen grond (minder dan ½ ha) ter beschikking had groeide aan. Het aandeel van de gezinnen dat van landarbeid en van textielverwerking leefde groeide aan van 8 % tot 20 %. De keuterboeren die tijdens de eerste helft van de 18e eeuw dikwijls uitsluitend aan landbouw deden, beschikten tijdens de tweede helft van de eeuw bijna allemaal over een weefgetouw. De boerenstiel en de huisindustrie waren voor hen evenwaardige bronnen van inkomsten geworden.

De evolutie binnen de ambachten en de dienstverlening kunnen we moeilijk met zekerheid vaststellen, vermits we over een onvoldoende aantal gevallen beschikken. Volgens onze gegevens zouden de ambachten erop achteruit gegaan zijn. De handel daarentegen zou uitbreiding genomen hebben. Dat laatste lijkt aannemelijk vermits een groter aantal gezinnen leefde van een loon of van de productie en de verkoop van linnenweefsels. Ze waren voor hun voeding en voor hun andere behoeften meer en meer aangewezen op de markt.

Vertrekkend van de beroepsstructuur kunnen we nagaan hoe het belang van de verschillende economische sectoren evolueerde. Dat is een wat geforceerde benadering vermits landbouw en huisindustrie moeilijk van elkaar te scheiden waren. We houden immers uitsluitend rekening met het hoofdberoep om een huishouden bij een sector onder te brengen.

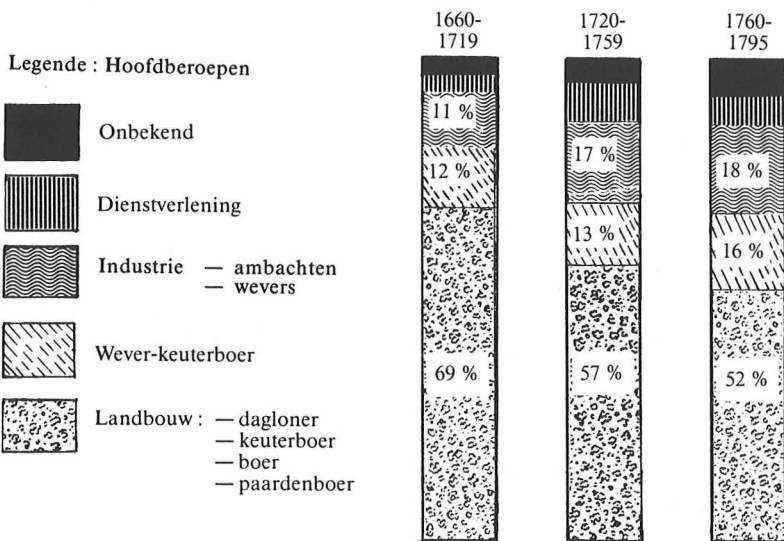
We maken een uitzondering voor de wever-keuterboer die huisindustrie en landbouw als evenwaardige bronnen van inkomsten beschouwde. Voor hem voorzien we een aparte plaats tussen de landbouw en de industriële sector.

Voor de duidelijkheid geven we nog de samenstelling van de andere blokken ; de primaire sector omvat naast middelgrote en grote boeren eveneens de keuterboeren en de dagloners.

Ambachtslui en voltijdse wevers zijn ondergebracht in de secundaire of industriële sector. Bij de dienstverlening horen de hande-

Diagram IV.4. : De evolutie van de economische sectoren, 1660-1795.

laars, de winkeliers, de vrije beroepen en de mensen uit de administratie.

De voornaamste verschuiving is de terugval van de landbouw als voltijsde betrekking. Reeds lang voor het industriële tijdperk was die evolutie aan de gang. Deze vaststelling is niet onbelangrijk vermits ze aangeeft hoeveel mensen er konden vrijgesteld worden van de productie van voedsel en hun arbeid konden besteden aan de bevreddiging van niet-levensnoodzakelijke maatschappelijke behoeften. Wilde een gemeenschap van 10 gezinnen op het einde van de 17e eeuw voldoende te eten hebben, dan moesten 7 ervan aan landbouw doen. In de tweede helft van de 18e eeuw volstonden 5 boeregezinnen voor de voedselproductie. De vijf resterende huishoudens konden of moesten zich met andere bedrijvigheden inlaten. Er kwam meer ruimte vrij voor zaken buiten de zorg om het dagelijks brood. Of die situatie automatisch leidde tot een verhoogde welvaart voor onze tien gezinnen is niet zeker.

De verruimde mogelijkheden moesten daadwerkelijk benut worden, m.a.w. alle huishoudens moesten volwaardig kunnen deelnemen aan het productieproces.

Bovendien is voor de welvaart de verdeling van de vruchten van de arbeid belangrijk.

De rijkdom en armoede van de Nevelse bevolking komt ruim aan bod in het volgende hoofdstuk. Nu blijven we nog even verpozen in de werksfeer van de 18e eeuw.

5. *Cumuleren van beroepen : het belang van nevenactiviteiten voor de landelijke economie.*

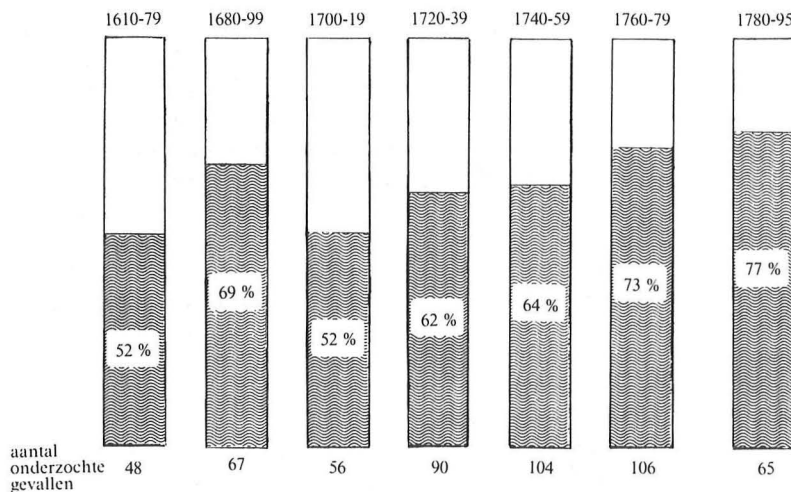
De gezinshoofden die niet meer als volwaardige landbouwers konden worden beschouwd waren in de tweede helft van de eeuw vooral voltijds of deeltijds actief in de linnennijverheid.

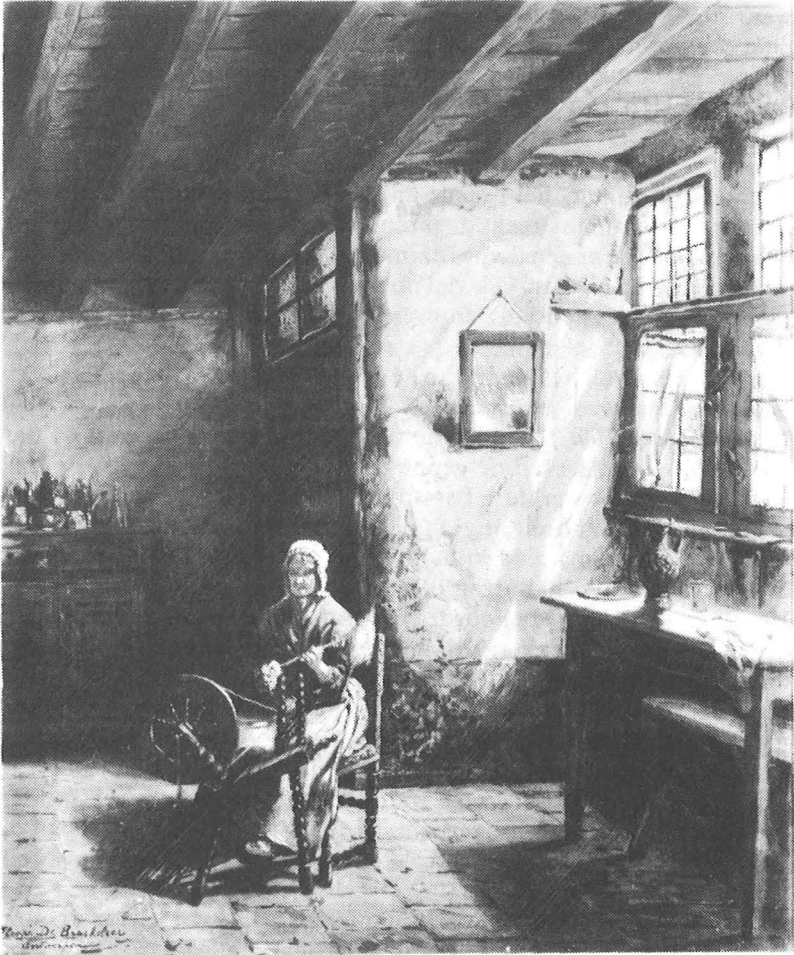
Die industrie was een huishijverheid, vermits de verwerking van vlas tot weefsel, met al zijn tussenstappen, thuis geschiedde.

Ateliers of fabrieken kwamen er nog niet aan te pas.

De linnenproductie op het platteland is vanaf de 16e eeuw echt doorgebroken, met het ontsluiten van grote afzetmarkten in Spaans-Amerika (13). Het was een exportgerichte - dus kwetsbare - bedrijvigheid, die vooral in Binnen-Vlaanderen sterk verspreid was.

Diagram IV.5. : Aantal huishoudens met weefgetouwen ; 17e, 18e eeuw.

Spinnen :
een activiteit die in bijna elk huisgezin druk werd beoefend
Henri de Braekeleer : de spinster (1ste helft 19e eeuw)
(Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen)

De linnennijverheid was duidelijk niet het monopolie van de vol-tijdse wevers. In de helft tot twee derden van alle huizen was er een weefgetouw. De deelname van de Nevelse bevolking aan de textiel-verwerking is daarmee nog onderschat vermits heel veel gezinnen waar niet geweven werd, wel aan de voorbereidende werkzaamheden, zoals spinnen, participeerden. Wij beperken ons hier echter tot het weven, dat de gehele 17e eeuw door reeds sterk verspreid was in onze gewesten. Het stijgend aantal getouwen naar het einde van de eeuw is grotendeels in overeenstemming met gegevens die **Vandenbroeke** verstrekt over de linnenmarkt te Gent (14). De marktomzet steeg vooral tijdens het tweede en derde kwart van de 17e eeuw en nam ook nog tot omstreeks de jaren negentig toe. In het begin van de 18e eeuw volgde er een diepe inzinking veroorzaakt door de Spaanse Successieoorlog. De trafiek viel op tien jaar tijd terug tot de helft. De markt herstelde zich vlug en breidde zich gevoelig uit tot de jaren tachtig van de 18e eeuw.

De afzetcrisis van het begin van de eeuw vertaalde zich bij ons in een dalend aantal weefgetouwen.

In de periode 1700-19 hadden nog „slechts” vijf huishoudens op tien een weefgetouw, terwijl de generatie ervoor in bijna zeven op tien gevallen over dit werktuig beschikte.

De huisnijverheid breidde zich in de loop van de 18e eeuw opnieuw uit en wel in die mate dat tijdens de periode 1780-1795 in meer dan drie vierden van alle huizen de schietspoel gehanteerd werd.

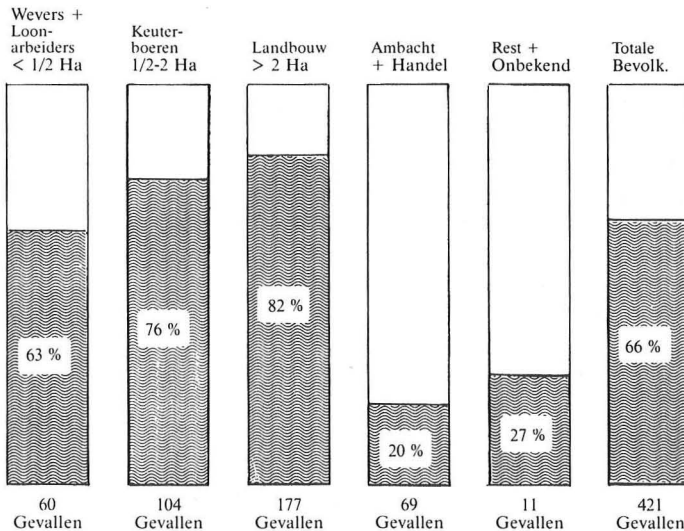
Het *Land van Nevele* behoorde duidelijk tot de kerngebieden van de linnennijverheid. Ter vergelijking : in Aalter en in Poeke vermeldde ongeveer 60 % van de boedelbeschrijvingen van het einde van de eeuw een weefgetouw. Lede en Haaltert, gelegen in het arrondissement Aalst, telden in respectievelijk 50 % en 71 % van de huishoudens een getouw, en in Ronsele werd in drie gezinnen op vier geweven (15). De *Roede van Tielt* en *Roede van Deinze* waren eveneens belangrijke centra van linnennijverheid. In 1739 waren 55 tot 60 % van de inwoners er bij het weven betrokken (16).

De grote verspreiding van de linnennijverheid gaf reeds te kennen dat de industrie niet enkel door de laagste sociale klassen beoefend werd. Ons onderzoek wijst uit dat men bij welgestelden frequenter een getouw aantrof dan bij het armere bevolkingsdeel. Over de gehele 18e eeuw beschouwd, had „slechts” 55 % van de volksklasse een weefgetouw. Bij de middengroepen en de rijkere lag die verhouding op 74 %.

Dat wijst erop dat we de linnennijverheid in die periode nog zeker niet mogen beschouwen als een activiteit waartoe de minst gegoeden door armoede gedwongen waren. Ze bood integendeel aanvankelijk de bevolking de mogelijkheid om met deeltijdse huisnijverheid het inkomen uit de landbouw aan te vullen en aldus een zekere welstand op te bouwen. Het beroep van voltijdse wever lijkt op het platteland pas tijdens de tweede helft van de 18e eeuw echt te zijn doorgebroken. Deze textielarbeiders waren veel kwetsbaarder dan de deeltijdse wevers, vermits ze niet meer op landbouw konden terugvallen wanneer de markt inkromp. De crisis van 1830-1850 had voor hen rampzalige gevolgen.

Diagram IV.6. toont duidelijk aan dat de linnenverwerking sterker verspreid was bij de middelgrote en grote boeren dan bij de keuterboeren en de landarbeiders. Het dienstpersoneel had daardoor ook tijdens de wintermaanden iets omhanden en rendeerte beter.

Diagram IV.6. : De verspreiding van weefgetouwen bij de verschillende beroepsgroepen ; 18e eeuw.

Het verschil tussen de beroepsgroepen is mogelijkwijs in onze gegevens wat overtrokken vermits getouwen soms door grote boeren aan arme gezinnen werden verhuurd.

De post „*pacht van ghetouwe*” kwam enkel voor in de *Staat van Goed* wanneer de huurprijs nog niet was vereffend. Volgens onze tellingen waren slechts zes op honderd tuigen gehuurd, bij de lage klassen tien op honderd.

Een treffend, maar uitzonderlijk voorbeeld van dergelijke praktijken treffen we aan bij Geert Loontjens in 1709. Deze welgestelde Nevelse boer had zes getouwen, waarvan hij er vier verpachtte aan anderen. Of hij ook nog de grondstof (het vlas) leverde en de afgewerkte producten bij hen opkochte om ze op de markt met winst te verkopen, weten we niet.

We beschikken over weinig aanduidingen die er op wijzen dat de keuterboeren en de landarbeiders op dat vlak zo afhankelijk waren van hun grote broers. Maar volgens **Haagen** ging de thuiswever „gebukt onder een systeem van uitbuiting door de handel” en loste de nijverheid de armoede zeker niet op (17). Of die laatste bewering klopt gaan we na in het volgende hoofdstuk. We moeten er dan rekening mee houden dat de linnennijverheid enkel in landbouw-middens een sterke verspreiding heeft gekend. Ambachtslui, handelaars en andere beroepsgroepen namen er zelden aan deel.

Verschillende boeren waren ook nog op andere vlakken bedrijvig. Twee van onze landbouwers hadden een herberg. Joos Stommelinck, een tamelijk kleine, maar welgestelde landbouwer was tot zijn dood in 1707 „*pointer*” of belastingspachter van de parochie Nevele. Hij kocht dus van de overheid het recht af om in Nevele met een zekere winst centrale belastingen te innen.

De drie burgemeesters die we in de *Staten van Goed* ontmoetten, waren allen landbouwers. Eén ervan, Lieven Cannoot van Bachte, was bij het vroegtijdig overlijden van zijn eerste vrouw in 1725 niet zo goed bij kas. Hij beschikte slechts over een klein bedrijf, maar later kon hij zich opwerken.

Beide andere gezagsdragers waren er duidelijk beter aan toe. Andries Dhondt, burgemeester van Zeveren kon zich bij de gegoede middenklasse rekenen. Judocus Van Doorne, burgemeester van Poesele, behoorde daarentegen duidelijk tot de topgroep van de landelijke maatschappij. Hij was eigenaar van verschillende hofsteden en landerijen. Zijn totale bezit, na aftrekking van alle schulden, werd in 1781 op 6.765 pond geschat. Ter vergelijking : het gezin uit de middenklasse had een bezit ter waarde van 250 tot 500 pond.

Tot de agrarische topgroep behoorden ook meestal de grote boeren die landbouwactiviteit met groothandel en/of industrie combineer-

den. Lieven Vlericq van Deurle was zo'n ondernemend persoon. Hij baatte een omvangrijk pachtbedrijf uit, samen met een brouwerij. Zijn veestapel bestond naast paarden, koeien en varkens uit een omvangrijke kudde schapen en hij was tevens houthandelaar. Alhoewel hij geen gronden had werd zijn bezit in 1617 op 1.450 pond geprezen.

De paardenboer Laurens Van Hove uit Meigem had een steenbakkerij. Met een patrimonium van 1.278 pond werd hij in 1723 als een rijk man ten grave gedragen.

Niet zo lang daarna, in 1726 rouwde Nevele om het verlies van boer Vermeire. Geert Vermeire was in zijn leven veekoopman en brandewijnstoker. Hij was toendertijd niet de enige in de drankbranche. Jan Symoens, „*procureur van de Stede en Lande van Nevele*” verhandelde wijn en brandewijn en was tevens „erfachtig ontvanger van de kaselrij Oudburg”. Zijn bezittingen - geschat op 329 pond - vielen maar magertjes uit bij het patrimonium van zijn opvolger Philippus Beyaert, *Procureur en Costumier* van Nevele. Deze jurist, die toevallig of niet eveneens in de brandewijnhandel actief was, liet in 1783 een erfenis na ter waarde van 4.360 pond.

De Poeselse olieslagers Pieter Braet en Adriaan Declercq wisten eveneens dat men met cumuleren rijk kon worden. De eerste was tot 1678 deeltijds houthandelaar en grondprijzer. Adriaan Declercq had een landbouwbedrijf met een „*graen- en oliewindmeulen*” en was tot zijn dood in 1787 schepen van Poesele.

Het cumuleren leidde echter lang niet altijd tot een hoge levensstandaard. Vele gezinnen waren gewoonweg verplicht om naast het gewone beroep nog wat aan landbouw of textielverwerking te doen, wilden ze het hoofd boven water houden.

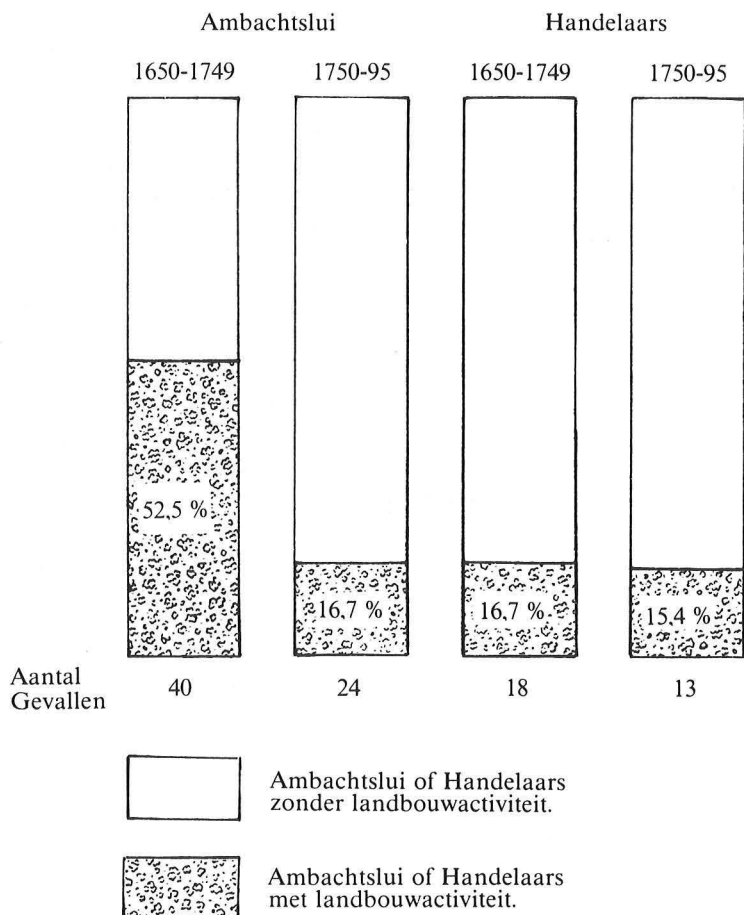
Pieter Van Oost, officier van de heerlijkheid (te vergelijken met veldwachters of met de huidige landelijke politie) bebouwde nog een akker en hield 2 koeien, een vaars en een kalf. Zijn vrouw spon en hij weefde op een gehuurd getouw.

De vrouw van chirurgijn Petrus Claeys van Landegem deed eveneens aan textielverwerking. Het gezin Claeys had voor eigen gebruik twee koeien en een mestvarken.

De veelgeziene combinatie textielverwerking met wat landbouwbedrijvigheid was ook de bijverdiensite van schoolmeester-koster Pieter Joseph Bodrie van Sint-Maria-Lerne. Hij kon daarmee, net als officier Van Oost en chirurgijn Claeys zijn bestaan verzekeren, maar rijk werd hij er zeker niet van.

Diagram IV.7. laat ons op een meer systematische wijze de verspreiding van de landbouw als nevenberoep zien bij de ambachtslui en de handelaars. Enkel die gevallen waar minstens één koe gekweekt werd en waar men een akker bebouwde, werden daarbij in rekening gebracht. Het beschikken over een moestuintje was dus onvoldoende om te kunnen spreken van landbouwactiviteit.

Diagram IV.7. : Het uitoefenen van landbouwactiviteit door Ambachtslui en Handelaars

Relatief weinig handelaars vulden hun vrije tijd met werk op het land. Bij ambachtslui daarentegen was de boerenstiel als bijverdienst tijdens de 17e en de eerste helft van de 18e eeuw wel populair. In de tweede helft van de eeuw kwam daar verandering in. De grond werd schaars en duur en de pacht prijzen stegen voortdurend. Vermoedelijk was de landbouw daardoor als bijverdienste niet meer zo lonend. Ambachtslui gingen zich uitsluitend nog toeleggen op hun stiel.

Ondanks dit specialisatieproces blijft de eindindruk duidelijk. De maatschappij van de 17e en de 18e eeuw steunde nog voor een groot deel op een doe-het-zelf economie. Vele niet-landbouwers kweekten in hun vrije uren wat graan en aardappelen. Boeren dachten twee keer na voor ze een ambachtsman lieten komen. Het grootste deel van de bevolking was betrokken bij linnenverwerking. Kortom het gewone gezin moest van alle hout pijlen maken om te kunnen leven en in het beste geval slaagde men erin om op die manier een relatieve welstand op te bouwen.

6. *De economische golfbeweging : van crisis naar bloeiperiode.*

De lezer zal het allesbehalve prettig vinden om hier nog maar eens met de „crisis” te worden geconfronteerd. Misschien zal het echter een troost zijn te weten dat de grondige versterking van het economisch leven een fenomeen van alle tijden is geweest.

Wie zich interesseert voor geschiedenis kan niet over de alomtegenwoordige crisis heen stappen. In de loop van de eeuwen is het uitzicht ervan wel grondig gewijzigd. Vandaag verstaan we eronder een ontwijking van de economie die gepaard gaat met *overproductie*. Fabrikanten en handelaars kunnen hun waren nog moeilijk aan de man brengen vermits de markt verzadigd is.

De gevolgen - werkloosheid, faillissementen, overheidstekorten,... - zijn voldoende bekend.

De gemiddelde Ancien-Régime-mens zou van deze omschrijving raar hebben opgekeken. Voor hem betekende crisis het tekort aan, en de extreme duurte van levensmiddelen ten gevolge van oogstmislukkingen, oorlogshandelingen of overbevolking. In de pre-industriële maatschappij was de *onderproductie*, het „te weinig” en niet het „teveel”, de oorzaak van alle onheil.

We weten het, dit zwart-wit beeld moet worden genuanceerd.

De 17e- en 18e-eeuwse economie in Vlaanderen steunde niet uitsluitend op de landbouw. Er was een heel belangrijke exportgerichte linnennijverheid die af en toe, bij ongunstige marktomstandigheden, met een overproductie werd geconfronteerd. Maar in die gevallen konden de huisnijveraars nog terugvallen op de landbouw.

Omgekeerd was dat minder mogelijk. Wanneer de landbouw onder opeenvolgende oogstmislukkingen te lijden had was de gehele economie ontwricht vermits het gewone gezin in die tijd het volledige inkomen aan de heel dure voedingswaren moest besteden om te kunnen overleven. Dat is doorheen de geschiedenis verscheidene malen voorgekomen, denken we maar aan de periode van de opstand in de Nederlanden op het einde van de 16e eeuw.

Als we de economie over eeuwen volgen kunnen we duidelijk een conjunctuur, een opeenvolging van op- en neergaande bewegingen, ontdekken. In perioden van hoogconjunctuur was de economie in uitbreiding, de globale omzet in de landbouw en de nijverheid steeg. Tijdens het Ancien Régime ging dat gepaard met een aangroei van de bevolking en een duurzame stijging van de prijzen (o.a. de grond- en pachtprijzen).

Een laagconjunctuur of een depressieperiode werd gekenmerkt door een stagnatie of achteruitgang van de omzet en van het bevolkingscijfer. De prijzen, uitgezonderd die van levensmiddelen, daalden. Merk op dat die theorie vandaag niet helemaal meer opgaat. Het bevolkingsverloop is niet meer afhankelijk van de economische toestand en de prijzen blijven stijgen in tijden van crisis.

Tijdens de voorbije eeuwen schoten de prijzen van levensmiddelen, en in het bijzonder die van graan pijlsnel de hoogte in bij opeenvolgende oogstmislukkingen. Ze vormen dus een belangrijke uitzondering op de theorie van dalende prijzen in tijden van recessie. Om het conjunctuurverloop te bestuderen is het dan ook beter zich te baseren op pacht- of grondprijzen en op de evolutie van de omzet en van het bevolkingscijfer.

Wat dit laatste gegeven betreft kunnen we kort zijn. In een vorig hoofdstuk zagen we reeds dat het aantal inwoners steeg tot de jaren tachtig van de 17e eeuw. Op het einde van de eeuw volgde een diepe inzinking. Na een moeizaam herstel tijdens de eerste decennia van de 18e eeuw verdubbelde het bevolkingscijfer van de heerlijkheid tot dertienduizend in een tijdspanne van zestig jaar. Met de Franse

bezetting vanaf 1795 kwam er een voorlopig einde aan de demografische groei.

Het spreekt vanzelf dat een sterke bevolkingsgroei moet samengaan met een verhoging van de landbouwproductie : het toenemend aantal monden moet immers gevoed worden. Daarom is het heel interessant om de evolutie van de graanproductie te volgen vermits graan (rogge, tarwe en masteluin) het basisbestanddeel was in de voeding.

E. Thoen heeft voor de 14e tot de 18e eeuw een schatting gemaakt voor enkele gemeenten ten Zuiden van Gent aan de hand van de opbrengst van de graantiende (18). Tienden waren kerkelijke belastingen op landbouwproducten. Een tiende, of iets minder, van de oogst moest daarbij afgestaan worden.

De auteur stelt onder andere voor St.-Maria-Latem, na de inzinking van het einde van de 16e eeuw, een sterke toename vast van de omzet tijdens de eerste zestig jaar van de 17e eeuw.

De graanproductie zou in die periode bijna verdubbeld zijn.

Tijdens de daaropvolgende dertig jaar valt de oogstopbrengst terug met minstens één derde. De productie klimt in de eerste decennia van de 18e eeuw van een niveau 60 tot niveau 100 en tijdens de tweede helft van de eeuw tot 140.

De eerste zestig jaar van de 17e eeuw kunnen dus gekenmerkt worden als een bloeiperiode, een periode van economische vooruitgang. Daaraan kwam een einde met de woelige laatste decennia van de zogenaamde „ongelukseeuw”. De 18e eeuw kan men na de herstelfase typeren als een heel gunstig tijdperk voor de plattelandseconomie.

We gingen bij de bespreking van de bevolkingsevolutie reeds in op de troebelen die een domper zetten op de ontwikkelingskansen van de laat 17e-eeuwse samenleving. Het is echter minstens zo belangwekkend te achterhalen hoe de bloeiperiodes te verklaren zijn.

De stijging van de productie was zeker niet aan de uitbreiding van het areaal (de landbouwgrond) te wijten. Bijna alle, voor de landbouw waardevolle gronden waren reeds in de middeleeuwen ontgonnen. De parochie Nevele bijvoorbeeld telde in 1571 739.274 ha bedrijfsgrond. In 1683 waren er slechts 54 ha bijgekomen (19).

De grond rendeerde echter beter door de technische vooruitgang die de 17e-eeuwse landbouw kende. De gewoonte om landbouwgronden om de drie jaar braak te laten liggen verdween geleidelijk. Het drieslagstelsel met zijn opeenvolging van wintergraan, zomergraan en

braak werd vervangen door een permanente bebouwing.

Dat was mogelijk dankzij de veralgemening van de klaver- en rapenteelt, die dienden als rotatieteelten. Door deze voedergewassen en door de uitbreiding van kunstmatige weiden kon men het veebestand gevoelig uitbreiden en bijgevolg de gronden beter bemesten (chemische meststoffen waren nog onbekend). Dat kwam uiteraard de vruchtbaarheid van de akkers ten goede. De diversificatie, de veelzijdigheid van de landbouw uitte zich ondermeer in de uitbreiding van industriegewassenteelt zoals vlas en koolzaad, en in de expansie van de linnennijverheid. De vruchten van die vernieuwingen gingen echter weer verloren op het einde van de 17e eeuw.

Slechts tijdens de volgende eeuw kwam er een bestendige economische groei, die in tegenstelling tot honderd jaar voordien weinig steunde op vernieuwingen. Men vergenoegde zich vooral met de verdere uitbouw van de 17e-eeuwse bedrijfsvoering. De duurzaamheid van de groei was vooral te wijten aan het ontbreken, of althans het schaarser worden van crisissen.

De politiek-militaire rust en de klimatologisch gunstige omstandigheden zorgden ervoor dat de oogstopbrengsten vooral tijdens de tweede helft van de eeuw zo niet hoger, dan toch regelmatig werden (20).

Het zou evenwel onbillijk zijn om het succes van de 18e-eeuwse landbouw enkel toe te schrijven aan het rustig voortborduren op de oude patronen. De enige vernieuwing van de 18e eeuw, de verspreiding van de aardappel, was misschien wel even belangrijk als alle innovaties van de voorgaande eeuw samen.

De aardappel maakte een einde aan de bijwijlen tirannieke alleenheerschappij van het graan als basisvoedsel.

Bij een mislukking van de rogge- en tarweoogst slaagde de volkswrouw er voortaan in om nog een kom aardappelen aan haar gezin voor te schotelen. Voorheen moest men zich in crisistijden dikwijls met kruimels tevreden stellen.

De verlaagde afhankelijkheid van de grillen van natuurelementen was niet het enige pluspunt. Het „revolutionaire” van de plant was dat men met de opbrengst van één ha ervan dubbel zoveel mensen kon voeden als met de oogst van één ha graan.

Ondanks deze ontegensprekelijke kwaliteiten stond men in het begin heel terughoudend tegenover de nieuwkomer.

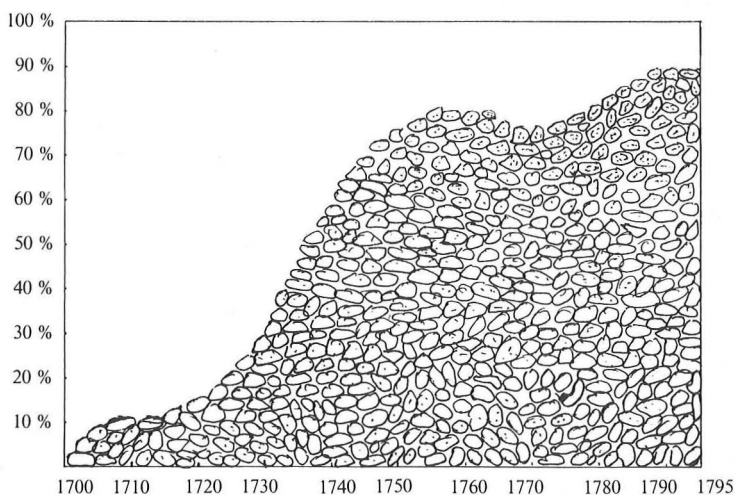
Typerend daarvoor is het familiedrama dat zich omstreeks 1750 in

Haarlem afspeelde. De vrouw van de burgemeester aldaar was dermate geschokt omdat de keukenmeid het had aangedurfd om „varkensvoer” (aardappelen) op te dienen dat ze de onbeschaamde vlegel op staande voet aan de deur zette (21).

Slechts door de nood gedwongen ging men over tot het planten van de patat. De crisissen in de graanbouw (1696, 1709, 1740, 1756 en 1770-71) hebben de impuls gegeven tot de veralgemening ervan.

Diagram IV.8. laat ons zien hoe en wanneer de aardappel het *Land van Nevele* veroverd heeft.

Diagram IV.8. : De verspreiding van de aardappel in het *Land van Nevele* tijdens de 18e eeuw : evolutie van het procentueel aandeel van huishoudens met een aardappelvoorraad.

Aantal onderzochte gevallen 18e eeuw : 392.

Volgens **Vandenbroeke** vinden we de eerste aanplantingen van het knolgewas terug in de streek van Tielt en Diksmuide tijdens de zeventiger en tachtiger jaren van de 17e eeuw.

De massale verspreiding tijdens de 18e eeuw kwam het éérst in West-

en Oost-Vlaanderen, later in Brabant en Antwerpen en slechts op het einde van de eeuw in Limburg (22).

Wij ontdekten het eerste spoor ervan op de *voute* van paardenboer Jacques de Smedt in het jaar 1700. De „aertappelen” lagen er tussen een partij wortelen, rapen en een „*weinigh boomappelen*” (23).

De patatten moeten reeds gekend zijn geweest op het einde van de 17e eeuw, maar tot de jaren twintig van de 18e eeuw kwamen ze slechts bij een minderheid van de bevolking op tafel.

Misschien is het niet toevallig dat de eerste twee aardappelkwekers van onze steekproef tamelijk grote boeren waren.

Zij hadden, in tegenstelling tot de keuterboertjes, ruimte om te experimenteren met nieuwe gewassen en landbouwmethodes. Als er dan iets mislukte was dat voor hen nog geen ramp.

Hoe dan ook, de massale verspreiding over alle sociale klassen in de heerlijkheid is er vrij vlug gekomen : namelijk van de jaren twintig tot de jaren veertig. Tegen het midden van de 18e eeuw werd bij drie vierden van de gezinnen een aardappelvoorraad aangetroffen.

Als we onze gegevens vergelijken met de informatie die **Callens** voor de streken van Harelbeke, Kortrijk en Tielt heeft ingezameld, blijkt inderdaad dat het laatstgenoemde gebied een voorsprong had. Tijdens het eerste decennium van de 18e eeuw was reeds één vierde van de bewoners van de *Roede van Tielt* aardappelverbruiker (24). Veertig jaar later had het *Land van Nevele* zijn achterstand op dat vlak reeds omgebogen tot een voorsprong.

De snelle verspreiding van het gewas werd naast hogervermelde redenen (o.a. de hogere calorieopbrengst per ha) nog in de hand gewerkt door de gunstige prijs (22). Een aardappelmennu was goedkoper dan de gebruikelijke broodmaaltijd. De teelt stelde weinig eisen aan de grond en was bovendien vrijgesteld van de tiendenbelasting.

Het enige nadeel ervan was de hoge vereiste aan arbeid. Om 1 ha te bebouwen moest één man 180 dagen werken. Maar zo'n onoverkomelijk probleem was dat ook weer niet. De snel groeiende bevolking tijdens de 18e eeuw, mede mogelijk gemaakt door de aardappel, zorgde voor voldoende arbeidskrachten. We weten ook reeds dat de bedrijfjes kleiner werden. De grond kon bijgevolg intensiever bewerkt worden. Gezinnen die leefden van loonarbeid en linnennijverheid en die slechts over een klein lapje grond beschikten konden voortaan met de opbrengst ervan een goed deel van hun voedselbehoeften dekken.

In die zin kan de nieuwkomer van de Vlaamse tafel de (herop)bloei van de linnennijverheid gestimuleerd hebben. Hij maakte het voor wevers mogelijk om tegen lage lonen (prijzen) te werken.

Volgens **Vandenbroeke** moet het succes van de Vlaamse huisnijverheid vooral toegeschreven worden aan haar goede concurrentiepositie, ten gevolge de relatief lage lonen en (graan-) prijzen, in vergelijking met het buitenland.

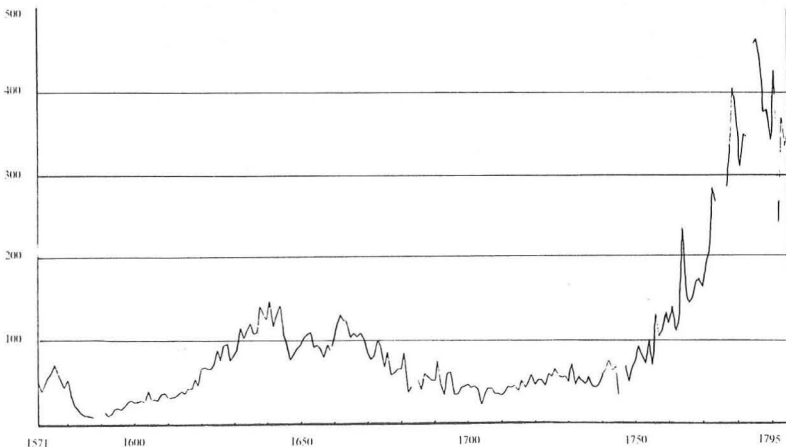
Bij de marktgerichte linnennijverheid waarin de loonkost het overgrote aandeel van de kost en dus de prijs van het eindproduct uitmaakte was dat van fundamenteel belang (25).

We zezen er reeds op dat verkoop- en pachtprijzen van gronden een afspiegeling waren van de economische toestand.

Op lange termijn beschouwd werken perioden van expansie prijsstijgingen in de hand. Depressies geven aanleiding tot ontwaarding van gronden.

Deprez heeft de evolutie van beide conjunctuurmeters nagegaan voor de heerlijkheid Nevele van eind 16e tot de 18e eeuw. Grafiek IV.1. toont ons het verloop van de marktprijs van akkergrond.

Grafiek IV.1. : Evolutie van de verkoopprijs van akkergrond in de Heerlijkheid Nevele tussen 1571 en 1795.

Aan de stijging van de grondprijzen in de 17e eeuw kwam reeds een einde in de jaren veertig. In de daaropvolgende twintig jaar bleven ze stabiel. Vanaf 1660 tot 1700 verminderde de waarde van de akkers

met meer dan de helft. Tijdens de eerste helft van de 18e eeuw bleven de prijzen laag, maar vanaf 1750 gingen ze heel snel de hoogte in. De enorme „landhonger” van de bevolking gaf aanleiding tot een verzesvoudiging van de verkoopsommen op veertig jaar tijd.

De pachtprijzen kenden een gelijkaardig verloop, met dat verschil dat ze tijdens de tweede helft van de 18e eeuw iets minder spectaculair stegen. Men betaalde in 1790 een driemaal hogere pacht prijs voor een partij akkerland dan in 1750.

Deze sterke inflatie werd vanzelfsprekend in de hand gewerkt door de bevolkingsaan-groei en de opsplitsing van de bedrijven, waardoor de vraag naar grond voortdurend steeg.

De indrukwekkende stijging van de verkoopprijzen wijst erop dat er velen waren die niet alleen gronden wilden kopen, maar die ook in staat waren om de zeer hoge sommen te betalen.

Bepaalde groepen van de landelijke bevolking hadden blijkbaar hun welstand gevoelig kunnen verhogen. De inflatie was echter wel ongunstig voor al wie zijn huis of zijn bedrijf pachtte.

In het volgende hoofdstuk gaan we na wat de weerslag was van de geschetste economische toestand en evolutie op de portemonnee van de Nevelse gezinnen. Hoe was de financiële situatie van de verschillende beroepsgroepen? Wat was de weerslag van crisissen en bloei-perioden op de welvaart van de diverse sociale klassen?

Dat zijn de vragen waarop we straks een antwoord hopen te geven.

HOOFDSTUK V : DE SOCIALE STRUCTUUR EN EVOLUTIE. DE WELVAART EN ARMOEDE VAN DE BEVOLKING.

1. Begripsomschrijving en benaderingswijze.

De betekenis van vele woorden evolueert voortdurend. Begrippen roepen bij de mens andere inhouden op naarmate men zich verplaatst in tijd en ruimte.

Dat is zeker het geval met de begrippen welvaart en armoede, die bij uitstek heel relatief of situatiegebonden zijn.

Wie arm heet hier en nu is er meestal nog veel beter aan toe dan de modale man of vrouw in ontwikkelingslanden, dan de gewone volksklasse tijdens de negentiende eeuw. De enige algemeen geldende omschrijving van armoede is de „**primaire**” armoede of het niet kunnen voorzien in het noodzakelijke levensonderhoud (1). Mensen die primair arm zijn hebben of verdienen dus onvoldoende om te kunnen overleven zonder een beroep te doen op liefdadigheid. Volgens **Scholliers** is de benadering van het armoedeverschijnsel tijdens de voorbije eeuwen volgens dit criterium de enige verantwoorde vermits enkel op die manier een betrouwbare kwantitatieve benadering mogelijk wordt (2).

Als we op een zinvolle manier over armoede in welvarende samenlevingen zoals de onze willen spreken dan gaat die begripsomschrijving niet meer op.

Het is beter om het **socio-vitaal levensminimum** als uitgangspunt te nemen. Daarbij wordt als arm gecatalogiseerd : iedereen die over onvoldoende financiële middelen beschikt om zich datgene aan te schaffen en datgene te doen wat algemeen als „noodzakelijk” wordt beschouwd om een normaal sociaal leven te kunnen leiden. Iemand die het zich niet kan veroorloven om met een paar vrienden eens op café, of naar de bioscoop te gaan is vandaag dus arm.

De concrete inhoud van het begrip zal naargelang van de algemene levensstandaard in elke maatschappij enigszins anders ingevuld worden. Maar het interessante van de maatstaf is het feit dat ze rekening houdt met het milieu, met de omgeving. Daardoor kan ze, in tegenstelling tot het begrip primaire armoede, voor alle samenlevingen toegepast worden.

Iedereen beoordeelt zijn eigen situatie in functie van : ten eerste de mensen rondom hem, en ten tweede in functie van zijn vroegere toestand.

In ons onderzoek naar de welvaart en de armoede van de Nevelse bevolking hebben we telkens beide referentiepunten, namelijk de omgeving en de tijd, gehanteerd. Als we over één bepaalde beroepsgroep spreken maken we dus de vergelijking enerzijds met de andere beroepsgroepen en anderzijds met de voorgaande en nakomende generaties van die professionele klasse.

Het onderwerp van dit hoofdstuk werd in de titel aangeduid met „de sociale structuur en evolutie” van de bevolking. We moeten dit echter wat inperken en nauwkeuriger afbakenen. De **sociale positie** van een persoon op de maatschappelijke ladder wordt bepaald door twee factoren : ten eerste door de materiële positie, de **welvaart** (het bezit en/of het inkomen) en ten tweede door het **maatschappelijk aanzien**. In tegenstelling tot de welvaart is de tweede factor moeilijk te meten. Het aanzien van een individu in de samenleving staat in verband met zijn sociale rol, zijn functie of zijn beroep, zijn persoonlijkheid. Beide factoren gingen vanzelfsprekend niet altijd samen. Een pastoor bijvoorbeeld stond hoog in aanzien ook al was hij niet zo welvarend.

Wij onderzoeken in dit hoofdstuk de materiële kant van de zaak, dus de welvaart. De wijze waarop de huishoudens gebruik maakten van hun inkomen en hun bezit, de consumptiegewoonten, de levenswijze, het peil van de materiële behoeftenvoorziening of de **levensstandaard** is stof voor het volgende hoofdstuk.

De vraag naar de welvaart en de levensstandaard tijdens de voorbije eeuwen heeft al vele historici *hoofdbrekens* bezorgd. Met verschillende benaderingswijzen werd naar een antwoord gezocht.

De studie van prijzen en lonen was één van de invalshoeken. Vooral door middel van reële lonen (lonen uitgedrukt in een hoeveelheid consumptiegoed, bv. graan) poogde men tot een verantwoorde schatting van het welvaartspeil te komen (3). Dat is echter een heel theoretische benadering die slechts op een beperkt deel van de bevolking toepasbaar is. Vooral op het platteland leefde slechts een kleine minderheid uitsluitend of hoofdzakelijk van een loon, namelijk de landarbeiders. Voor andere groepen, ambachtsslui, handelaars, boeren en wevers gaat die werkwijze niet op. Stijgende graanprijzen waren bijvoorbeeld voor boeren voordelig, maar voor andere groepen nadelig. Ze deden het reële loon van landarbeiders dalen.

Vandenbroeke poogde dit euvel gedeeltelijk op te vangen door uit te

gaan van stuklonen van wevers (4). Door de prijs van het afgewerkt product (het stukloon) uit te drukken in reële waarde bekwam de auteur een goed beeld van de werkelijke inkomsten van de wever per afgewerkt product.

We blijven echter in het ongewisse over de arbeidsinzet en de (verdoken) werkloosheid. De fiscale lasten en de huurprijzverschuivingen worden evenmin in rekening gebracht.

De grootste beperking van de prijzen en lonen - benadering van de welvaartsgraad, ligt in het feit dat een belangrijk deel van de plattelandsbevolking verschillende bronnen van inkomsten had (landarbeid, huisindustrie of landbouw) en daardoor minder onderhevig was aan prijs- en loonverschuivingen dan men op basis van de theorie zou verwachten.

De verhoging van de graanprijzen had voor de wever-keuterboer of de landarbeider-keuter dikwijls geen gevolgen vermits hij voor het grootste deel van zijn voedselvoorziening zelf kon instaan.

Andere benaderingswijzen van de welvaart geven eveneens grote problemen. De studie van demografische variabelen zoals sterfte-, huwelijks- en geboortecijfers geven nuttige aanduidingen over de leefbaarheid van de economie.

Ze zijn echter enkel een indirecte en vertraagde afspiegeling van de heel ingrijpende sociale en economische evoluties. Een nauwkeurig beeld van het materieel welzijn van verschillende bevolkingsgroepen kunnen we daarmee niet bekomen, onder meer omdat demografische evoluties ook door andere factoren bepaald worden, zoals gewoonten, normen, epidemische ziekten, enz...

Hetzelfde bezwaar geldt ook voor de benadering van het welvaartspeil door middel van de voedselconsumptie (5). De algemene verspreiding van „armoedeteelten” was enkel mogelijk in tijden van crisis. Slechts met veel tegenzin en door de nood gedwongen ging men over tot een verandering van het voedselpatroon. Maar na verloop van tijd verloor het gewas zijn negatief imago doordat men de nieuwe mogelijkheden ervan inzag.

De daling van de consumptie van een bepaald product - wat kán wijzen op een sociale achteruitgang - kon gecompenseerd worden door de opkomst van een ander artikel en werd niet noodzakelijk veroorzaakt door verarming.

De geleidelijke daling van het bierverbruik in de 18e eeuw b.v. kan gewoon het gevolg zijn geweest van de massale overschakeling op thee of koffie.

De benadering van de sociale werkelijkheid door middel van het doorlichten van de bedelarij en de armenzorg heeft die beperking dat we enkel de laagste treden van de maatschappelijke ladder in het vizier krijgen (6). De resultaten van deze studies moeten bovendien voorzichtig geïnterpreteerd worden omdat de criteria voor toekenning van materiële steun aan behoeftigen doorheen de tijd veranderen. Het aantal steunenietende armen werd evenzeer bepaald door de sociale politiek van de leidende klassen als door de werkelijke evolutie van het welvaartspeil.

Om samen te vatten : de diverse studies over de evolutie van de welvaart werden bemoeilijkt doordat de gehanteerde bronnen slechts **indirecte en onvolledige** informatie verschaffen.

Onvolledig in de zin dat ze ons slechts over een deel van de bevolking informeren (de loontrekkenden of de steunenietende armen) en omdat ze slechts een deelaspect van de welvaart en de levensstandaard bestrijken.

Indirect, omdat ze ons niet rechtstreeks inlichtingen geven over het bezit of het inkomen maar slechts over symptomen van rijkdom en armoede. De besluiten over de sociale evoluties steunen bijgevolg noodgedwongen op wankel theoretische constructies die ondermijnd worden door velerlei storende factoren.

Die grote gebreken zijn bij de *Staten van Goed* van onze heerlijkheid niet, of in veel mindere mate aanwezig.

Die bron geeft ons **directe** informatie over het **bezit** van de gezinshuishoudens. We moeten het welvaartspeil daardoor niet meer benaderen door middel van allerlei subjectieve verschijningsvormen. De informatie in de bron is **volledig** in twee opzichten.

Het bezit van de huishoudens wordt er nagenoeg integraal in beschreven. Deze gegevens over omvang en samenstelling van het vermogen maakt het ons mogelijk om op een objectieve basis het welvaartspeil van individuen en beroepsgroepen te meten, met elkaar te vergelijken en evoluties op te sporen.

Belangrijk daarbij is het feit dat de *boedelbeschrijvingen* nog in een tweede opzicht volledig zijn, namelijk dat alle bevolkingsgroepen erin voorkomen en, althans voor een ruime periode, er ongeveer in de juiste verhoudingen vertegenwoordigd zijn (zie representativiteitsonderzoek).

Om vanuit de *Staten van Goed* de preciese omvang en de samenstelling van het vermogen van de verschillende huishoudens te bestude-

ren hebben we wel een aantal bewerkingen en omrekeningen moeten uitvoeren.

Twee componenten van het bezit, het onroerend en het roerend goed, werden van elkaar gescheiden.

Het kapitaal of het onroerend goed werd in twee bestanddelen opgedeeld : ten eerste de gronden en de huizen en ten tweede de kapitaalbeleggingen en de (hypotheek)leningen (bezette of onbezette rentebaten en -lasten). In de *Staten* kwamen de renten regelmatig voor onder de posten „*Commeren en Lasten*” of „*Meubilaire baten*” (roerend goed). In tegenstelling tot het roerend goed en de schulden werden de gronden en huizen niet geprezen. We kregen dus zelden waardebedragen, we moesten het stellen met een beschrijving van de hoedanigheid, de oppervlakte en de ligging ervan.

Om dit probleem op te lossen hebben we aan de hand van verkoopprijzen van akkerland te Nevele en van prijzen voor verschillende types hof- en huissteden zelf een ruwe prijsij uitgevoerd (7).

Een aantal correcties moesten worden uitgevoerd omwille van het feit dat de opstellers van de *Staten van Goed* andere doelen voor ogen hadden dan wij. Met de documenten wilde men het deel van het vermogen bepalen dat aan de wezen toekwam. Bepaalde posten werden daarom niet in de liquidatie opgenomen, zoals gronden die erfachtig aan de weduwe of de weduwnaar toekwamen of bezittingen die ten gevolge van een huwelijkscontract naar de langstlevende echtgenoot gingen.

Wijzelf waren geïnteresseerd in het welvaartspeil van de bevolking en namen daartoe het totale gezinsvermogen als uitgangspunt. We beschouwden het als de meest relevante werkwijze om het huishouden daarbij als een éénheid te nemen. Posten bij baten of bij lasten die voortvloeiden uit interne transacties (tussen gezinsleden onderling) werden geëlimineerd. Deze posten waren o.m. de schadeloosstellingen (*recompenses*) aan, of door de wezen ten gevolge van de verkoop van onroerend goed, de inbrengen door sommige erfgenamen nog te doen wegens genoten huwelijks-schenken.

Ook de „*wezepeningen*”, de schulden aan kinderen van het vorig huwelijk, werden buiten beschouwing gelaten.

Bij iets minder dan de helft van de *Staten* waren er correcties noodzakelijk. In de meeste gevallen brachten die aanpassingen een betekenisvolle verschuiving van het saldo van bezittingen min schulden met zich mee. Veertien procent van de oorspronkelijke saldi's gaven

een sterk vertekend beeld weer van de werkelijke financiële positie van de sterfhuizen. Deze gezinnen kwamen met onze correcties in een andere vermogenscategorie terecht. In drie vierden van die gevallen was dat een hogere klasse (8). Het besluit is dat de oorspronkelijke saldi van de roerende bezittingen min de schulden in de liquidatie van de *Staten van Goed* bij een niet onbelangrijk aantal gevallen een vertekend (meestal te negatief) beeld van de werkelijke materiële situatie geven.

Om aparte gezinnen en beroepsgroepen volgens welvaartspeil sociaal te kunnen situeren moesten we onze populatie nog indelen in klassen. We konden dat op verschillende manieren doen.

In het **meubilair saldo** hielden we enkel rekening met de roerende goederen na aftrekking van de op korte termijn te betalen schulden. De geschatte waarde van het onroerend goed, de kapitaalbeleggingen en de leningen bleven in onze benadering buiten beschouwing.

Het **algemeen saldo** drukt het volledige vermogen, na aftrekking van alle schulden, in cijfers uit.

Hoewel het vanwege de schatting van de waarde van het onroerend goed minder precies is dan het meubilair saldo, moet het toch als maatstaf voor de welvaart de voorkeur genieten op dit laatste omdat alle vermogensbestanddelen erin vervat zijn.

De bevolking werd ingedeeld in vijf rijkdomsklassen, waarvan de grenzen verschillend zijn naargelang men het *algemeen* of het *meubilair saldo* in beschouwing neemt. Bij het standaardcriterium (*algemeen saldo*) ligt het saldo van de twee lagere klassen beneden de vijftig pond.

Tot klasse I behoren de insolvabele huishoudens die zelfs nadat ze al hun bezittingen verkocht hadden, nog steeds hun schulden niet konden afbetalen. Bij klasse II situeerde het algemeen saldo zich van 0 tot 50 pond. Huishoudens met een saldo van 50 tot 1.000 pond werden door ons bij de middenklassen ingedeeld. Het vermogen van de lage middenklasse (klasse III) had een waarde van 50 tot 249 pond, dat van de hoge middenklasse (IV) situeerde zich tussen 250 en 999 pond. Gezinnen die konden bogen op een bezit ter waarde van 1.000 pond of meer behoorden tot de topgroep (klasse V).

Bij een indeling volgens het *meubilair saldo* lagen de klassegrenzen op 0, 30, 100 en 500 pond. Het roerend goed van de laagste klassen was dus na aftrekking van kortlopende schulden minder dan 30 pond waard. Het *meubilair saldo* van de hoogste klassen lag hoger

dan 500 pond.

Met behulp van deze klasse-indeling moeten we in staat zijn om de sociale structuur te reconstrueren en de evoluties daarin te volgen. De wakkere lezer zal opmerken dat de inflatie en de waardeverandering van de munt deze taak kan bemoeilijken.

Op dat vlak echter mogen we voor de 17e en de 18e eeuw van geluk spreken omdat de waarde van de munt uitgedrukt in goud of in zilver gedurende die periode nagenoeg constant is gebleven. Enkel tijdens de 17e eeuw was er een lichte daling. De ingrijpende muntontwaardingen situeren zich in de 15e, de 16e en de twintigste eeuw (9).

Om te achterhalen wat men met een bepaald bedrag kon kopen zou men moeten afgaan op het indexcijfer van de consumptiegoederen. Dat is helaas voor het Ancien Régime niet beschikbaar. Om een idee te krijgen van de levensduurte kunnen we ons wel baseren op bijvoorbeeld de pachtprijzen en op de prijzen van broodgranen.

We weten reeds dat de pachtprijzen hoog waren omstreeks het midden van de 17e eeuw en dat ze verdrievoudigden tijdens de tweede helft van de 18e eeuw.

Graan was eveneens duur omstreeks het midden van de 17e eeuw en tijdens de crisisjaren rond de eeuwwisseling.

Gedurende het grootste deel van de 18e eeuw was het dagelijks brood relatief goedkoop, maar tijdens het laatste kwart van de eeuw werd het gevoelig duurder.

De 17e en 18e eeuw kende dus drie periodes van hoge levensduurte (10).

De pachters en vooral de mensen die hun levensmiddelen moesten kopen waren daaraan onderhevig.

Op lange termijn beschouwd bleef de waarde van de munt uitgedrukt in een graanhoeveelheid echter eveneens constant. Op het einde van de 18e eeuw kon men met 1 pond ongeveer evenveel brood kopen als tijdens het midden van de 17e eeuw.

Dat betekent dat we ons bij het onderzoek naar de evolutie van het welvaartspeil weinig zorgen moeten maken om muntontwaardingen. Eventuele stijgingen of dalingen van de gemiddelde (geld)waarde van vermogens bij bepaalde sociale klassen beantwoorden globaal genomen dus aan reële veranderingen in het welvaartspeil.

2. De sociale structuur van de plattelandsmaatschappij.

Bij de indeling van de totale bevolking en van de verschillende

pond. Ter verduidelijking : als een landarbeider zijn volledig loon spaarde, dan moest hij ongeveer 460 dagen werken voor hij een bezit ter waarde van vijftig pond verzameld had. Het modale vermogen van iemand uit de middenklasse (250 pond) correspondeerde met 2.300 arbeidsdagen of met het totale loon van acht en een half jaar werken voor de dagloner. Indien die arbeider tot de meest vermogende groepen wilde behoren en dus een bezit ter waarde van 1.000 pond wilde opstapelen, dan moest hij zijn hele leven lang (34 jaar) hard werken zonder daarbij iets van zijn loon te verteren.

Dat was natuurlijk een louter theoretische mogelijkheid, vermits de landarbeider in het beste geval slechts een klein deeltje van zijn loon in de kous kon stoppen.

De rest moest worden besteed aan het meest noodzakelijke levensonderhoud. De arme man kon dus maar beter zijn dromen over de bekende gebraden kippetjes en de van goud uitpuilende geldbeurs vergeten. Er bestond tot overmaat van ramp ook nog geen lotto-spel dat zijn hoop levendig kon houden.

In werkelijkheid waren het juist de landarbeiders, samen met de wevers die de meeste problemen hadden om te overleven. Eén vierde tot één derde van hen zat zo diep in de schulden dat ze die zelfs na de verkoop van alle bezittingen niet konden vereffenen. Deze groepen van landlozen behoorden bijna volledig tot de laagste vermogenscategorieën. Slechts één vijfde van de wevers had een bezit dat 50 pond overschreed. Een tekenende anecdote illustreert de tragische levensomstandigheden van velen van hen. De wees Frans Vandemoortele richtte in 1724 het verzoek tot zijn voogden om zijn deel in het hofsteden te mogen verkopen, vermits hij zo weinig kleren en lijnwaad had dat hij haast „*met naeckten leden*” moest werken.

Bij de landbouwbevolking steeg de welvaart naarmate de bedrijfsopervlakte toenam. De keuterboeren die minder dan 2 ha in gebruik hadden zaten op de wip tussen de laagste vermogensgroepen en de middenklassen. De middelgrote boeren (2-5 ha) behoorden vooral tot de lage middenklasse en de grote boeren (> 5 ha) concentreerden zich in de hoge middengroep. Eén vijfde van hen was heel vermogend.

Ambachtslui en handelaars waren op het vlak van het welvaartspeil een heel heterogene groep. De armoezaaiers waren onder hen minstens even talrijk als de goeude burgers.

De rest-groep die voor een groot deel bestaat uit ambtenaren, vrije

beroepen en renteniers behoorden hoofdzakelijk tot de middenklassen.

Het is duidelijk dat de grote landbouwers (de paardenboeren) de meest welvarende groep was van de plattelandsmaatschappij. Toch waren er onder hen ook verschillende die in financiële problemen verkeerden. Eén tiende van hen bevond zich in de laagste vermogensklassen, waaronder bijvoorbeeld Maurits de Backer van Deurle die in 1733 vanwege achterstallige belastingen en pacht schulden het faillissement nog nauwelijks kon ontlopen.

De grote boeren ontsnapten dus niet aan de gevolgen van diepgaande crisissen. Over het algemeen bevonden ze zich echter bovenaan de maatschappelijke ladder.

Om een duidelijker beeld te krijgen van de sociale structuur van de totale bevolking hebben we beide factoren, welvaartsgraad en beroep, samen laten vloeien.

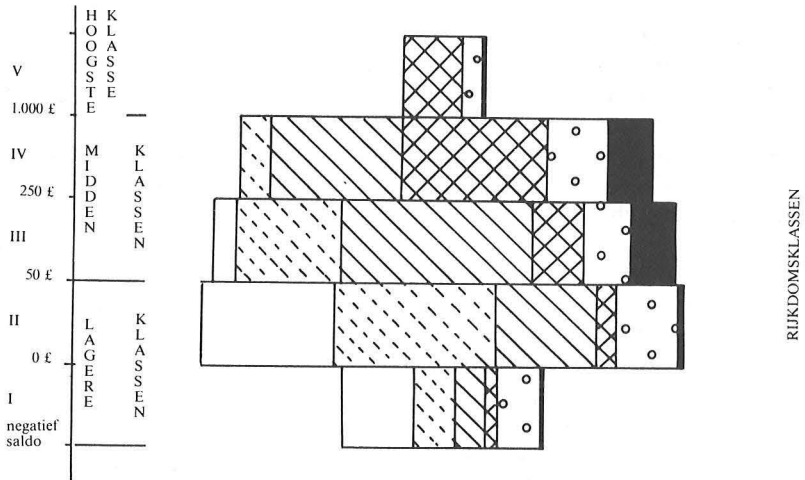
De **Sociale Piramide** onder diagram V.2. toont ons de vertegenwoordiging van elke beroepsgroep binnen de diverse rijkdomsklassen. Niettegenstaande het feit dat er wel duidelijke tendensen voorkomen, bijvoorbeeld overwicht van de grote boeren bij de hoogste klassen en van de middelgrote en grote boeren bij de middenste vermogenscategorieën, is het zo dat de samenhang tussen beroep en bedrijfsoppervlakte met welvaart niet zo strikt is. Een keuterboertje was niet noodzakelijkerwijze arm, een grote landbouwer was niet altijd welvend. Vooral de ambachtslui en handelaars kon men moeilijk ergens onderbrengen.

Timmerlui kon men zowel bij de laagste klassen (7 op 11) als bij de middengroepen aantreffen (4 op 11). Het merendeel van de kleermakers daarentegen was relatief welvend (6 op 8). Van de zeven schoenmakers behoorden er vijf tot de laagste klassen. Vier van hen waren er heel berooid aan toe, ze hadden meer schulden dan bezittingen. De smeden waren vooral in de laagste middengroep terug te vinden. De herbergiers en de winkeliers kon men zowel bij de rijkste als bij de armste bevolkingsgroepen aantreffen. De mensen die aan groothandel deden, bijvoorbeeld de lijnwaadhandelaren waren over het algemeen vermogend.

We vermeldden reeds dat de sociale positie van een persoon of van een groep niet enkel bepaald werd door de (objectieve) financiële positie, maar ook door het (subjectief) maatschappelijk aanzien. Bepaalde beroepen stonden hoger aangeschreven dan andere.

Diagram V.2. : Professionele samenstelling van de verschillende vermogenscategorieën, 1650-1795.

B E R O E P S G R O E P E N

LEGENDE : BEROEPSGROEPEN

HORIZONTALAAL BEROEPSGROEPEN	dagloners wevers keuterboeren (1/2 à 2 Ha.) met of zonder weefgetouw boeren (2 à 5 Ha.)	paardenboeren (> 5 Ha.) Ambacht Handel Rest + onbekend

VERTIKAAL : RIJKDOMSKLASSEN

Ambachtslui en boeren werden vanwege hun zelfstandig statuut, meer geacht dan dagloners, ook al waren ze even arm.

Grote boeren stonden een trapje hoger op de maatschappelijke ladder dan keuterboertjes. Mensen uit de administratie en vrije beroepen werden gerespecteerd vanwege hun geleerdheid.

Om bij onze piramide te blijven : de sociale positie van de huishoudens in de linkerbenedenhoek was het laagst, die van de gezinnen rechts bovenaan globaal genomen het hoogst.

De stijging van het maatschappelijk aanzien volgens de graad van zelfstandigheid, los van het welvaartspeil, beantwoordde trouwens aan een sociaal-economische realiteit. Bij de insolvente huishoudens (vermogensklasse I) waren de landarbeiders er bijvoorbeeld slechter aan toe dan de boeren, vermits zij veel moeilijker uit de schulden konden geraken.

Dagloners en landloze wevers behoorden permanent tot de armsten. Wanneer middelgrote en grote boeren in de laagste vermogenscategorieën verzeild geraakten, dan was dat meestal te wijten aan familiale situaties (voorbeeld : de langdurige ziekte en het overlijden van het gezinshoofd) of aan militaire conflicten en economische crisissen. Wanneer de rust was teruggekeerd en het klimaat een tijdlang wat gunstiger was, konden die landbouwers geleidelijk aan uit de schuldenput opklimmen.

In economische termen : dagloners en landloze wevers waren **structureel** arm, de weinig welvarende boeren waren meestal **conjunctuureel** arm.

Maar dat zal duidelijker worden in de volgende paragraaf, waarin we de sociale evolutie volgen.

3. De evolutie van het welvaartspeil.

We hebben reeds bij de bespreking van de evolutie van het bevolkingscijfer en bij de economische conjunctuur kunnen vaststellen dat de maatschappij voortdurend in beweging was.

Het is vanzelfsprekend dat de veranderde economische toestand de welvaart van de totale bevolking en van de verschillende sociale klassen beïnvloedde.

Over de manieren waarop men de sociale evolutie trachtte te reconstrueren hadden we het reeds uitvoerig in het begin van dit hoofdstuk. Men heeft daarbij weinig algemeen geldende theorieën over de sociale gevolgen van economische golfbewegingen kunnen ontdekken. Wat wel algemeen aangenomen wordt is de theorie dat het reëel loon van loontrekkenden tijdens perioden van economische en demografische expansie daalde. Het groot aanbod van arbeidskrachten zorgde ervoor dat de lonen niet of nauwelijks aangepast werden aan de stijgende prijzen. Het inkomen van zelfstandige producenten nam toe vanwege de groeiende vraag en de stijgende prijzen.

Maar ook bij deze theorie moeten vraagtekens worden gezet. We weten namelijk heel weinig over de arbeidsinzet en de werkloosheidsgraad bij de verschillende bevolkingsgroepen. We weten dus wel hoeveel brood een landarbeider met zijn dagloon kon kopen, maar we blijven in het ongewisse over hoeveel dagen per jaar die arbeider kon werken.

De zuiver loontrekkenden waren op het platteland bovendien een kleine minderheid (Cfr. beroepsstructuur). Dat maakt de theorie bij het onderzoek naar de evolutie van het reële inkomen weinig bruikbaar.

Met *Staten van Goed* kunnen we nauwkeurig de evolutie van het welvaartspeil volgen door middel van het onderzoek naar het **bezit**. Het bezit evolueert vanzelfsprekend ongeveer parallel met het inkomen.

De *Staten van Goed* laten ons bovendien toe om meer nuances te leggen en dus verschillende beroepsgroepen afzonderlijk te bekijken. Daardoor krijgen we een gedifferentieerder en werkelijkheidsgetrouwer beeld van de sociale evolutie.

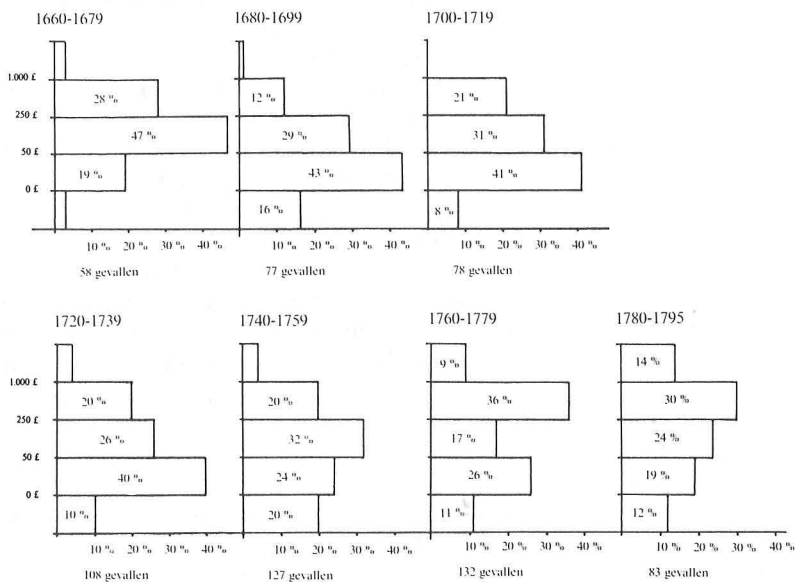
Maar laten we eerst de evolutie bij de volledige bevolking bekijken. We hebben daartoe per twintig jaar de spreiding over de verschillende vermogenscategorieën gegeven (Diagram V.3.).

Vermits de lagere klassen in de vroegste periodes ondervertegenwoordigd zijn, werd de werkelijkheid zeker tot het begin van de 18e eeuw enigszins verbloemd.

Toch kunnen we duidelijk vaststellen dat de woelige laatste decennia van de 17e eeuw een einde maakten aan de periode van welvaart, en een ingrijpende algemene verarming met zich meebrachten. Tijdens de jaren 1680 tot 1699 bevond zich zestig procent van de bevolking in de laagste vermogenscategorieën. Het herstel na de crisis verliep moeizaam. Tot de jaren dertig van de 18e eeuw behoorde ongeveer de helft van onze populatie tot de laagste categorieën. Omstreeks het midden van de eeuw steeg het aantal insolvente gezinnen gevoelig. De hoogste klassen daarentegen konden hun welvaart vanaf 1720 uitbreiden. De verschillen tussen rijk en arm werden dus groter tijdens de eerste decennia van de economische heropleving.

De lagere klassen moesten wachten tot de tweede helft van de eeuw voor ze de vruchten van de gunstige economische toestand konden plukken.

Diagram V.3. : Sociale evolutie van de totale bevolking, 1660-1795 : spreiding over de diverse rijkdomsklassen. (volgens algemeen saldo).

Slechts in deze periode kunnen we spreken van een algemene sociale vooruitgang. Toch bleef ook toen nog een derde van de bevolking in penibele omstandigheden voortleven en liet meer dan een tiende van de sterfhuizen meer schulden dan bezittingen na.

Dit beeld van de sociale evolutie wordt bevestigd wanneer we het *meubilair saldo* bekijken (zie bijlage V.) De weerslag van de economische conjunctuur op het welvaartspeil komt hier nog duidelijker tot uiting vermits enkel het roerend bezit en de korte-termijnschulden in beschouwing werden genomen.

In de crisisperiode van 1680-1699 bijvoorbeeld had één derde van de huishoudens een negatief meubilair saldo. De verzwaring van de belastingsschulden, in het bijzonder bij de landbouwbevolking, was één van de hoofdoorzaken van de verarming (11).

De overheid, die in oorlogstijd voortdurend in geldnood verkeerde, verhoogde de fiscale lasten gevoelig. De bevolking was daarenboven verplicht om bijkomende leveringen en contributies te doen aan bezettingstroepen. Vele gezinnen hadden te lijden onder plunderingen en verwoestingen aangericht door de slecht betaalde en weinig gedisciplineerde soldaten.

Diegenen die het ergst geleden hadden onder het oorlogsgeweld kregen kwijtschelding van een deel van de pachtsom die ze aan de eigenaar moesten betalen. Een brief die de inwoners van Nevele in 1679 aan de heer schreven maakt ons duidelijk dat de pachtvermindering in dergelijke gevallen als een recht werd beschouwd. De ondertekenaars van de brief ondersteunden molenaar Marcus Braet in zijn geschil met de heer van Nevele aangaande de verschuldigde pacht prijs van de molen.

Ze verklaarden :

..... Wij onderschreven inwoonders der Stede van Nevele verclaren waerachtich te wesen ; ende wel te weten dat de meulen ten jare 1677 omtrent Banesse lestleden ghebrocken ende uyt stycken getrocken is geworden vande fransche soldaeten enne als wanneer 't selve legere gecampeert lagh tot Nevele, Vosselare ende daeromtrent hebben alsdan oock ghesien, ende het is oock waerachtigh dat die voorseyde meulen, ter causen dat die ghebrocken was daerdoore eenen langhen tijdt stille heeft ghelegen..."

De pachtreducties konden echter enkel de bittere pil wat verzachten. Ze beletten niet dat een grote deel van de gezinnen diep in de schulden terecht kwam.

Vooral de landbouwers hadden erg te lijden onder de opeenvolgende oorlogen op het einde van de 17e eeuw (zie Diagram V.4.).

Het aantal middelgrote boeren dat in zware financiële moeilijkheden verkeerde - een negatief *meubilair saldo* had - steeg van 9 % omstreeks het midden van de 17e eeuw tot 27 % tijdens de periode 1680-1719. Bij de grote boeren steeg het aantal probleemgevallen van 3 tot 12 %

In de loop van de 18e eeuw steeg de welvaart van de landbouwbevolking op een spectaculaire wijze. Dat was zowel het geval bij de paardenboeren, de middelgrote boeren als bij de keuterboertjes. Bij deze laatsten was vooral de combinatie landbouw met huisnijverheid lonend. Tijdens de eerste helft van de 18e eeuw waren de „weverkeuters” er beduidend beter aan toe dan de uitbaters van dwergbedrijfjes die geen getouw bezaten (12).

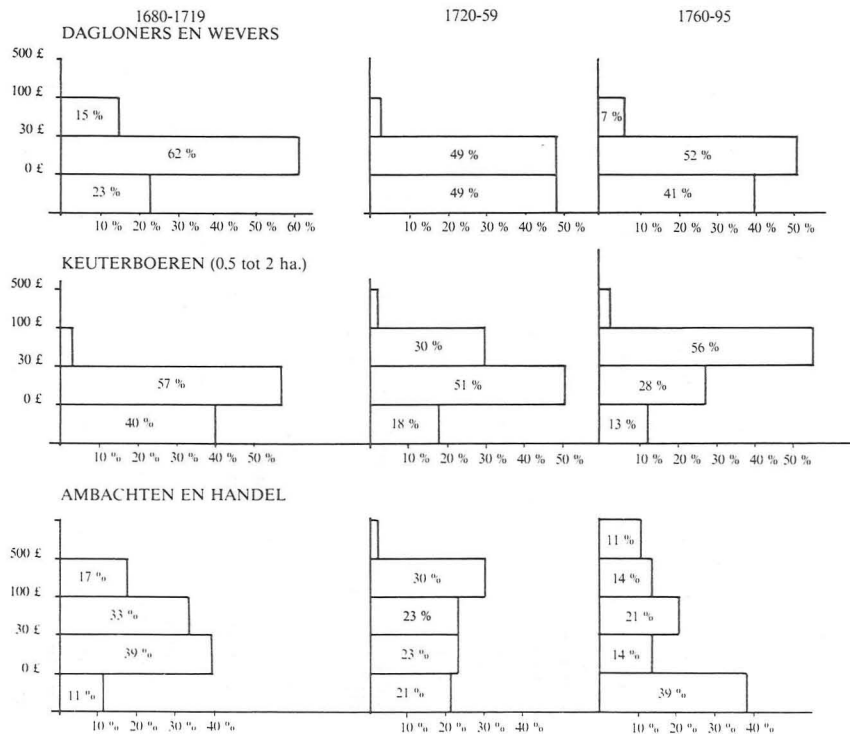
Tegen het midden van de eeuw hadden nagenoeg alle kleine boeren de mogelijkheden van huisnijverheid ingezien. Ze verdeelden hun tijd voortaan over de akker en het weefgetouw.

Andere beroepsgroepen konden geen gelijke tred houden met de landbouwers. De dagloners en de landloze wevers, die er omstreeks de eeuwwisseling nog beter aan toe waren dan de keuterboeren, bleven gedurende de volledige 18e eeuw in de laagste vermogensklassen steken. Ze waren niet of nauwelijks in staat om de toestand van behoefte te overstijgen.

Bij de handelaars en ambachtslui merken we twee tegenstrijdige tendensen. In de periode 1680-1719 waren ze een relatief homogene groep die de crisisperiode beter doorstaan had dan de boeren. In de loop van de 18e eeuw geraakte een steeds groter aantal van hen tot over hun oren in de schulden. Een deel van de ambachtslui en de grotere negocianten (bijvoorbeeld de lijnwaadhandelaars) profiteerde van de groeiende markt en werd schatrijk. Deze polarisering en de verarming in vergelijking met de boeren bezorgden de traditionele ambachtslui vele frustraties. Dat kwam onder meer tot uiting bij de relatief schaarse oproerbewegingen op het Vlaamse platteland tijdens de 18e eeuw. **M. Secelle** heeft in haar studie over criminaliteit en oproer 89 beschuldigde opstandelingen opgespoord. Drieëndertig van hen waren ambachtslui of kleinhandelaars (13).

Dezelfde groepen waren eveneens de drijvende krachten in de bandietenbende van de Bokkenrijders in Limburg tijdens het tweede en derde kwart van de 18e eeuw (14).

Diagram V.4. : Sociale evolutie per beroepsgroep volgens het *meubilair saldo*

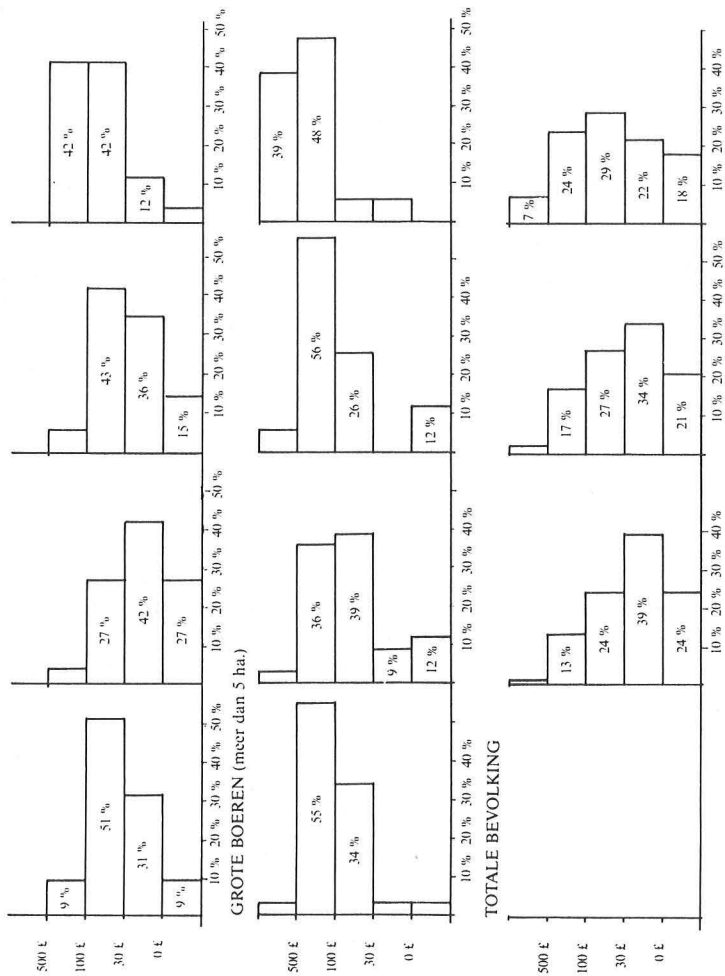
1640-79

1680-1719

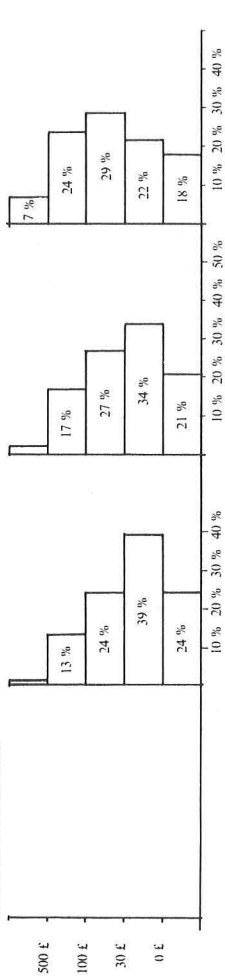
1720-59

1760-95

KLEINE EN MIDDELGROTE BOEREN (2 tot 5 ha.)

TOTALE BEVOLKING

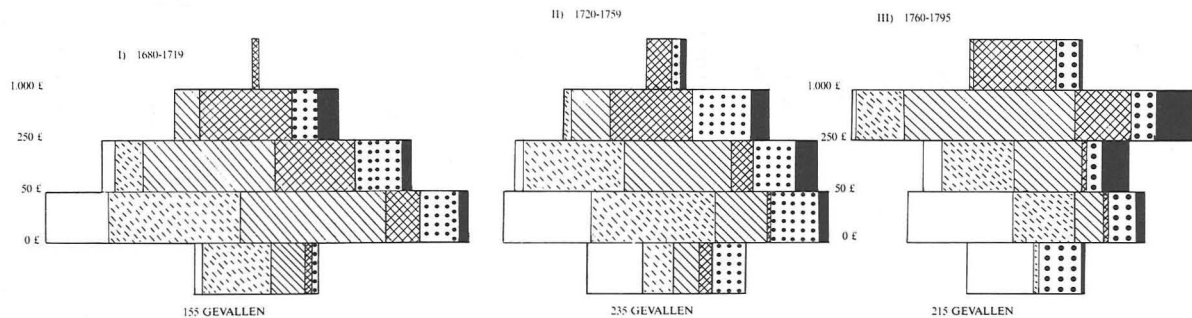

De voornaamste oorzaak van die sociale onrust moet gezocht worden in het feit dat die beroepsgroep, die van oudsher tot de middenklasse behoorde, zijn vroegere status verloor. De ambachtsslui werden zelfs gepasseerd door de keuterboertjes.

Om wat concreter te zijn bekijken we één ambacht, namelijk dat van de schoenmakers, wat meer van nabij. We vonden in de *Staten* van de tweede helft van de 18e eeuw zeven personen terug die in deze branche actief waren. Eén ervan, de welvarende Petrus Delbulcke van Sint-Martens-Lerne, was eigenlijk landbouwer van hoofdberoep. (hij had een bedrijf van ongeveer 7 ha). Zijn nevenactiviteit bestond in leerbewerking. Hij vervaardigde naast schoenen ook nog o.m. paardengarelen en -zadels. Zijn zoon Augustinus deed eveneens aan landbouw en verder nog aan textielverwerking op een bedrijfje van ongeveer 2 ha, maar hij specialiseerde zich vooral in het ambacht van leerbewerking. Zijn bedrijf draaide blijkbaar uitstekend. Bij de dood van zijn vrouw in 1779 was hij eigenaar van een hofstede en 9 ha landerijen en zijn roerend goed had, na aftrekking van de weinige schulden, een waarde van 720 pond.

De vijf eigenlijke schoenmakers waren van veel bescheidener allooi. Pieter Oppeel van Nevele was de enige ervan die een financieel gezond bedrijfje leidde. Met een bezit ter waarde van 70 pond mocht hij zich nog net tot de middenklasse rekenen. Zijn overige kollega's Jacobus Begodt van Landegem en Frans Gijs, Joannes De Steur en Benedictus Desmet van Nevele waren allen failliet. Ze konden zelfs na de verkoop van al hun bezittingen niet aan de vorderingen van hun schuldeisers (voornamelijk leveranciers) voldoen. Benedictus Desmet was de enige van hen die een eigen huisje bewoonde, maar de zware hypotheeklening erop (113 pond) kon hij nooit afbetalen. Een gemeenschappelijk kenmerk was het feit dat de ambachtsslui hoogstens een miniem perceeltje akkergrond of een moestuintje bebouwden en dat hun vrouw met spinnen of met een klein kruidenierszaakje nog wat geld in het laatje pogde te brengen. Het vroegtijdig overlijden van de man bij drie van de vier insolvente huishoudens zal wel mede verantwoordelijk geweest zijn voor de slechte financiële situatie. Maar het feit dat vier van de vijf schoenmakers aan hun kinderen niets dan schulden nalieten is te sprekend om louter aan deze specifieke gezinstoestand te kunnen toeschrijven. De hoofdoorzaak moet eerder in de economische malaise van de ambachtelijke sector gezocht worden.

Diagram V.5. : Socio-professionele piramide van de Nevelse bevolking : 40-jaarlijkse evolutie, 1680-1795.

LEGENDE

	dagloners wevers		paardenboeren (> 5 Ha.)
	keuterboeren (1/2 à 2 Ha.) met of zonder weefgetouw		Ambacht Handel
	boeren (2 à 5 Ha.)		Rest + onbekend

VERTIKAAL : RIJKDOMSKLASSEN

We krijgen een synthetisch beeld van de verschuivingen in de socio-professionele samenstelling van de Nevelse bevolking aan de hand van diagram V.5.

De verandering in beroepsstructuur (horizontaal) en de evolutie van het welvaartspeil (verticaal) worden in de piramides gecombineerd.

Op het vlak van de bezitsstructuur van de volledige bevolking merken we dat de piramide met een brede basis plaats maakt voor een piramide met een zware top.

Het *Land van Nevele* kende dus in de 18e eeuw een zeer ingrijpende welvaartsstijging.

De middelgrote en grote landbouwers, die in verhouding minder talrijk werden, konden hun bezit op een spectaculaire wijze uitbreiden. De keuterboeren gingen er in dezelfde mate op vooruit.

Slechts de beroepsgroepen die niet zelfstandig aan landbouw deden - dagloners, wevers, ambachtslui en handelaars - stagneerden of gingen erop achteruit.

Tijdens de tweede helft van de 18e eeuw waren de armste vermogenscategorieën bijna uitsluitend uit deze niet-agrarische beroepsgroepen samengesteld. In de crisisperiode omstreeks de eeuwwisseling waren de kleine en middelgrote boeren bij deze laagste klassen nog ruimschoots in de meerderheid.

Laat ons nu eens onze resultaten vergelijken met wat door andere auteurs werd geconstateerd.

De meeste historici zijn het erover eens dat de economische bloei zich omstreeks het midden van de 18e eeuw vertaalde in een sociale vooruitgang voor de plattelandssamenleving. **Vandenbroeke** spreekt van een „algemeen klimaat van optimisme en van stijgende verwachtingen” (15). Wat wel ter discussie staat is de vraag of we tijdens de tweede helft van de 18e eeuw reeds kunnen spreken van een verarming, die de massale verpaupering van het tweede kwart van de 19e eeuw (teloofgang van de linnennijverheid) zou hebben ingeluid.

Wanneer we bepaalde beroepen bekijken, kunnen we wel overeenkomsten ontdekken met de evolutie in de steden. In het bijzonder de traditionele ambachtslui en een deel van de kleinhandelaars konden zich niet of nauwelijks meer handhaven bij de middengroepen (16). Voor wat het platteland betreft beschikken we over enkele ruwe schattingen, op basis van *Staten van Goed*, van de evolutie van het welvaartspeil en van de armoedegraad.

De Brouwer bijvoorbeeld heeft voor een paar gemeenten in het *Land*

van Aalst de evolutie van het aantal pro-deo staten nagegaan (17). Het aandeel van de arme gezinnen, volgens deze maatstaf, evolueerde van 8 % in de jaren veertig van de 18e eeuw over 16 % in de jaren zestig en zeventig naar 14 en 20 % tijdens het voorlaatste en het laatste decennium van de 18e eeuw. Op het eerste gezicht wijzen die resultaten op een geleidelijke verpaupering, maar ons onderzoek heeft uitgewezen dat die benaderingswijze volkomen onbetrouwbaar is. Voor het midden van de 18e eeuw werd bij de Nevelse *Staten* soms wel en soms niet vermeld of ze pro-deo behandeld werden. Vóór 1690 was de procedure bij de opmaak van de boedelbeschrijvingen ongebruikelijk. We hebben bovendien kunnen vaststellen dat de criteria tot toekennen van de kosteloze procedure veranderde in de loop van de tijd en varieerde naargelang van de beroepsgroep waartoe men behoorde en de gezinstoestand waarin het sterfhuis verkeerde. Dagloners en wevers werden op dit vlak met meer soepelheid bejegend dan boeren en ambachtslui. Weduwen konden gemakkelijker op een kosteloze behandeling rekenen dan weduwnaren (18). Onze gegevens over het aantal pro-deo's wijken sterk af van die van **De Brouwer**. Omstreeks het midden van de 18e eeuw was één vijfde tot één vierde in dat geval. Tijdens de periode 1760-95 lagen de verhoudingen op 14 tot 16 % (19).

N. Demaegdt heeft voor de streek ten zuiden van Brugge de *Staten van Goed* onderzocht op de omvang van de eindsaldi. De gegevens, die ongeveer te vergelijken zijn met wat wij de *meubilaire saldi* hebben genoemd, werden niet gecorrigeerd. Bij het onderzoek naar de negatieve saldi (de insolvente huishoudens) kwam ze tot de hoogste verhoudingen in de periodes 1651-75 (19 %) en 1775-95 (17 %).

Het aantal armen was dus het grootst tijdens het derde kwart van de 17e eeuw en op het einde van de 18e eeuw.

De sociale polarisatie was heel sterk, vermits toen het grootst aantal welvarende huishoudens van meer dan 100 pond te noteren viel.

In het tussenliggende tijdperk lag het aantal negatieve saldi, op slechts 10 tot 12 % (20).

Merk op dat deze vaststellingen gedeeltelijk in tegenspraak zijn met onze gegevens. De armoedegraad ten zuiden van Brugge was het grootst op het moment dat de bevolking van Nevele de grootste voorspoed kende. Dat kan misschien voor een deel te wijten zijn aan brontechnische factoren bij de Westvlaamse *Staten* (representativiteit, ongecorrigeerde opname), wat we moeilijk kunnen controleren. Een andere verklaring voor de uiteenlopende resultaten kan

liggen in het feit dat de sociaal-economische structuur van beide gebieden grondig verschilde.

De streek ten zuiden van Brugge was bijna uitsluitend op landbouw afgestemd. De huisnijverheid was er weinig verspreid en de bedrijven waren er gevoelig groter dan in onze heerlijkheid.

We kunnen onze vaststellingen echter ook confronteren met een peiling van de sociale evolutie in het *Land van Nevele* tijdens de 18e eeuw. M. Secelle meende uit het onderzoek van fiscale bronnen en van de armenzorg te kunnen besluiten dat de verarming vanaf de jaren zestig van de 18e eeuw volop toesloeg.

Hoewel de armoede volgens de auteur doorheen het Ancien Régime nooit als „permanent aanwezige problematiek” kon weggedacht worden, kreeg ze in die periode een „structurele dimensie”. Het pauperisme was dus „niet langer onderhevig aan het conjuncturele verloop, maar vormde voortaan een geïntegreerde factor binnen een maatschappij in volle verandering” (21).

Secelle kwam tot die visie door de vaststelling dat een stijgend aandeel van de gezinnen ofwel geen belastingen op het grondgebruik (= *pointingen*) meer hoefde te betalen, ofwel heel weinig betaalde vermits ze slechts over weinig grond beschikten.

Bij het doorlichten van de armenzorg kwam ze bovendien tot de vaststelling dat het aantal steungetuigen tijdens de tweede helft van de 18e eeuw gevoelig toenam.

We moeten hier echter enkele bedenkingen plaatsen. Vooreerst werden de belastingen bepaald door de bedrijfsoppervlakte en niet door het inkomen. Het feit dat vele gezinnen over steeds minder grond beschikten betekende niet noodzakelijk dat ze daardoor ook armer werden. Het stijgend aantal vrijgestelden had volgens ons te maken met de lage belastingsdruk tijdens de 18e eeuw. De demografische rijkdom, het groter aantal huishoudens, zorgde ervoor dat de vooropgestelde belastingsopbrengsten gemakkelijker gehaald werden.

In verband met de armenzorg moeten we opmerken dat de auteur heeft nagelaten om het aantal gesteunden in verhouding tot het bevolkingscijfer te plaatsen. Als we zelf de berekening maken stellen we vast dat gedurende de ganse periode 1730 tot 1779 slechts 4 à 5 % van de gezinnen gesteund werd. Slechts in de tachtiger jaren merken we een kleine stijging tot 6 %. Tijdens de eerste decennia van de 18e eeuw daarentegen leefde ongeveer één tiende van de bevolking van liefdadigheid (22).

Er was dus, gemeten aan het aantal gesteunden, geen sprake van een

massale verarming tijdens de tweede helft van de 18e eeuw. Ons onderzoek toont aan dat het aantal armen integendeel gevoelig afneemt.

De samenstelling van het minst fortuinlijke bevolkingsdeel onderging zoals gezegd wel grondige wijzigingen. De boeren waren eruit verdwenen. Bij de resterende beroepsgroepen in de laagste vermogensklassen (dagloners, wevers en een deel van de ambachtslui) had de armoede misschien wel structurele oorzaken.

De gezinnen die over geen of heel weinig grond beschikten hadden het moeilijk om aan de dreiging van het armoedespook te ontsnappen. Bij elke tegenslag, het overlijden van de kostwinner of een periode van graanduurte, kwamen ze in een situatie van behoefte terecht. Dat gemis aan financiële zekerheid bij nagenoeg alle bevolkingsgroepen was echter een constante doorheen het Ancien Régime.

De landbouwbevolking scheen er echter in de loop van de 18e eeuw aan te ontsnappen.

4. Grondbezit en kapitaalbeleggingen bij de Nevelse huishoudens.

In het pre-industriële tijdperk was welvaart steeds nauw verbonden met grondbezit. De rijkdom van een land of een streek werd voor het overgrote deel bepaald door wat men met landbouw uit de bodem kon winnen. Grond was dan ook een zeer kostbaar goed. Dat was niet enkel het geval voor de landbouwers, voor wie het een onontbeerlijk bedrijfskapitaal was. Ook andere sociale klassen streefden naar grondverwerving omdat het een zekere, en meestal rendabele belegging was.

Bovendien verleenden de landerijen en hofsteden prestige aan de eigenaar ervan. Typerend daarvoor zijn de rijke stedelijke handelaars die een goed deel van hun kapitaal in gronden en heerlijkheden belegden in de hoop op die manier een adellijke titel te kunnen verwerven.

De structuur van het grondbezit weerspiegelde de economische machtsverhoudingen binnen de samenleving.

Deprez heeft de evolutie in de bezitsstructuur in Nevele en Meigem nagegaan aan de hand van grondtransacties (23).

Hij stelde vast dat de kleine eigenaars, die door de crisis van de late 16e eeuw (de opstand in de Nederlanden) zwaar werden getroffen,

genoodzaakt waren hun eigendommen tegen heel lage prijzen te verkopen. Grote boeren en vooral stedelijke handelaren konden daarvoor hun bezit op een gemakkelijke wijze uitbreiden. Er was dus een **concentratie** van het grondbezit in handen van grootgrondbezitters. Tijdens de daaropvolgende periode van herstel en economische bloei stegen de prijzen van akkergrond van 25 pond per bunder naar 140 pond. Het aantal kleine eigenaars nam weer uitbreiding en bij de grootgrondbezitters was het aandeel van de adel en de magistratuur toegenomen ten nadele van de stedelijke burgerij. Een verklaring daarvoor ligt in het feit dat vele van die burgers ondertussen - door huwelijksallianties met edelen of door de aankoop van een titel - in de adelstand opgenomen waren.

Volgens het onderzoek van **Lavent** had de adel in 1682 niet minder dan één vierde van het grondgebied van de parochie Nevele in handen. De geestelijkheid en de caritatieve instellingen bezaten vier procent van de bodem en de rest (70 %) was in handen van particulieren, voornamelijk boeren (24).

Deprez blijft vaag voor wat de crisisperiode van het einde van de 17e eeuw betreft. Door de prijsdalingen zouden burgerij en adel hun interesse voor akkers, hofsteden en weiden grotendeels verloren hebben.

In de loop van de achttiende eeuw steeg de vraag naar gronden heel sterk en de prijzen verveelvoudigden (cfr. hoger).

Niet zozeer de landhonger van de boeren was daarvoor verantwoordelijk, aldus de auteur - „Hoe zouden ze in staat zijn geweest dergelijke prijzen te betalen?” - maar vooral de koopwoede van de burgerij (25). Deze breidde haar bezit op een spectaculaire wijze uit ten nadele van de adel. De eigendommen van de familie della Faille - D’Huyse in Meigem bijvoorbeeld verminderden van 67 ha in 1673 tot 38 ha in 1773. In dezelfde periode daalde het grondbezit van alle edellieden in de parochie van 240 ha naar 188 ha. Er was, steeds volgens de auteur, globaal genomen een tendens naar een concentratie in handen van de grootgrondbezitters ten nadele van de kleine eigenaars, de boeren.

We zullen straks kunnen zien of die vaststellingen voor Meigem overeenkomen met onze resultaten maar vooreerst willen we toch opmerken dat de evoluties die **Deprez** aangeeft met de nodige schroom moeten geïnterpreteerd worden. Het lijkt ons weinig waarschijnlijk dat de tendensen naar concentratie van het bezit tijdens de volledige eeuw tussen 1673 en 1773 werkzaam waren. In deze honderd jaar

kende men namelijk achtereenvolgens een diepe inzinking, het herstel en de uiteindelijke bloei van de plattelandseconomie. Het is dus weinig aannemelijk dat de beleggingspolitiek van de diverse sociale klassen al die tijd steeds in dezelfde zin geëvolueerd is.

Om te weten te komen hoe het grondbezit van de boeren evolueerde hebben we nagegaan of ze hoofdzakelijk eigen grond bebouwden, dan wel pachtgronden. Tabel V.1. geeft ons de evolutie dienaangaande voor bedrijven van verschillende grootte. De uitbatingen die voor méér dan 90 % uit pachtgronden bestonden werden als pachtbedrijven bestempeld. Voor eigen bedrijven werd eveneens 90 % of meer als criterium genomen.

Tabel V.1. : De verhouding eigen bedrijven tot pachtbedrijven : evolutie 18e eeuw (161 gevallen) (26).

Oppervlakte Bedrijven	1720-59			1760-95		
	Pacht- Bedrijven	Gemengde Bedrijven	Bedrijven in Eigendom	Pacht- Bedrijven	Gemengde Bedrijven	Bedrijven in Eigendom
Minder dan 1/2 ha divers	28 %	16 %	56 %	29 %	14 %	57 %
1/2 tot 2 ha keuterboeren	75 %	19 %	6 %	35 %	12 %	53 %
2 tot 5 ha boeren	42 %	33 %	24 %	19 %	55 %	26 %
Meer dan 5 ha paardenboeren	35 %	42 %	24 %	57 %	43 %	0 %
TOTALE BEVOLKING	43 %	27 %	30 %	30 %	30 %	40 %

De tabel spreekt de concentratietheorie van **Deprez** tegen. De kleine en middelgrote landbouwers gaan er duidelijk op vooruit voor wat de uitbating van eigen gronden betreft. Vooral bij de keuterboeren (veelal wever-keuters) was de stijging van het aantal eigen bedrijven spectaculair.

Bij de heterogene groep van de niet-landbouwers (bedrijfsoppervlakte kleiner dan een halve ha) bleef het aantal eigen bedrijven op hetzelfde niveau van 56 à 57 %.

De grote boeren waren hoe langer hoe meer aangewezen op pachtbe-

drijven. De reden daarvoor kan liggen in het feit dat deze uitbatingen in hun geheel behouden bleven, terwijl de bedrijven in eigendom werden verdeeld onder de erfgenamen.

Vanwege de hoge prijzen was het heel moeilijk om de bedrijfsoppervlakte na de opsplitsing met aankopen terug op hetzelfde peil te brengen.

Op de totale bevolking nam het aantal gezinnen dat een eigen huis bewoonde of een eigen bedrijf uitbaatte in de loop van de 18e eeuw toe van 30 tot 40 %.

Laat ons deze vaststellingen eens confronteren met informatie over transacties van gronden, bij de verschillende beroepsgroepen.

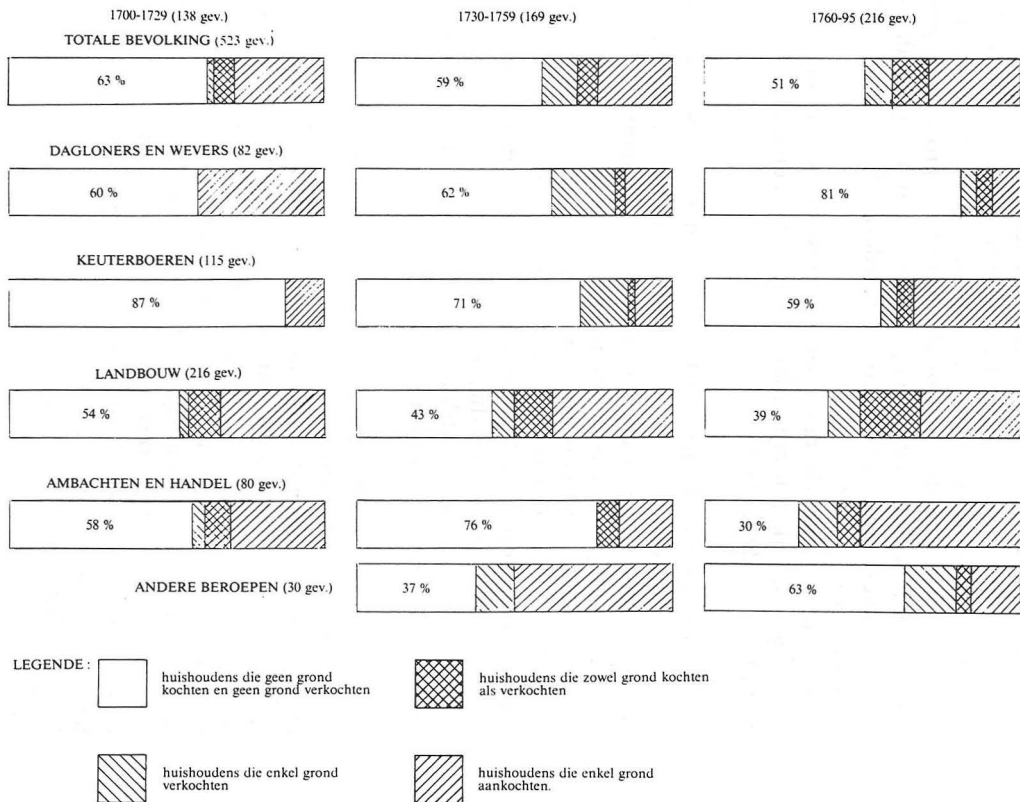
Diagram V.6. houdt geen rekening met geërfde grond, enkel met verkoop en aankoop van onroerend goed.

Het is duidelijk dat de grondmarkt zich in de loop van de 18e eeuw sterk heeft uitgebreid. Tijdens de eerste decennia van de eeuw was slechts iets meer dan een derde van alle huishoudens op de immobiliënmarkt actief, op het einde van de periode was de participatiegraad aangegroeid tot 50 %. Merk op dat het aantal gezinnen dat aankopen deed over het algemeen groter was dan het aantal dat grond van de hand deed. Deze op het eerste gezicht merkwaardige situatie - de totale verkochte oppervlakte in een gebied is altijd gelijk aan de totale aangekochte oppervlakte - zou eventueel kunnen verklaard worden door massale verkopen van de eigendommen van instellingen, van edellieden of van niet-ingezetenen (bv. stedelingen) die niet in onze *Staten* terug te vinden zijn. Bovendien is het niet onwaarschijnlijk dat de gemiddelde oppervlakte van de door een huishouden verkochte grond groter was dan de gemiddelde grootte van de aankopen.

Hoe evolueerde de houding van de verschillende beroepsgroepen? De dagloners en de wevers, waarvan 40 % in het begin van de eeuw nog in staat bleek om zich onroerend goed aan te schaffen, moesten tegen het midden van de eeuw een deel daarvan terug verkopen. Tegen het einde van het Ancien Régime waren deze groepen nauwelijks uitgesloten van de immobiliënmarkt.

Bij de keuterboeren deed zich net de omgekeerde evolutie voor. In de beginperiode waren ze opvallend passief, maar tijdens de tweede helft van de eeuw manifesteerden ze zich sterk, vooral als kooplustigen.

Diagram V.6. : Grondtransacties bij gezinnen uit verschillende beroepsgroepen - 18e eeuw.

Ook bij de middelgrote en grote landbouwers viel een stijgende activiteit waar te nemen. Bij hen was het aantal huishoudens dat zowel verkopen als aankopen verrichtte opvallend groot. Blijkbaar aarzelde de boerenbevolking niet om een verafgelegen eigendom van de hand te doen om zich een gunstiger gelegen perceel aan te schaffen.

Het gedrag van ambachtshuizen en handelaars is eigenaardig, vooral in het licht van hun verslechterende financiële positie.

Op het moment waarop ze in vergelijking met de landbouwbevolking in heel slechte economische papieren zaten, in de tweede helft van de 18e eeuw, legden ze van alle bevolkingsgroepen de grootste activiteit aan de dag. Zeven op tien van hen waren bij grondtransacties betrokken, waarvan de grote meerderheid (55 %) enkel aankopen afsloot.

De rest-groep, waar vrije beroepen en ambtenaren de toon aangaven, scheen geleidelijk aan zijn interesse in de huizen en landerijen als beleggingsmiddel te verliezen.

Het onderzoek naar kapitaalbeleggingen en leningen zal dat laatste duidelijker maken, maar vooreerst willen we het „*immeubel*” bezit van onze gezinnen wat grondiger bekijken. Diagram V.7. deelt de totale bevolking en de diverse beroepsgroepen per periode in volgens het al of niet voorkomen van onroerend goed. Het verschil met de vorige benadering ligt in het feit dat de geërfde gronden en tevens de gebouwen op gronden in cijnspacht nu in het overzicht opgenomen zijn (27). De diagram geeft dus een beeld van het onroerend goed op het moment van het overlijden van de erflater. De eventuele verkochte gronden zijn daaruit dus reeds verdwenen.

Als we de totale bevolking in zijn geheel beschouwen, dan merken we weinig ingrijpende evoluties.

Het aantal gezinnen dat tijdens het huwelijk gronden kocht was omstreeks de eeuwwisseling en tijdens de tweede helft van de 18e eeuw iets groter dan in het tussenliggend tijdvak.

In de periode 1720-59 daarentegen is de bouwactiviteit van huisjes en schuren op cijnsgronden wel veruit het grootst. Het is niet toevallig vermits juist toen de sterkste bevolkingsgroei te noteren viel. Vooral bij dagloners, wevers en keuterboeren waren die gebouwtjes dikwijls het enig „*immeubel*” bezit.

De vaststellingen die we daarnet bij dagloners en wevers deden worden hier bevestigd. Deze groepen komen los van de grond. Niet

alleen bewerken ze nog slechts een heel kleine oppervlakte (soms zelfs geen enkel perceel meer), ze verliezen bovendien het eigendomsrecht erover. Beschikte bijna de helft van hen tijdens het tweede kwart van de eeuw nog over wat, hoofdzakelijk geërfde, onroerende bezittingen, tegen het einde van de eeuw was dat nog slechts één vierde. De tegenstelling met de keuterboeren (meestal wever-keuters), die vooral tijdens de tweede helft van de eeuw aan grondverwerving deden, komt ook hier duidelijk tot uiting.

De analogie met de situatie van de textielbewerders in St.-Quentin (Noord-Frankrijk) is treffend. **Didier Terrier** onderscheidde twee soorten huisnijveraars : de „*mulquiniers*” en de „*gaziers*” (28).

De laatsten waren te vergelijken met onze voltijdse wevers. Ze waren eveneens los gekomen van de grond als bewerkers en eigenaars en behoorden nagenoeg volledig tot de lagere klassen. Volgens **Terrier** waren ze de voorafspiegeling van de proleet (arbeider) van na de industriële revolutie.

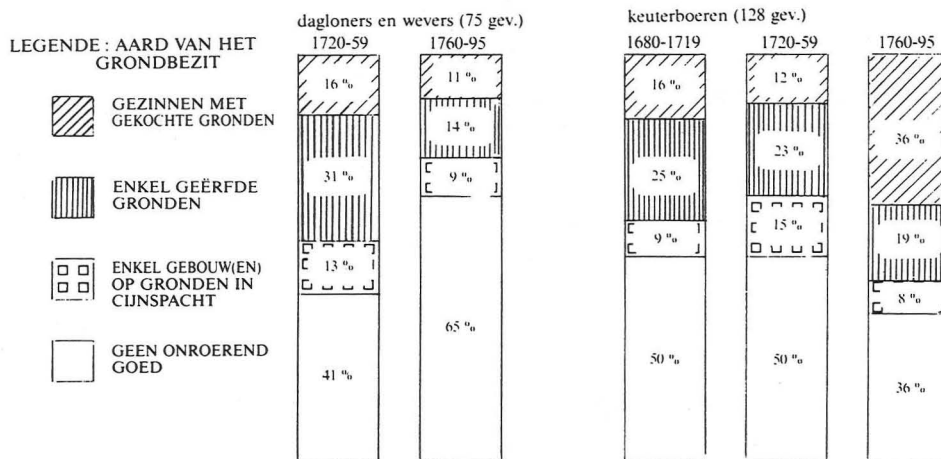
De „*mulquiniers*” van het einde van de 18e eeuw hadden veel gemeen met onze wever-keuters, dus onze keuterboeren die tegen het midden van de 18e eeuw nagenoeg allemaal deeltijds aan textielverwerking deden. De „*mulquiniers*” namen eveneens, gemeten aan het grondbezit, een sociale positie in tussen landarbeiders en boeren. Hun economische strategie bleef analoog aan die van de landbouwers.

De wereld van de „*gaziers*” (begin 19e eeuw) daarentegen had gebroken met de tradities van de landelijke gemeenschap.

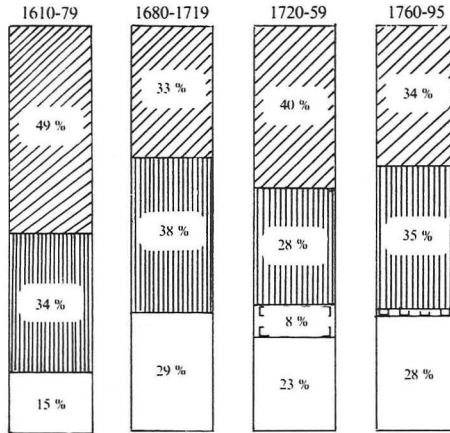
In het *Land van Nevele* tekende die breuk zich reeds vanaf het midden van de 18e eeuw af. De wevers werkten misschien wel min of meer zelfstandig - ze waren nog geen arbeiders in de echte zin van het woord - maar ze hadden het contact met de landbouw verloren. Hun positie was daardoor heel onzeker en kwetsbaar geworden.

De landbouwers waren begrijpelijkerwijze in overgrote meerderheid grondbezitters. De voordeligste verhoudingen noteerden we voor het grootste deel van de 17e eeuw, toen 85 % van de boeren over onroerend goed beschikte. Eén boer op twee had zich tijdens het huwelijk grond aangeschaft. In de crisisperiode rond de eeuwwisseling ging een deel van het onroerend bezit van boerengezinnen verloren. Toch bleek nog één derde van hen in staat om grond te kopen. Vermoedelijk heeft zich een transfer voorgedaan van de armere gezinnen naar die boeren die de crisis beter hadden doorstaan. Een deel van de landerijen werd in die periode ongetwijfeld opgekocht door de betere

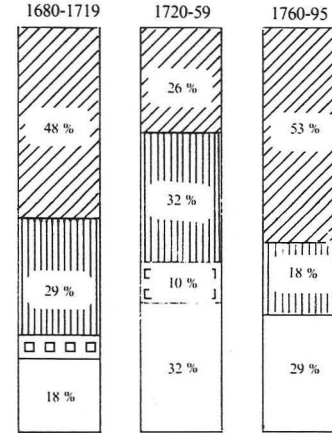
Diagram V.7. : Onroerende bezittingen van gezinnen uit de verschillende beroepsgroepen : evolutie 1680-1795.

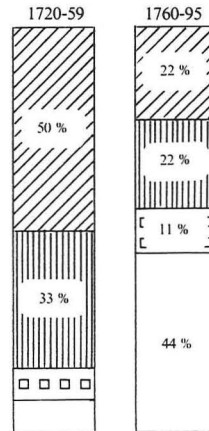
Landbouwers (318 gev.)

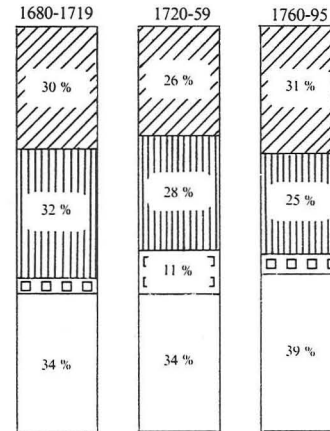
ambacht en handel (86 gev.)

andere beroepen (30 gev.)

totale bevolking (573 gev.)

ambachtslui en handelaars en door vrije beroepen en ambtenaren. De helft van alle huishoudens in deze beroepssectoren maakte gebruik van de ineensorting van de prijzen om hun slag te slaan. Of de stedelijke burgerij eveneens tot de kapers op de kust behoorde kunnen we met onze bron niet te weten komen.

Wat het aantal bezitters onder de boeren betreft, dat bleef gedurende de volledige achttiende eeuw ongeveer op hetzelfde niveau. De grootste kooplust situeerde zich in de periode 1720-59, toen de prijzen nog relatief laag waren.

Het waren vooral de keuterboeren en de ambachtslui en handelaars die op het einde van de eeuw hun interesse voor grond opvoerden. Naast de inflatoire effecten van de bevolkingsgroei waren vooral deze groepen ervoor verantwoordelijk dat de prijzen bovenmatig stegen. Ambtenaren, renteniers en vrije beroepen (gegroepeerd in „*andere beroepen*”) verloren hun belangstelling voor deze vorm van beleggen. Dat was niet het gevolg van een verarming. Hun gedrag werd vermoedelijk ingegeven door beredeneerde economische motieven. Vermits de pachtprijzen gevoelig minder sterk stegen dan de verkoopprijzen van grond, daalde de grondrente drastisch van ca. 4 tot 2 % (29). De grondrente is de verhouding van de opbrengst (de pachtprijs) tot de waarde van het kapitaalgoed (de verkoopprijs). Het was voor genoemde burgers dus rendabeler om hun spaarcenten op een andere manier te beleggen : in obligaties of rentekopen bijvoorbeeld, waarmee ze een opbrengst van 4 tot 6 % verkregen.

Op diagram V.8. kunnen we aflezen dat ze dat inderdaad ook hebben gedaan. De diagram geeft ons de verdeling van de huishoudens volgens de omvang van het saldo van de rentebaten (de kapitaalbeleggingen in renten, uitgeleend geld) min de rentelast (de schulden van obligaties en hypotheekleningen). De huishoudens met een positief rentensaldo (bovenste kolom) waren de aanbieders van kapitaal op de markt. De gezinnen met een negatief saldo (onderste kolom) bepaalden de vraag naar geldmiddelen. Degenen die renten kochten noch verkochten hadden een nulsaldo (middelste kolom).

De arcering geeft de omvang van de saldi aan, ze varieert van minder dan 30 pond (lichte stippellijn) naar meer dan 500 pond (zwart). We kunnen dus per beroepsgroep en per periode twee zaken uit het diagram vernemen : ten eerste het aandeel van de huishoudens in de

verschillende categorieën ; de nulsaldi (de niet-participanten) en de positieve en negatieve saldi (de participanten). We krijgen ten tweede nog informatie over de omvang van het saldo.

Als we de totale bevolking bekijken, dan merken we dat het aantal kapitaal aanbidders (de positieve saldi) heel lichtjes stijgt van 7 naar 9 %. De omvang van de aangeboden kapitalen neemt echter wel gevoelig toe. Omstreeks de eeuwwisseling was het positief saldo zelden groter dan 100 pond, tijdens de tweede helft van de 18e eeuw overschreed de grote meerderheid dit bedrag.

Bij de negatieve saldi merken we twee periodes waarin het aantal vragers naar geldmiddelen hoog is : de crisisperiode omstreeks de eeuwwisseling en de bloeiperiode van de late 18e eeuw. Een stijgend aantal huishoudens met een negatief rentensaldo wijst dus niet noodzakelijk op een ongunstige evolutie, de kapitaalbeleggingen moeten worden bekeken in relatie tot het onroerend bezit.

In de tussenliggende periode (1720-59) lag het aantal participanten van de kapitaalmarkt relatief laag.

Tijdens de tweede helft van de eeuw kwam er een enorme uitbreiding van de markt. Niet enkel het aantal deelnemende huishoudens steeg gevoelig, de bedragen werden bovendien veel groter.

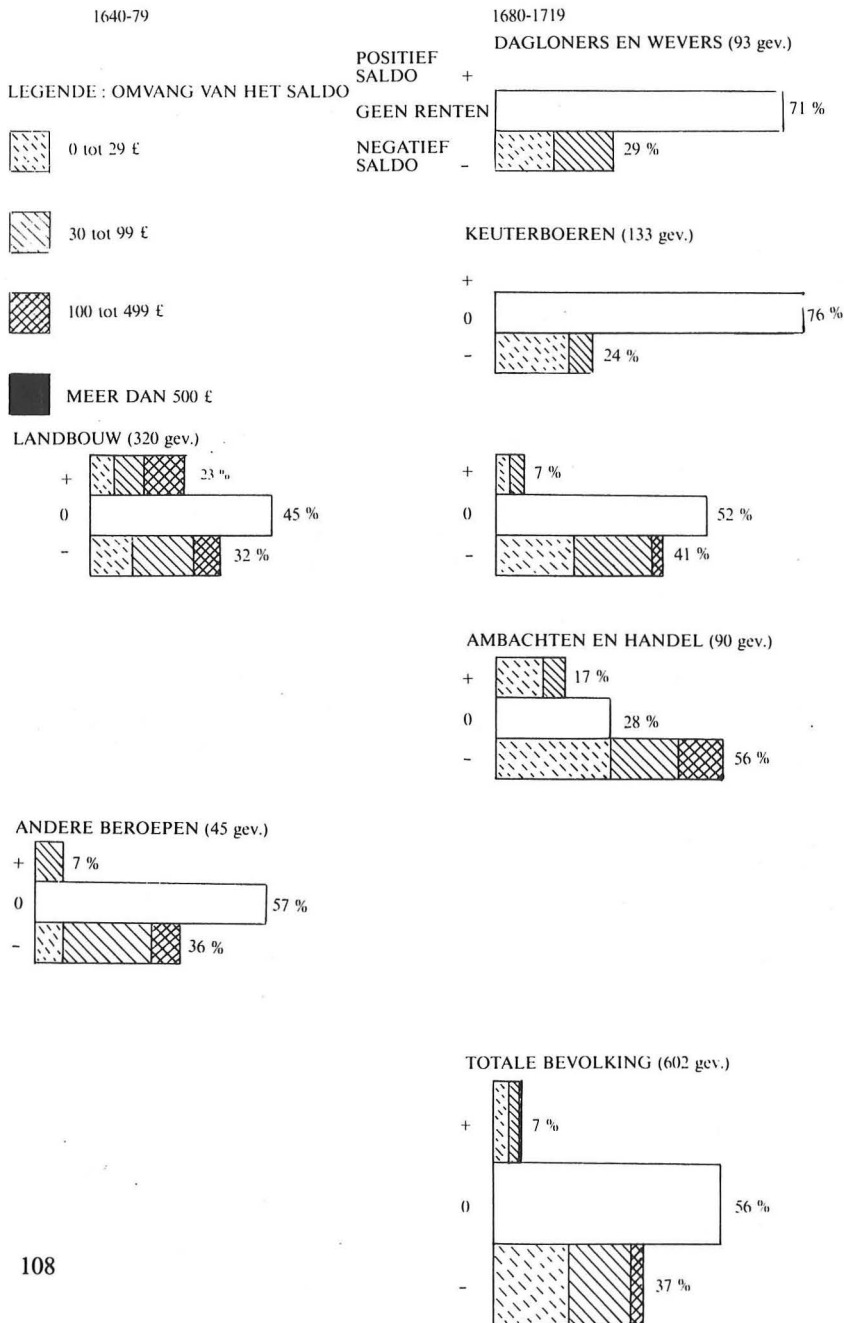
De dagloners en wevers waren zeker niet verantwoordelijk voor die evolutie. Slechts een relatief klein aantal van hen had met renten te maken. Het betrof dan nog uitsluitend rentenschulden. Samen met de achteruitgang van het aantal grondbezitters ging ook het aantal gezinnen met een rentenlast achteruit van 29 naar 21 %. De gemiddelde bedragen stegen echter gevoelig.

Bij de keuterboeren en de wever-keuters merken we opnieuw een omgekeerde evolutie. Vooral vanaf het midden van de 18e eeuw nam het aantal participanten aan de kapitaalmarkt toe van één vierde tot 38 %. Meer en meer keuters gingen over tot de aankoop van grond en ze sloten daarbij leningen af. Hun gunstige economische positie in die periode komt onder meer tot uiting in het feit dat sommigen van hen (5 %) in staat bleken om kapitaal aan te bieden (renten te kopen).

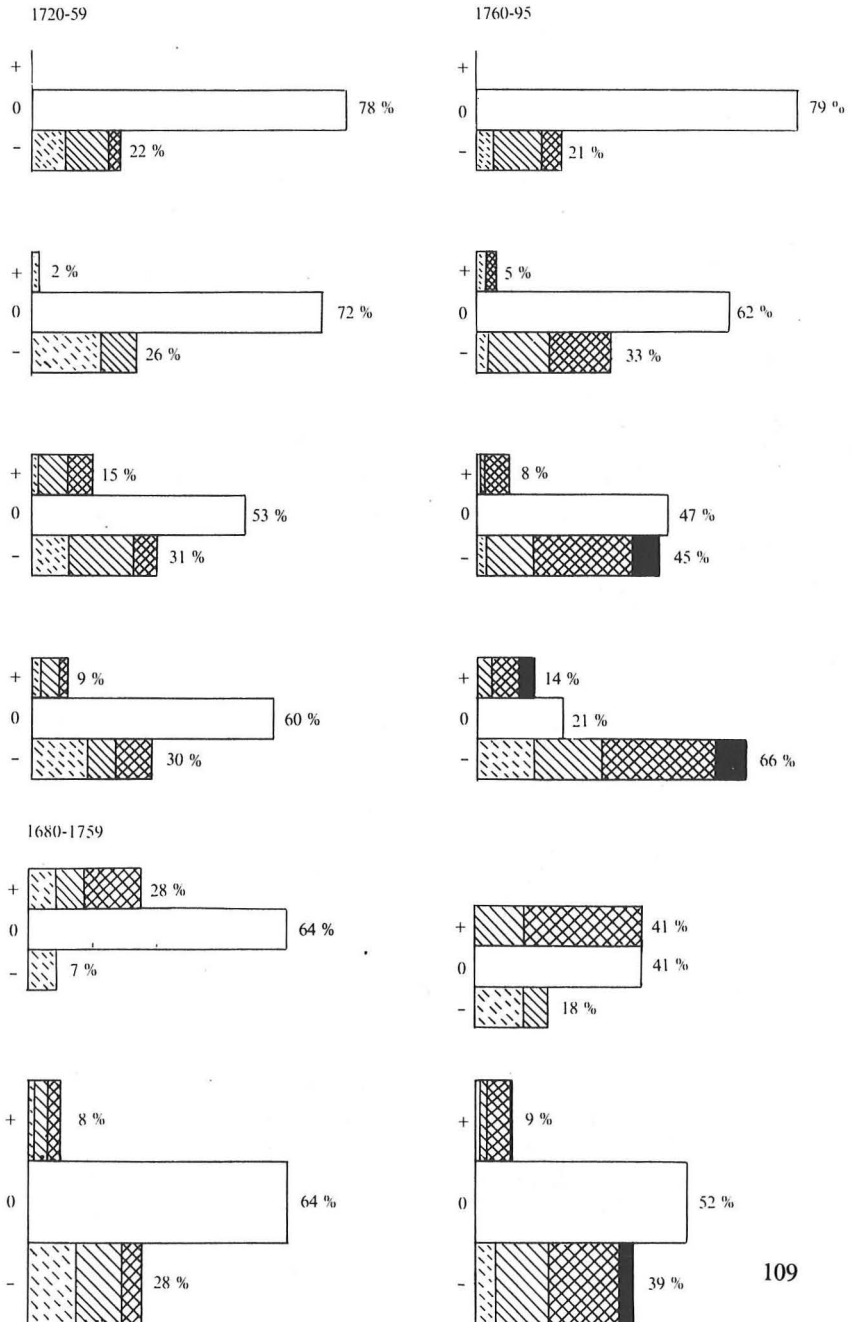
Voor de landbouwers kunnen we verder in de tijd teruggaan.

Dat het midden van de 17e eeuw voor hen een bloeiperiode was blijkt nog eens uit het groot aantal boeren met een positief rentensaldo. Op het einde van de eeuw waren de meeste van de kapitaal aanbidders verplicht hun centen terug op te vragen om de opeenvolgende verliesjaren te dekken. Een groter aantal boeren moest een beroep doen

Diagram V.8. : Kapitaalbeleggingen van (hypotheek)leningen bij gezinnen

uit verschillende beroepsgroepen ; saldo van de rentebaten min de rentelast.

op vreemd kapitaal om hun bedrijf en hun patrimonium in stand te houden. Bij een aantal van hen lukte dat klaarblijkelijk niet, zij waren genoodzaakt hun onroerend goed te verkopen (zie diagram V.7.).

De middelgrote en grote boeren hebben zich vlugger hersteld van de crisis dan de keuterboertjes. Vooral in de periode 1720-59 kochten ze veel gronden en tegelijkertijd nam ook het aantal huishoudens met een positief rentensaldo toe.

Vanwege de extreem hoge grondprijzen op het einde van de eeuw, nam het aantal landbouwgezinnen met hypotheekschulden gevoelig toe.

Meer nog dan de boeren waren de ambachtslui en handelaars actief op de kapitaalmarkt, vooral dan tijdens de eeuwwisseling en de tweede helft van de 18e eeuw. Hun koopwoede in deze laatste periode was slechts mogelijk dankzij loodzware hypotheekleningen. Twee derden van deze zelfstandigen had lange-termijnleningen afgesloten. De polarisering binnen de groep komt nog eens duidelijk tot uiting in het aantal welvarende gezinnen dat grote sommen uitleende.

De beleggingspolitiek van de andere beroepsgroepen week volkomen af van de norm. In de 17e eeuw zaten ze nog op dezelfde golfhoogte toen ze leningen afsloten om zich grond aan te schaffen. Vanaf het einde van de eeuw merken we reeds een stijgend aantal rentekopers, maar het grondbezit blijft prioritair. Tijdens de tweede helft van de 18e eeuw belegden ambtenaren en mensen met vrije beroepen hun geld steeds meer in obligaties en bezette renten, wat voor hen rendabeler was dan investeringen in gronden.

Dezelfde evolutie heeft **R. Buick** ook vastgesteld bij de landelijke schepenen te Eeklo. Het aandeel van de renten in de totale beleggingen steeg van 2 % in de eerste vijftig jaar van de 18e eeuw tot 36 % in de tweede helft van de eeuw (30).

We hebben aan de hand van vermeldingen in de *Staten van Goed* gepoogd om na te gaan wie naast de genoemde groepen de kapitaalverschaffers waren.

In 14 % van de gevallen waren de renten afkomstig van kerkelijke instellingen, zoals abdijen, kloosters en kerkfabrieken.

De armenkamer zorgde voor 5 % van het aantal leningen.

Eén vijfde van het kapitaal was afkomstig van familieleden en het grootste deel (57 %) kwam van particulieren, veelal mensen uit de

stad. Bij de sommen die in nood voor een korte tijd voorgeschoten werden („geleend geld”) lagen de verhoudingen enigszins anders. De familiebanden waren daar belangrijker : 45 % van dergelijke leningen was immers afkomstig van verwanten. De rest van de kortetermijnleningen werd toegestaan door particulieren, vermoedelijk burens en kennissen.

We hebben reeds het bezit en de transacties van gronden en de renten afzonderlijk in beschouwing genomen. Het is de hoogste tijd om nu eens de beleggingen in hun geheel te bekijken. Daartoe hebben we het saldo gemaakt van het onroerend goed en de kapitaalbeleggingen (rentebaten) min de rentelast.

Diagram V.9. geeft ons de resultaten van die bewerking voor de verschillende beroepsgroepen. Het diagram werd verder op dezelfde manier opgebouwd als het vorige.

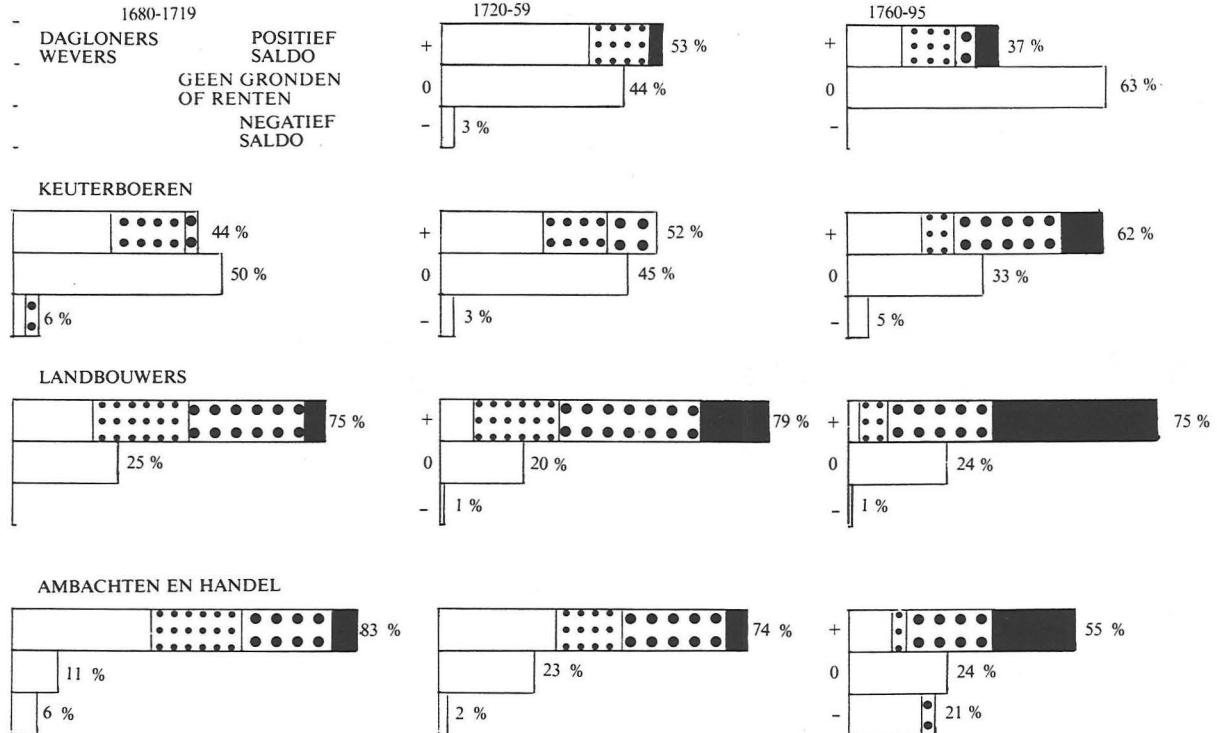
Het diagram geeft ons de synthese in geldwaarde uitgedrukt, van alle bezittingen en lasten die niet onder de noemer „roerend goed” en „lopende verrichtingen en - schulden” kunnen worden ondergebracht.

Het aantal bezitters van onroerend goed en/of renten in verhouding tot de totale bevolking blijft ongeveer constant op twee derden. De globale waarde van het bezit neemt echter wel gevoelig toe, onder meer onder invloed van de stijgende grondprijzen. Het aantal gezinnen dat meer renteschulden had dan onroerend bezit was heel klein.

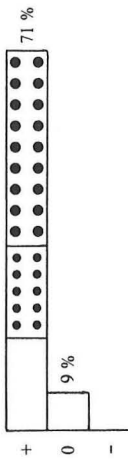
De evoluties per beroepsgroep die we daarnet aangaven worden hier grotendeels bevestigd. Landarbeiders en wevers moeten steeds meer afstand doen van onroerend goed, in tegenstelling tot de keuterboeren die opklimmen tot bezittende klassen tegen het einde van de 18e eeuw. Nieuw, maar weinig verwonderlijk is wel de vaststelling dat de waarde van het onroerend goed van keuters en landbouwers ook na aftrekking van de zwaardere rentenlast bleef toenemen.

Het feit dat één vijfde van de ambachtslui en kleinhandelaars op het einde van het Ancien Régime een negatief kapitaalsaldo had, dus een groter bedrag aan rentenschulden had dan de waarde van hun onroerend bezit, is heel tekenend voor hun vergane glorie en voor de gewijzigde machtsverhoudingen op het platteland. Slechts diegenen onder hen die konden inspelen op de groeiende commercialisering van de plattelandseconomie hielden gelijke tred met de boerenhuisnijveraars.

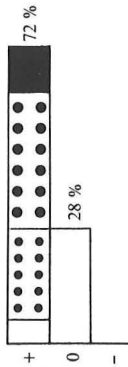
Diagram V.9.: De waarde van de onroerende bezittingen bij verschillende beroepsgroepen : saldo van gronden en kapitaalbeleggingen min de (hypotheek)leningen.

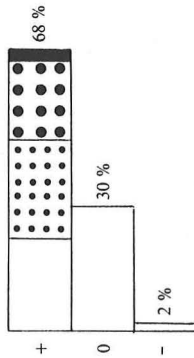
1680-1759
ANDERE BEROEPEN

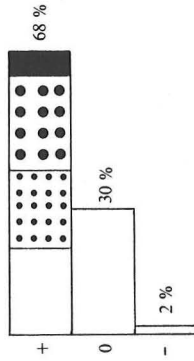
1760-95

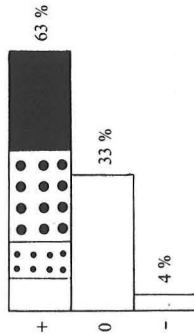
1680-1719
TOTALE BEVOLKING

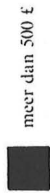
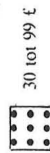
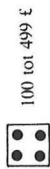
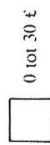
1720-59

1760-95

LEGENDE : OMVANG VAN HET SALDO

5. *Synthese en duiding van de sociale evolutie tijdens de 18e eeuw.*

Op 9 juli 1787, bij de wettelijke verpachting van de tienden, was er onder de bevolking van Nevele en Vosselare een grote onrust te bespeuren. Een groep mensen kwam op straat en schreeuwde dat zij nooit de aardappel- en groentetienden zouden betalen. Een jaar later kwam het tot gewelddadig verzet tegen de tiendestekers. Twee- tot driehonderd actievoerders verstoorden de tiendenverpachting en verjoegen de kasselrijsoldaten.

De actie, die door de „aanleiders en hoofden” voorbereid was in herberg „De Pauw” te Nevele, had tot doel de tiendenheffingen op besloten moestuintjes af te schaffen. Het verzet nam in juli 1788 uitbreiding tot Landegem en Drongen (31).

Dit conflict zegt ons één en ander over de leefwereld en de sociale verhoudingen op het einde van het Ancien Régime, vooral wanneer we de gebeurtenis interpreteren in het licht van wat we tot nog toe over de sociaal-economische evoluties hebben vernomen. Daartoe moeten we peilen naar de aard en de oorzaken van het oproer.

Wat het eerste aspect betreft, stellen we vast dat de actie niet zozeer een spontane uiting van volkswoede was. Ze was integendeel vooraf gepland en georganiseerd door enkele leidende figuren. De relatief talrijke deelname maakt ons duidelijk dat het conflict ingegeven was door een frustratie die bij een ruime bevolkingsgroep leefde.

Zoals bij zoveel opstootjes en ernstiger opstanden was de belasting de steen des aanstoots, en meer bepaald de kerkelijke tienden op aardappelen en op „besloten lochtingen”. Het lijkt eigenaardig dat de bevolking contesteerde juist in een periode waarin de belastingsdruk tamelijk laag was. De fiscale druk in Vlaanderen was namelijk bijna de hele 18e eeuw door relatief laag, zeker in vergelijking met Frankrijk. Enkel in de eerste decennia en in de jaren veertig, onder invloed van de oorlogsomstandigheden, waren de lasten zwaar.

Niet de belastingen in hun geheel werden echter in het oproer van 1788 gecontesteerd, maar wel een specifiek soort heffingen : namelijk deze welke van kerkelijke zijde werden opgelegd. De bevolking vond het niet meer vanzelfsprekend dat de geestelijkheid het recht had op een deel van de vruchten van hun arbeid.

Die overtuiging was één van de vele uitingen van het seculariseringsproces tijdens de 18e eeuw, van de verminderde invloed van de kerk op het leven en het denken van de landlieden. De demonstranten voelden zich vermoedelijk ook gesterkt in hun verzet door het feit dat

keizer Jozef II omstreeks die tijd met zijn hervormingsplannen de greep van de kerk (en van de adel) op de samenleving wilde verzwakken. De wereldlijke macht van de religieuze gezagsdragers werd dus ook openlijk van bovenaf in vraag gesteld.

De werkelijke impact van deze motieven moet echter niet te hoog geschat worden. Verscheidene studies hebben aangetoond dat oproerlingen tijdens het Ancien Régime zelden de maatschappelijke orde als dusdanig in vraag stelden. Er werd integendeel gereageerd tegen excessen van het systeem, tegen welbepaalde wantoestanden.

Het conflict in Nevele was duidelijk ingegeven door direct materiële belangen. Het was een protest tegen de heffing van tienden op de aardappelteelt en op de opbrengst van moestuintjes.

We hebben bij de bespreking van de verspreiding van de aardappel uitvoerig op de kwaliteiten van de vrucht gewezen. Eén van die voordelen was het feit dat de teelt een tijdlang aan de fiscus is ontsnapt, onder andere omdat het gewas aanvankelijk vooral in belastingsvrije moestuintjes werd gekweekt. De opbrengst van die tuintjes was voor een groot aantal gezinnen van cruciaal belang om het hoofd boven water te kunnen houden, vandaar het heftig verzet wanneer de kerkelijke overheid zelfs in de moestuin een deel van de koek kwam opeisen.

Dat brengt ons bij de dieperliggende sociaal-economische oorzaken van het oproer. De omschrijving van het conflict en de aanduidingen „*besloten lochtinck*” en „*arme lieden*” in de bron maakt ons duidelijk dat we met die beroepsgroepen te maken hebben die over heel weinig grond beschikten en die er financieel niet zo goed voorstonden. We weten uit de vorige bladzijden dat vooral landarbeiders, wevers en een deel van de ambachtslui en kleinhandelaars aan die omschrijving beantwoordden. Deze groepen bleven in de kou staan bij de verdeling van de groter wordende welvaartstaart tijdens de tweede helft van de 18e eeuw. Daarom kan het oproer van 1788 in het *Land van Nevele* als een sociaal conflict worden beschouwd.

In de volgende bladzijden zullen we enkele verklaringselementen geven bij twee van de voornaamste conclusies van dit hoofdstuk, ten eerste de ingrijpende welvaartsstijging in de loop van de 18e eeuw en ten tweede het uiteengroeien van de financiële positie van landbouwers enerzijds en van andere beroepsgroepen anderzijds.

We wezen daarnet reeds op de relatief lage fiscale lasten tijdens het grootste deel van de 18e eeuw. Deze factor kwam vooral de landbouwbevolking, de door de fiscus meest geveiseerde bevolkingsgroep, ten goede. De politieke stabiliteit, het schaarser worden van ingrijpende crisissen en opeenvolgende oogstmislukkingen en de intensieve toepassing van innovaties zorgden voor een stijgende omzet in een landbouwsector die steeds marktgerichter werd. De bevolkingsaan groei, en in het bijzonder de snelle toename van het aantal niet-landbouwers creëerde een grote vraag naar voedingswaren.

Aan die stijgende vraag kon lange tijd zonder problemen voldaan worden. Het succes van de landbouw blijkt onder meer uit het feit dat de Zuidelijke Nederlanden, die traditioneel graanimporteurs waren, omstreeks 1750 een belangrijk overschot aan broodgranen konden uitvoeren.

Het belangrijkste uitvoerproduct was echter linnen. Het groeiend belang van de huisnijverheid werd ons reeds duidelijk bij het bekijken van de gegevens over de verspreiding van weefgetouwen bij de plattelandsbevolking. De werktuigen werden bovendien steeds intensiever gebruikt. Volgens **Vandenbroeke** produceerde het gemiddelde gezin in het begin van de 18e eeuw 7 tot 8 stukken lijnwaad per jaar, op het einde van de eeuw 10 tot 12 stukken (32).

De auteur verklaart het succes van de Vlaamse huisindustrie vanuit het laag prijsniveau van graanproducten in vergelijking met het buitenland. Daardoor waren wevers in staat tegen lage stuklonen te werken en waren de afgewerkte producten heel goedkoop en concurrentieel op de internationale markt.

De bloei van zowel de landbouw als de linnennijverheid, maar vooral de combinatie van beide bedrijvigheden werkte een algemene welvaartsstijging in de hand. Onze gegevens over de bezitsstructuur bij de diverse beroepsgroepen tonen aan dat de ene activiteit moeilijk zonder de andere kon. Voltijdse wevers die over weinig of geen grond beschikten konden moeilijk de armoedegrens overstijgen.

Heel sprekend is het welvaartsverschil tussen enerzijds keuterboeren die over een weefgetouw beschikten en anderzijds diegenen die er geen hadden. In de periode 1720-59 had 53 % van de eerste groep, en slechts 29 % van de tweede groep een bezit ter waarde van 50 pond of meer.

De materiële situatie van de „wever-keuterboer” is het duidelijkste bewijs van de voorspoed van het huwelijk tussen landbouw en linnennijverheid.

Het gunstig sociaal klimaat tijdens de 18e eeuw werd bovendien in de hand gewerkt door de relatief lage graanprijzen en door de verspreiding van de aardappel. De kosten van het levensonderhoud waren daardoor lager dan in de voorafgaande periodes. Het benodigde gezinsbudget per jaar schommelde volgens **Vandenbroeke** gedurende het grootste deel van de 18e eeuw rond de 3.000 stuiver, of 25 pond. Tijdens de tweede helft van de 17e eeuw en in het begin van de 18e eeuw moesten loontrekkenden gemiddeld 5.000 stuiver uitgeven om hun gezin van de meest noodzakelijke dingen te voorzien. Enkel in de laatste twintig jaar van de 18e eeuw, onder invloed van prijsstijgingen van graan, verhoogde het minimumbudget tot ongeveer 4.000 stuiver (33).

In de periode 1720-1780 was de vereiste arbeidsduur om de elementaire uitgaven te dekken laag, zowel voor landbouwers als voor wevers.

De plattelandsbevolking had dus een marge die naar keuze kon worden opgevuld met vrije tijd of met arbeid. Onze gegevens lijken erop te wijzen dat het merendeel van de landlieden voor de tweede mogelijkheid heeft gekozen. Het dood seizoen in de landbouw werd hoe langer hoe meer met huisnijverheid ingevuld, waardoor het arbeidsrendement van gezinsleden en dienstpersoneel verhoogde. De daaruit voortvloeiende supplementaire inkomsten kon men sparen met het oog op het verwerven van onroerend goed (wat bijvoorbeeld keuterboeren duidelijk hebben gedaan). Men kon het overschot ook aanwenden om de bestaansvoorwaarden te verbeteren, om wat comfortabeler te gaan wonen, om zichzelf eens wat extra te gunnen.

Hier rijst dus de vraag naar de levensstandaard, maar dat komt pas in het volgend hoofdstuk aan bod. We willen vooreerst nog te weten komen hoe de polarisatie tussen de landbouwbevolking en de niet-landbouwers te verklaren is. Er zijn in dat verband verschillende evoluties die vanaf het einde van de 18e eeuw aanleiding gaven tot spanningen bij diverse bevolkingsgroepen. Eén van die fenomenen was de snelle stijging van de pachtprijzen vanaf 1750-1760. Dat was voordelig voor de eigenaars, maar nadelig voor die huishoudens die over geen onroerend goed beschikten.

Dienaangaande hebben we een onderzoek uitgevoerd naar de materiële toestand van eigenaars en pachters. We stelden daarbij vast dat de gebruikers van eigen gronden ook op het vlak van het roerend bezit („meubilair saldo”) superieur waren aan de pachters.

Dat is een voor de hand liggende vaststelling, maar het wordt interessanter wanneer we de periodes 1720-59 en 1760-95 met elkaar vergelijken. Tijdens de tweede helft van de 18e eeuw waren de welvaartsverschillen heel wat groter geworden.

De financiële situatie van de grondbezitters was ingrijpend verbeterd, terwijl die van de pachters ongeveer was gestagneerd. Dat was zowel het geval bij kleine als bij middelgrote bedrijven. Bij de niet-landbouwers (degenen die minder dan een halve ha bebouwden) gingen zowel bezitters als niet-bezitters erop achteruit.

Het is duidelijk dat de hoge pachtprijzen na verloop van tijd een hypotheek legden op de welvaart van die landbouwgezinnen die geen eigen grond bebouwden. Maar dat was slechts een minderheid, die bovendien gaandeweg kleiner werd. Bij de dagloners en de wevers, waarvan de meerderheid tijdens de tweede helft van de eeuw geen onroerend goed had, kwam de pachtprijsstijging harder aan.

Een tweede prijsstijging, namelijk die van graanproducten, dreef de tegenstellingen verder op de spits. Deze factor kan slechts vanaf de jaren tachtig van de 18e eeuw heel ingrijpend zijn geweest, vermits de inflatie voordien heel matig was.

De landbouwers die een overschot op de markt konden brengen deden vanzelfsprekend profijt. Voor de keuterboertjes had de evolutie vermoedelijk weinig gevolgen, omdat hun landbouwopbrengst vooral voor eigen gebruik bestemd was.

De andere beroepsgroepen waren weinig gelukkig met de inflatie vermits ze hun voedsel moesten kopen. De landloze wevers die voor hun afgewerkt product de gehele 18e eeuw door dezelfde prijs (nominaal stukloon) kregen, konden met dat inkomen vanaf 1750 geleidelijk aan minder brood kopen (het reële stukloon daalde). In de eeuw die eraan voorafging was het reële stukloon van de wever steeds gestegen. Pas vanaf 1780-90 werd de koopkrachtvermindering van de linnenwever dramatisch (34).

Voor de landarbeiders voltrok zich hetzelfde scenario.

Hun dagloon werd evenmin aangepast aan de stijgende prijzen waardoor de reële waarde ervan, bijvoorbeeld uitgedrukt in liter rogge, vanaf 1750 daalde. Dit loonverlies kon slechts opgevangen worden door harder te werken. Maar vanwege het stijgend aantal dagloners en vanwege de seizoengebondenheid van de vraag naar bijkomende arbeidskrachten in de landbouw was dit laatste niet zo gemakkelijk te verwezenlijken. Deze laagste klasse van de platte-landsmaatschappij, die zelfs in de gunstigste tijden nauwelijks hun

bestaan kon verzekeren, zat op het einde van de 18e eeuw in heel slechte papieren.

De geschetste prijzevolutie kan echter niet de sociale achteruitgang van de meerderheid van ambachtslui en kleinhandelaars verklaren. De malaise was reeds lang voor de periode van hoge inflatie aan de gang. Dat is merkwaardig, men zou immers verwachten dat de bevolkingsgroei en de algemene welvaartsstijging tijdens de 18e eeuw positieve impulsen hebben gegeven aan die sector. De markt voor bakkers, smeden, schoenmakers en winkeliers moet normaliter zijn uitgebreid. Het proces van specialisering en van commercialisering van de economie is voor deze zelfstandigen, die werkten voor de plaatselijke markt, geen zegen geweest.

We stellen vast dat ze zich moeilijk hebben kunnen aanpassen aan de veranderde maatschappij, maar de verklaring voor dit fenomeen hebben we niet.

Het is wel een feit dat ze, in tegenstelling tot de boeren-huisnijveraars, niet konden profiteren van de goede concurrentiepositie van Vlaanderen op de internationale textielmarkt. Waarschijnlijk hebben ambachtslui en kleinhandelaars hun economische handelwijzen te veel op de traditie afgestemd en hebben ze daardoor dikwijls verkeerde beslissingen genomen - voorzover er überhaupt ruimte was voor keuzemogelijkheden.

Hun beleggingsbeleid, en in het bijzonder hun koopwoede op de immobiliënmarkt, wijst althans duidelijk in die richting.

Ondanks het feit dat gronden voor hen geen bedrijfsinvesteringen betekenden (zoals voor landbouwers) en ondanks hun slechte financiële positie klampten ze zich hardnekkig vast aan onroerend goed als statussymbool.

Dat is een duidelijk voorbeeld voor het feit dat „subjectieve” factoren - zoals gewoontes, tradities en maatschappelijke status - dikwijls van diepgaander invloed zijn op de gedragingen van individuen en groepen dan meer objectieve factoren zoals bezit en economische positie. Dat zal nog duidelijker worden in het volgende hoofdstuk als we de woonomstandigheden en de consumptiegewoonten, kortom de levensstandaard, onder de loupe nemen.

HOOFDSTUK VI : WONEN EN LEVEN BINNEN DE VERSCHILLENDE SOCIALE KLASSEN VAN DE PLATTELANDSSAMENLEVING

1. Inleiding.

„De Belg wordt geboren met een baksteen in de maag”: iedereen heeft het wel eens moeten vernemen. Of deze befaamde bouwlust nu overdreven wordt of niet, niemand kan ontkennen dat iedereen wel eens vroeg of laat gaat dromen van, en werken aan een nest. En of dat nu typisch Belgisch is ?

Wonen is een complex en wezenlijk facet van de maatschappij waarin we leven. Niet alleen de centrale plaats van het gezin in onze samenleving, maar ook de specifieke behoefte van de mens om zich bij tij en stond te kunnen terugtrekken in een woning, een thuis, is daar verantwoordelijk voor.

Zowel bij ons als elders, heeft de mens het nodig zich regelmatig te kunnen afsluiten van de buitenwereld, terwijl hij zich anderzijds ook van de woning uit afstemt op wat daarbuiten gebeurt (1). De nood én aan privacy én aan sociaal contact, maakt dat wonen een erg boeiend, maar ook complex gebeuren is ; te meer daar wonen meestal groepsgewijs plaatsvindt. Zo wordt men binnenshuis niet alleen constant geconfronteerd met medebewoners (gezinsleden), maar ook wel met buitenstaanders. Er wordt gepraat, geruzied, geslapen, gefeest, getreurd, gepland, kortom geleefd. En dat moet toch ook altijd wel de bedoeling van de woning geweest zijn. Kijken we naar de etymologie van *wonen* volgens J. De Vries (2), het Oudnederfrankisch *wonon*, het Oudengels *wunian* en het Oudhoogduits *wonén* zouden letterlijk *verblijven*, *wonen* betekenen, terwijl aanverwante woorden als het Latijnse *Venus* en het Indogermaans *uen* respectievelijk te vertalen zijn als *behaaglijk* en *graag hebben*.

Al deze woorden zijn verwant met het Germaanse *wen* dat zowel wijst op een *omheind stuk land* als op *zich behaaglijk voelen*.

Niets is sprekender dan de oorsprong van het woord zelf, de mens heeft altijd al een gezellig, rustig en vooral veilig hoekje nodig gehad. Tegenwoordig hebben de meeste mensen daar geen moeite mee, iedereen heeft wel een dak boven het hoofd en velen kunnen het daaronder ook nog fijn en comfortabel inrichten. En geef toe, er zijn in het leven weinig zaken waaraan zoveel aandacht en kapitaal besteed wordt als aan de woning.

Maar hoe zat het met de *woonste* in het verleden ? Voldeed ook zij aan een minimum van veiligheid, rust, gezelligheid en comfort ? Hoe richtten de mensen hun huizen in en waarmee ? Hoe werkten zij ? Hoe leefden zij ? Vonden zij de woning toen even belangrijk als wij vandaag de dag ?

Volgens een onderzoek hiernaar bij de bewoners van de heerlijkheid Nevele in de 17e en 18e eeuw blijkt inderdaad dat men ook toen een groot deel van het (gezins)kapitaal wenste te investeren in de op- en inrichting van de woning (3).

Op tabel VI.1. kan men zien hoe in de loop van de 17e en 18e eeuw de mensen meer geld gingen besteden aan hun huisraad.

Tabel VI.1. : De waarde van de huisraad over alle gezinnen. 17e en 18e eeuw.

Waarde van de huisraad in ponden	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1795
0 - 10 £	15 %	18 %	13 %	8 %
10 - 29 £	55 %	42 %	49 %	33 %
30 - 49 £	15 %	20 %	24 %	29 %
≥ 50 £	15 %	20 %	14 %	30 %
TOTAAL	100 %	100 %	100 %	100 %
Totaal aantal gezinnen	27	55	119	98

In de eerste periode (1610-1679) bedraagt de huisraadwaarde een 10 à 29 pond bij ruim de helft van de gezinnen. Op het einde van de 18e eeuw werd de huisraad bij ruim 60 % van de gezinnen op meer dan 30 pond geschat. Uit vorige hoofdstukken weten we dat de algemene economische en sociale toestand in de 18e eeuw (vooral de tweede helft ervan) sterk vooruitging. Het is dan ook begrijpelijk dat de huishoudens zich al wat meer comfort gingen permitteren in vergelijking met vroegere tijden. Maar toch moet gemeld worden dat ook de waarde van het bedrijfsgoed (de bedrijfsuitrusting) in dezelfde mate steeg. Men vond het met andere woorden belangrijk om vanaf het moment dat het financieel wat beter ging zowel de bedrijfsuitrusting

als de inboedel aan te vullen of te verbeteren. Men ging dus algemeen genomen wat comfortabeler leven.

Hoe die evolutie zich binnen de verschillende beroepsgroepen voordeed, ziet men op tabel VI.2.

Tabel VI 2. : Aandeel van de gezinnen met een huisraadwaarde van méér dan 30 pond.

Beroepsgroepen	1720-1759		1760-1795
Dagloners/wevers	14 %	→	15 %
(wever-)keuters	18 %	→	44 %
Boeren	45 %	→	74 %
Ambachten/Handel	56 %	→	60 %
Algemeen	38 %	→	59 %

De verbetering deed zich evenwel niet voor bij alle beroepsgroepen.

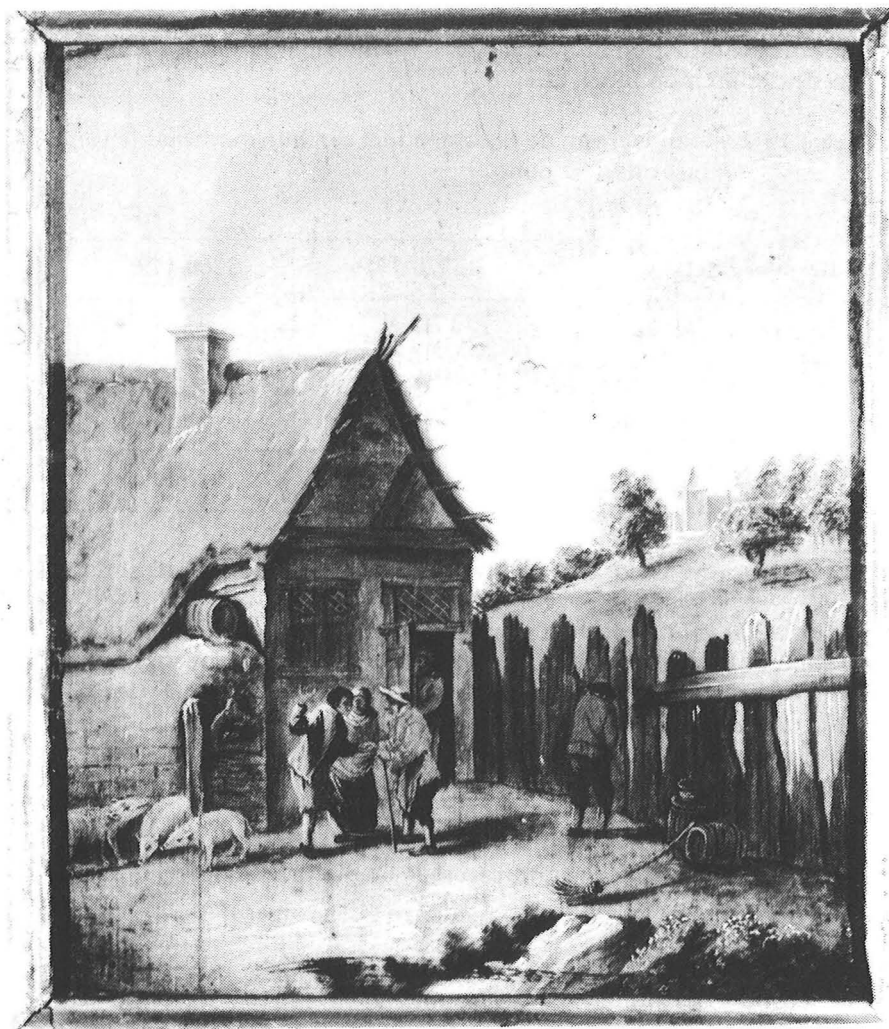
Het waren vooral de beroepen die geheel of gedeeltelijk bij de landbouw betrokken waren (wever-keuters, keuters, boeren en paardenboeren) die hun huisraad aanzienlijk konden uitbreiden. Hoe en waarmee ze dat deden leest u verder in dit hoofdstuk.

Voor ons is het ondertussen al duidelijk geworden dat de mensen ook vroeger aandacht hadden voor de inrichting van hun huizen, en net als wij vandaag, streefden naar beter en meer comfort.

Ergens dus wel een duidelijk vergelijkbare situatie, maar tóch, hun levenswijze en manier van wonen toen en die van nu, liggen duidelijk anders...

2. De woning en het leven errond.

Het huis, de hoeve was in het verleden, veel meer nog dan vandaag, een soort heiligdom voor de mensen die er woonden of binnenkwamen. Hoe klein of hoe groot ze ook was, de woning was een veilige vesting van het hele gezin tegen alle grillen van het klimaat, de nacht, de natuur, „het kwaad” en andere gevaren. Dat zou men onmiddellijk merken indien men nu nog de tuin of boomgaard van een huis of

Zicht op een lemen huis, met hofstede
Kopie naar David Teniers de Jonghe, 17e eeuw
(Heverlee, Abdij van 't park)

hoeve van toen (17e-18e eeuw) zou kunnen opwandelen.

De haag(beuk) die de woning en de hofstede omringde diende als een eerste afwering tegen de bliksem. Naast het huis en andere gebouwen (stallen, schuur, ovenbuur of bakhuis) groeit vast een vlierstruik die de directe omgeving tegen allerlei gevaren moest vrijwaren. En ingeval het kwaad dan toch verder was weten door te dringen, waren er dan nog allerlei middelen die op of rond de gebouwen de laatste verdediging op zich namen. Zo was er dikwijls een kruis geschilderd boven deur en/of keldergat, en was er één of ander „heilig” voorwerp (bijvoorbeeld een palmpje) begraven onder drempel of raam. De huislook („donderblomme” of „Donarkruid”) die op het dak was geplant moest de woonst beschutten tegen donder en onweer.

Al deze verdedigingsgordels wezen op de mate waarin de mensen zich zochten te beschermen tegen vreemde, almachtige krachten. En dan spreken we nog niet van al de middeltjes die zich binnenshuis bevonden om de vijand af te schrikken : kruisen, relikwietjes, look,... (4).

Ondanks het feit dat men toen bij gevaar dikwijls op wonderen hoopte, trachtte men toch in meerdere of mindere mate onheil te voorkomen. Het bouwen van een stevig en degelijk huis was daar een voorbeeld van.

De huizen in de 17e en 18e eeuw in onze gewesten waren heel dikwijls georiënteerde langgestrekte gebouwen (afbeelding VI.1.) (5). Eén van de langste zijden van de woning stond naar het zuiden (de zon) gekeerd omwille van de warmte en het licht dat men daar kon opvangen, en een smalle sluitgevel stond naar het windrijke westen.

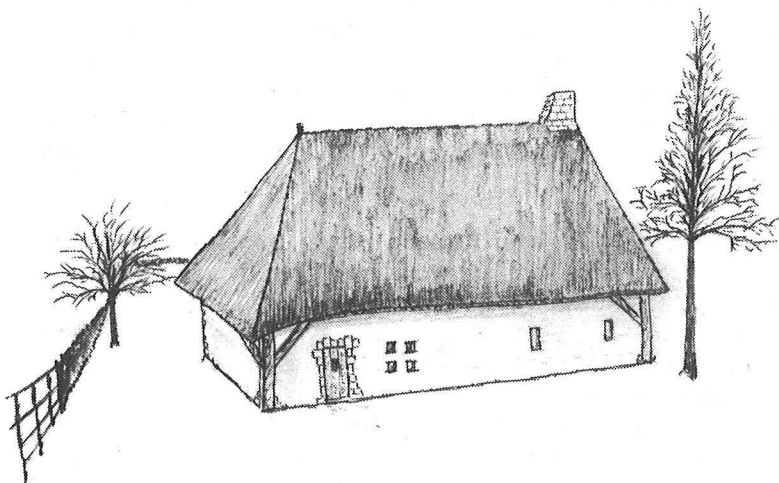
Het dak dat ook de sterkste winden moest trotseren was meestal fel afgeschuind, en kwam aan de achter- en westzijde erg laag (walm- of schilddak). Over het algemeen waren er stro- of rieten daken ; in de loop van de 18e eeuw en bij de gegoeden vond men stilaan ook pannedaken.

De materialen die gebruikt werden voor de muren van de woning, waren ook nog steeds dezelfde als honderden jaren vóór de 17e eeuw : hout, leem of klei, hier en daar wat steen (bijvoorbeeld rond ramen en deuren), en stro of takken (6). Stenen huizen waren in de 17e eeuw nog vrij zeldzaam en kenden pas in de loop van de 18e eeuw een zekere opgang.

De lichtgaten of vensters in de muren waren aanvankelijk erg klein omwille van de warmte die anders kon verloren gaan. Soms was het

niet meer dan een stuk vlechtwerk in de wand van leem of klei. Verder vond men ook wel een soort vlies, perkament of geolied papier dat een lichtgat gedeeltelijk bedekte ; het ander deel werd met een houten luik afgesloten (7). Echt glazen vensters bestonden wel al een tijdje (van de 16e eeuw), maar waren nog duur, en zodoende zeldzaam (8). De vloer tenslotte was meestal niet meer dan wat platgestampte klei, waarop soms wat stro of fijn sprokkelhout was uitgespreid.

Abbeiding VI.1. : De georiënteerde langgestrekte bouw.

Deze korte beschrijving kan nu een min of meer idyllisch beeld achterlaten over de woning van bij ons in de 17e-18e eeuw. Maar vergeten wij niet dat de muren in die tijd zelden geïsoleerd waren en meestal heel vochtig stonden. Bij regenweer liep het water ook aan de binnenzijde van de muren af. Omdat in huis ook regelmatig kippen en andere huisdieren rondliepen en de vloer er slechts een paar keer per jaar echt opgekuist werd, kon er zich bijtijds een stevig reukje verspreiden. In bepaalde Staten van Goed wist men er van mee te spreken, bijvoorbeeld in de *Staat* van de paardenboer Pieter Vandebraembussche (1681) had men het over *de hinnebeesten in de camere*, en in de *Staat* van dagloner Joos Claeys (1736) werd melding gemaakt

van een *swijn in de caemer* (9). En zo komen we bij de vele parasieten die, in de gegeven omstandigheden, gretig gebruik maakten van de vochtige warmte van mens en dier. De mensen deelden hun warmte, hun huis, hun kleren en bed met vlooiën, luizen, sprinkhanen en andere soortgelijke diertjes. Prettig of niet, met dergelijk gebrek aan hygiëne, hadden ze weinig keuze.

Vergeeten we ook niet dat het met die gezellige kleine lichtgaten, waarover we het daarnet hadden, soms echt moeilijk werken was in huis.

Bij bewolkt weer was het al snel veel te donker om de huishoudelijke activiteiten met gemak te volbrengen, en 's avonds was het al helemaal niet meer te doen. Vandaar dat men vroeger het huis hoofdzakelijk gebruikte om er te slapen, te eten, er zich te warmen en er de koudste wintermaanden in door te brengen (10). Huishoudelijk werk trachtte men zoveel mogelijk buiten voor het huis of op het binnenhof te verrichten. Daar had men licht en ruimte genoeg om ongestoord te kunnen werken.

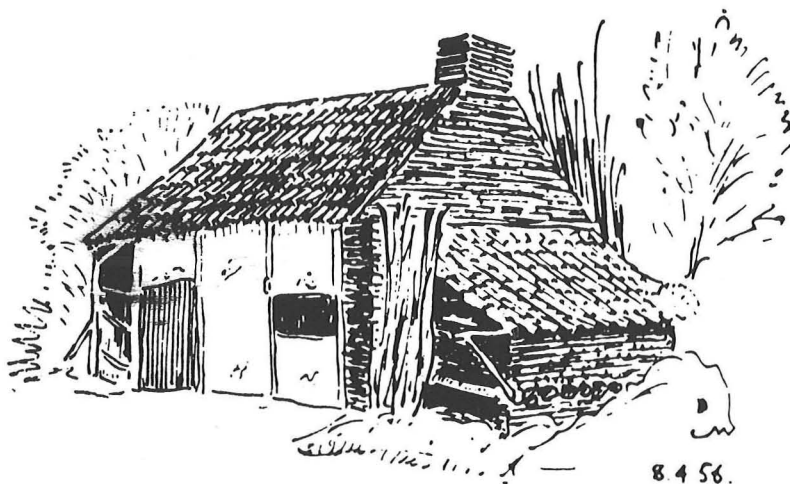
Er waren trouwens voldoende redenen waarom men meer buitenshuis was dan binnen. Water voor alle gebruik moest men halen uit de dichtstbijzijnde waterput. Voor diegenen die er zelf op of bij het hof één hadden viel dit nog wel mee, maar anderen moesten er dikwijls een heel eind voor lopen. Hetzelfde gold voor de mensen die niet over een eigen wal of poel beschikten en hun vlas in één of ander riviertje (de Kale) dienden te roten. Verder was er nog heel wat werk in de stalletjes en hokjes voor onder andere het vee; ze moesten uitgemest en de mesthoop later uitgevoerd. En naast het verzamelen en hakken van brandhout en het onderhoud van tuin en boomgaard (toen dikwijls het monopolie van de vrouw des huizes), hadden de eigenaars van een „*ovenbuer*” ook nog werk in hun bakhuis. Dit meestal twee-ledige dwerghuisje stond steeds een eind (tot ongeveer 60 meter) van het woonhuis verwijderd omwille van het brandgevaar. Het bestond doorgaans uit het eigenlijke bakhuis en een daaraan gebouwde aparte oven: de schouwpijp liep tussen beide plaatsen in (afbeelding VI.2.). Het dak werd indien mogelijk met pannen belegd, ook omwille van het brandgevaar. Naast het bakgereedschap (een „*ovenpael*” of broodspaan, een „*rochelstock*” of ovenhaak, en de „*ovenbessem*”) kon men er ook allerlei versleten en oude voorwerpen in aantreffen.

Dat ging van oude potten, ketels en ander ijzerwerk, tot versleten kleren, meubeltjes en dergelijke meer: een waar kerkhof voor oud

gerief (11).

De zolder van de ovenbuer werd aanvankelijk gebruikt als droogplaats voor vruchten en zaden, maar moest later fungeren als woonruimte voor de schatjes van de duivenliefhebbers.

Afbeelding VI.2. : Ovenbuer of het bakhuis.

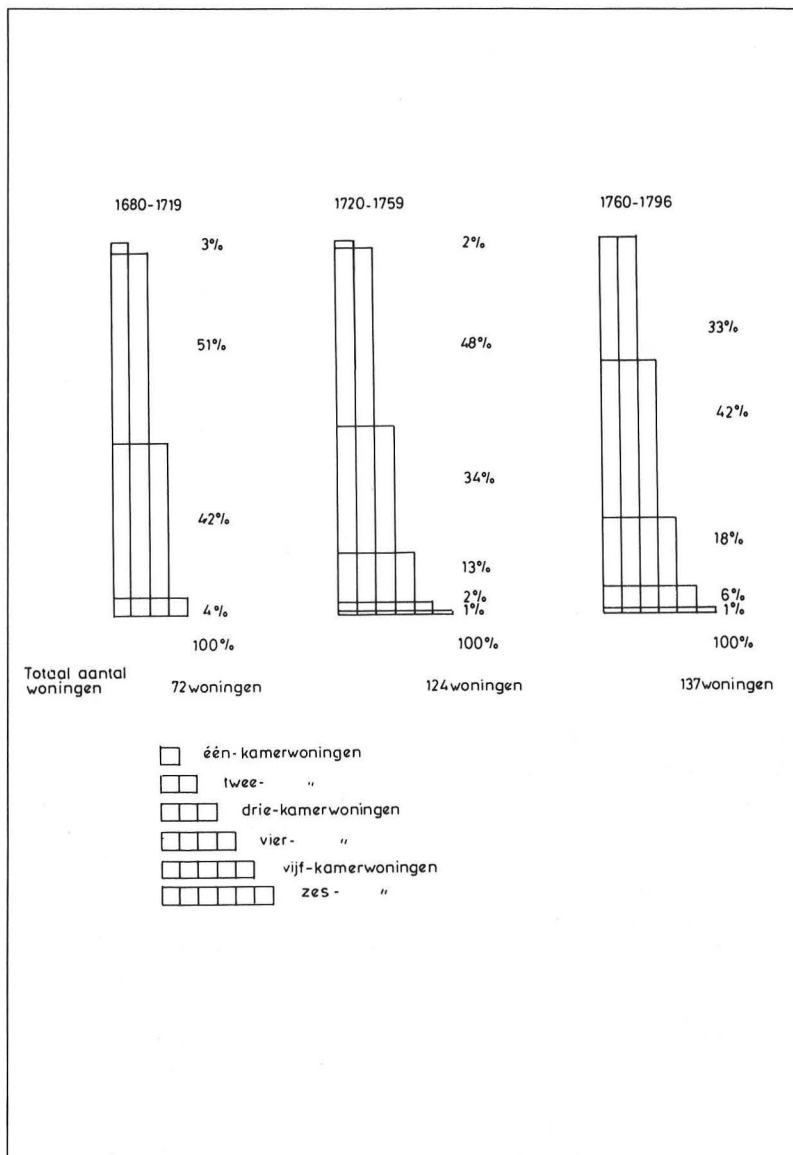
Met een globaal beeld in het achterhoofd van de plattelandswoning, de gebouwen en activiteiten errond, kunnen we nu de indeling van de woonste eens van dichterbij bekijken. Na een onderzoek in onze *Staten van Goed* bleek dat bijna alle woningen in de 17e en 18e eeuw over meer dan één kamer beschikten. Eventuele zolder(s) of kelder(s) niet meegerekend.

Op diagram VI.1. kan men zien hoeveel kamers men per woning telde en hoe dit evolueerde in de loop van de 18e eeuw.

In de eerste periode (1680-1719) beschikte ongeveer de helft van de bevolking over een twee-kamerwoning ; een ander aanzienlijk deel deed het met drie kamers. In de verdere loop van de 18e eeuw maakten de twee-kamerwoningen geleidelijk aan plaats voor de huizen met drie en vier kamers.

Op het eind van de eeuw leefde al de meerderheid van de gezinnen in een drie-kamerwoning. Huizen met vier en zelfs met vijf kamers wer-

**Diagram VI.1. :Aantal kamers per woning over de gehele bevol-
ving. Evolutie.**

den steeds minder zeldzaam. Mensen gingen met andere woorden groter bouwen en ruimer wonen. Maar of dit voor alle lagen van de bevolking wel in dezelfde mate gold zien we op de tabellen VI.3. en VI.4.

Tabel VI.3. : Aandeel, van de woningen met méér dan twee kamers per rijkdomsklasse.

Rijkdomsklassen		1720-1759	
I	Lage klassen	28 %	} 33 %
II		36 %	
III	Midden-klassen	43 %	} 59 %
IV		85 %	
V	Hogere klasse	100 %	100 %
ALGEMEEN		50 %	
Totaal aantal woningen		124	

Zoals te verwachten was blijkt dat de armsten zich meestal niet méér dan een twee-kamerwoning konden permitteren ; slechts een derde van hen deed het ruimer.

In de middenklasse echter bewoonde ruim de helft van de gezinnen een huis met drie of meer kamers, en in de hogere klasse kostte het niemand nog moeite om zo ruim te wonen. Er was dus een verschil tussen de minder en beter gefortuneerden, maar ook tussen de beroepsgroepen van die tijd (Tabel VI.4.).

In de eerste helft van de 18e eeuw konden bijna enkel boeren, paardenboeren, ambachtslui en handelaars zich een woning met méér dan twee kamers veroorloven. Hun doorgaans betere financiële positie maakte deze voorsprong wellicht mogelijk. In de volgende periode was toch ook al één derde van de gezinnen met andere beroepen in staat hun voorbeeld te volgen.

Laten we Petrus De Roose die in 1756 nog samen met zijn vrouw en vijf kinderen een woning met slechts één kamer moest delen, als één

Tabel VI.4. : Aandeel van de woningen met méér dan twee kamers per beroepsgroep.

Beroepen	1720-1759	1760-1795
Dagloners/wevers	14 %	34 %
(wever-)keuters	21 %	35 %
Boeren en paardenboeren	71 %	86 %
Ambachten/Handel	71 %	78 %
ALGEMEEN	50 %	67 %
Totaal aantal woningen	124	137

van de uitzonderingen nemen (12).

Alles samengenomen kan men over de hele bevolking duidelijk een uitbreiding van het aantal kamers per woning, of van de woonruimte constateren. In een poging deze verbetering echter wat te relativiseren stel ik nog deze opmerking. In dezelfde periode, eind 18e eeuw dus, telde men in Gent bij de midden- en de hogere klassen respectievelijk gemiddeld 6 en 11 kamers per woning ten opzichte van 3 en 4 kamers op het platteland; de volksklasse hield het in beide gevallen bij ongeveer 2,5 ruimtes per huis (13).

De achterstand van het platteland op gebied van wonen kon toen zeker niet worden ontkend.

3. *Het interieur : de kamers en hun gebruik.*

Nu we weten hoe groot de woningen van onze voorouders ongeveer waren en hoe ze de woonruimte indeelden, kunnen we ons de vraag stellen naar het soort kamers en naar het gebruik ervan.

Had men net als vandaag een keuken, woonkamer, slaapkamer(s), eventueel een zolder en/of een kelder? Gebruikte men ze op dezelfde manier als vandaag? Wij gingen dit opnieuw na aan de hand van de *Staten van Goed*.

Om de zaak zo duidelijk mogelijk te stellen, deelden wij de (soort) ruimtes in in drie groepen. Onder de gewone kamers of ruimtes rekenen we de keuken en dé kamer, die beide in alle *Staten* voorkwamen. Dé kamer vonden we ook dikwijls terug onder de namen *beste*

kamer, grote of kleine kamer, eerste en tweede kamer, west-noord-, oost- en zuidkamer, de voorkamer en achterkamer... De functies van deze ruimtes kon men niet direct afleiden uit hun benamingen, wat men wel kan bij de tweede groep.

Tot de gespecialiseerde kamers behoren : de kinderkamer, de winkel, de ambachtsruimten als *bakkerije* en *smesse*, de *vautc*, de *gote* of *geute*, het schotel- en achterhuis, de weefkamer, de slaapkamer, de bakkamer, de *caeve*. Van deze groep kan men meestal wèl weten waarvoor ze gebruikt werden. De kinderkamer bijvoorbeeld werd wellicht gebruikt als slaapruijnte voor de jonge spruiten van het gezin ; de winkel als verkoopruijnte, enz... Toch moet er op gewezen dat deze veronderstellingen niet altijd mogen gelden.

Vergeten we namelijk niet dat zelfs vandaag nog oudere mensen het soms over hun *weefkamer* of *bakkamer* hebben, terwijl daar al lang niet meer geweven of gebakken wordt.

Het enige wat we met zekerheid van soortgelijke kamers weten is, wat hun oorspronkelijke functie was, en het feit dat enkel de benaming van generatie op generatie is blijven voortleven, ook al beantwoordt die niet meer aan het werkelijk gebruik ervan.

En dat was ook al zo in de 17e en 18e eeuw. Uit het onderzoek naar het gebruik van deze gespecialiseerde kamers bleek dat de functie dikwijls niet strookte met de benaming van de ruijnte. Maar daarover verder meer.

Eerst nog een woordje over de derde categorie ruimtes, laten we ze de „niet-kamers” noemen. Hiermee bedoelen we de kelder, *spende* en zolder, die ook in heel wat, vooral grotere huizen voorkwamen. Omwille van hun functie kan men ze bezwaarlijk tot de vorige groepen rekenen. Een kelder werd doorgaans gebruikt voor het bergen en bewaren van voedingswaren. Vooral de *karnemelckcuype*, de *melckteelen*, de *boterteale* en de *saenpot* (roompot) vonden er een geschikte koelruijnte. Toch gebeurde het dat er bij plaatsgebrek in huis in de kelder geslapen werd. Nemen we het voorbeeld van Pieter Verdonck van Poesele (1686) die *slaepinghe* had in de kelder of van Petrus Heytens van Meygem (1781) wiens *meisken* in de kelder haar *streekcoetse* (bed) had (14).

De *spende* kon goed vergeleken worden met de kelder. In de loop van de 17e eeuw en de eerste helft van de 18e eeuw kwam ze nooit samen met een kelder in eenzelfde woning voor. De inhoud van deze ruijnte was ook identiek met wat we in de kelders van die tijd vonden. Uit de *Staat van Goed* van 1687 (van Joosyntien De Keuckelaere), die mel-

ding maakte van een *spende* ofte *kelder* besloten we dat een *spende* (voor die periode althans) wellicht een koele opbergruimte was die de functie had van *kelder* (15).

In de tweede helft van de 18e eeuw zagen we echter een evolutie in het gebruik van de *spende*. Meer en meer vonden we er ook slaapgelegenheden en in de *Staten* van schoolmeester Pieter Bodrie van Sint-Maria-Leerne (1742) en paardenboer Pieter Snauwaert van Vosselare (1754) vonden we er zelfs niets anders dan bedden en *slaepyinghe*, in het eerste geval voor de dochter, in het tweede voor de *meyskens* (16). Mogelijk kan deze functieverschuiving wijzen op een keuze voor meer afzonderlijke slaapruidtes. Maar meer daarover zien we in het volgende onderdeel van dit hoofdstuk.

Op tabel VI.5. gingen we nog na in welke mate een *kelder* of *spende* bij elk van de sociale groepen voorkwam.

Tabel VI 5. : Voorkomen van *kelder* en *spende* binnen de beroepsgroepen.

Beroepen	17e eeuw		1e helft 18e eeuw		2e helft 18e eeuw	
	kelder	spende	kelder	spende	kelder	spende
Dagloner/wever en lagere klasse	?	?	17 %	0 %	35 %	0 %
(Wever-) keuter	27 %	18 %	62 %	5 %	67 %	2 %
Boer en paardenboer	66 %	15 %	72 %	7 %	79 %	3 %
Ambachten/Handel	50 %	0 %	42 %	4 %	69 %	4 %
ALGEMEEN %	56 %	13 %	58 %	5 %	69 %	3 %
aantal	34	8	75	7	123	5

Globaal genomen blijken de beroepen die met landbouw te maken hadden, het meest over een *kelder* of *spende* te hebben beschikt. Reden hiervoor kan het feit geweest zijn dat boeren dikwijls grote voedselvoorraden moesten bergen en bewaren en ook veel meer dan anderen aan melkverwerking deden. Verder kan men in de loop van de twee eeuwen ook een stijgende evolutie zien van het *kelder*-bezit (zie vooral (wever-) keuters) en een sterke daling van het aantal *spenden*.

Vooral in de tweede helft van de 18e eeuw werden meer en meer hui-

zen (2/3) van een kelder voorzien. *Spenden* daarentegen verdwenen, ze werden gewoon vervangen door de meer doeltreffende kelder. Tenslotte constateerden we ook dat kelders pas veelvuldig voorkwamen in woningen met minimum drie kamers. In één- of tweekamerwoningen beschikte minder dan de helft van de gezinnen over een koele kelderruimte.

Zolders dienden op de eerste plaats ook als bergruimte. Er werden zowel voedsel- (graan, meel, appels) als textielvoorraden (vlas, laken) en allerlei werkmateriaal (zeef, wan, spinnewielen, bobijnen) opgeborgen. Maar veel meer nog dan in de kelder werd er ook geslapen. Meestal werd er, bij gebrek aan slaapruijnte beneden, dienstpersoneel en/of kinderen te slapen gelegd.

Tabel VI.6. toont ons hoe de zolderruimtes verspreid waren binnen de bevolkingsgroepen.

Tabel VI 6. : Verspreiding van zolders binnen de beroepsgroepen.

Beroepen	17e eeuw	1e helft 18e eeuw	2e helft 18e eeuw
Dagloner/wever (wever-)keuter	? 64 %	54 % 76 %	59 % 87 %
Boer en paarden- boer	89 %	86 %	93 %
Ambachten/Handel	57 %	85 %	100 %
ALGEMEEN %	80 %	80 %	87 %
Aantal	55	114	159

Net als bij de kelders lijken de boeren en paardenboeren ook het vaakst over een zolder te hebben beschikt, wellicht weer om dezelfde redenen als hiervoor aangehaald. Over het algemeen zien we in de loop van de twee eeuwen ook een geleidelijke toename van het aantal zolders over alle beroepsgroepen. De ambachtslui en handelaars hebben zich zelfs gehaast om van een zolder gebruik te kunnen maken : in de 17e eeuw had slechts iets meer dan de helft van hen een zolderruimte, maar op het einde van de 18e eeuw deed niemand van hen nog onder voor een ander. Uit het onderzoek bleek ook dat het alweer de grotere woningen (minimum drie kamers) waren die altijd over één

of soms meer zolders beschikten.

Een extra ruimte zoals een kelder of een zolder was dus geen vanzelfsprekendheid voor een dagloner of wever. De evolutie in de loop van de 18e eeuw naar méér kamers per woning werd versterkt door het frequenter bezit van zolder en/of kelder.

Een woordje nu over de gespecialiseerde kamers van de Ancien Régime-woningen. Deze ruimtes, waarin zowel gewoond, geslapen als gewerkt werd, werden niet zo dikwijls in de *Staten* vermeld. Dat blijkt uit tabel VI.7.

Tabel VI 7. : Verspreiding van gespecialiseerde kamers. Evolutie.

Gesp. kamers	17e eeuw	1e helft 18e eeuw	2e helft 18e eeuw
Kinderkamer	0 %	0 %	1 %
Winkel	0 %	10 %	11 %
Bakkerij, smesse...	4 %	1 %	1 %
Vaute	4 %	7 %	11 %
Gote, schotel- en achterhuis	10 %	3 %	10 %
Meysenskamer	0 %	0 %	1 %
ALGEMEEN %	18 %	21 %	35 %
Aantal	51	155	171

Toch valt in de loop van de twee eeuwen een verdubbeling van het aantal kamers met een speciale functie te bemerken : in de 17e eeuw was dat nog maar 18 % van de kamers, in de tweede helft van de 18e eeuw al één derde.

Vooral de nieuwkomers in de laatste periode vallen op.

De weliswaar nog schaars voorkomende kinderkamer en *meysenskamer* wijzen op het feit dat men er toen stilaan aan dacht om bepaalde ruimtes in huis te gaan bestemmen voor bepaalde personen en specifieke functies. Het waren de (paarden-)boeren die hiervoor de eerste stap zetten.

Verder dient ook opgemerkt dat de voute (een laag kamertje boven de kelder, waarin meestal geslapen werd) traag maar zeker van zich liet horen (van 4 % naar 11 %). De toename van het aantal kelders (zie

boven) kan daarin een rol spelen. Toch was het niet zo vanzelfsprekend dat elk huis met een kelder ook een voutekamertje had. Het bleek echter wel weer op de eerste plaats bij de boeren voor te komen (53 %), de ambachtslui en handelaars volgden met 20 %. De cijfers liegen er niet om.

En tenslotte nog een noot over de winkel, die betrekkelijk frequent voorkwam. Het gebruik van de winkel beperkte zich in de meeste gevallen niet tot de verkoop van (allerlei) waren, meestal werd er ook in geslapen en zelfs voor een deel in gewoond. Dat was onder andere het geval bij Martain Lourteaux, kleermaker van Lotenhulle (1704) en Pieter Jooris, metser in Nevele (1759). De opvallende aanwezigheid van bedden, beddegoed en stoelen in deze ruimte spraken voor zich (17).

Nu keren we nog terug naar onze gewone ruimtes : de keuken en de *kamer*.

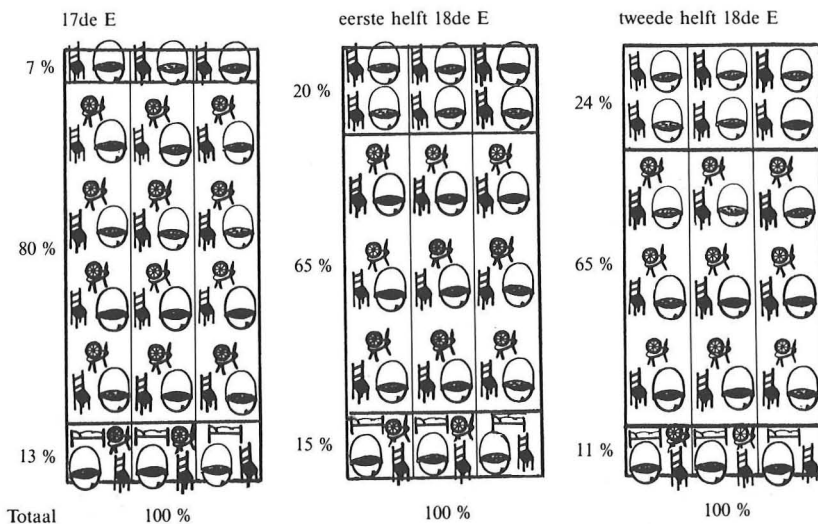
De keuken was eigenlijk het centrum van de woning. Dit was op de eerste plaats toe te schrijven aan het feit dat zich daar de haard bevond, de centrale plaats van heel het huis. De aandacht voor de haard was niet alleen groot omdat men er het eten bereidde, maar ook omdat men er zich kon warmen en zodoende de andere gezinsleden (dikwijls) ontmoette. Het was bij het vuur dat er telkens weer kon worden gepraat en gepland, dat de lange koude wintermaanden werden doorgebracht. Het belang van de haard blijkt onder andere ook uit het feit dat de bevolkingstellingen niet per hoofd (per persoon) maar per *haard* gebeurden en dat het betrekken van een nieuw huis of hoeve zich voltrok bij het ritueel ontsteken van de haard (18).

Het gevolg van het verwarmen van een ruimte is, dat men er ook een groot deel van de dag gaat wonen en leven.

Dat bleek ook uit wat we in de *Staten* vonden.

Volgens de resultaten werd er in de loop van de 17e en 18e eeuw in de keuken vooral gewoond, gewerkt en natuurlijk ook gekookt (65 tot 80 %). Als slaapruijnte werd ze niet zo dikwijls gewaardeerd en gebruikt. Wat eveneens opvalt is dat er in de loop van de hele periode een duidelijke neiging is naar wat wij vandaag *woonkeuken* noemen. In zo'n keuken werd enkel gekookt, gegeten en gewoond : werk- en slaapruijnten bevonden zich elders in het huis. Zoals blijkt uit het diagram van de tweede helft van de 18e eeuw gebruikte toen al één vierde van de bevolking de meer „moderne” vorm van de keuken. Vooral bij ambachtslui en handelaars kwam een dergelijke keuken, vanwege de geringe verspreiding van de huisnijverheid, veelvuldig voor. Dat

Diagram VI.2. : Het gebruik van de keuken. (evolutie 17e-18e eeuw).

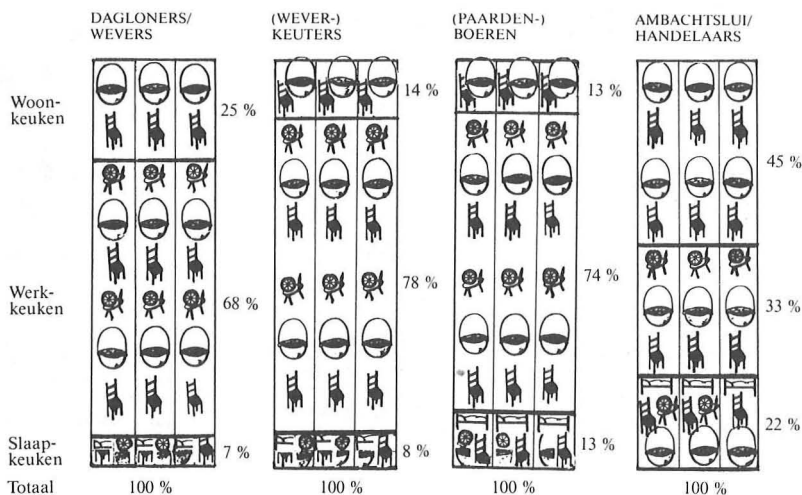

Legende

- : zitruimte
- : kookegelegenheid
- : werkruimte
- : slaapruimte

toont diagram VI.3. Bijna de helft van hen hield het bij een woonkeuken. Mensen met een ander beroep (vooral de landbouwers) „werkten” meestal ook in hun keukens. Naast het huishoudelijk werk werd er ook gesponnen en af en toe geweven, en verwerkte men er melk tot boter, room en kaas. Tussen al deze activiteiten werd er in de loop van het Ancien Régime nog geen onderscheid gemaakt: de arbeid met betrekking tot het huishouden enerzijds en het bedrijf anderzijds, werd door elkaar en in dezelfde ruimten verricht. De vrouw kon op die manier haar beroep thuis uitoefenen en werd zo ook nauw betrokken bij het bedrijf. Daar kwam pas verandering in toen men - in de loop van de 19e en 20e eeuw - genoodzaakt was om het brood buitenshuis (in een fabriek of een kantoor) te verdienen.

Diagram VI.3. : Het gebruik van de keuken binnen de beroepsgroepen. (17e-18e eeuw).

Legende: zie legende van diagram VI 2.

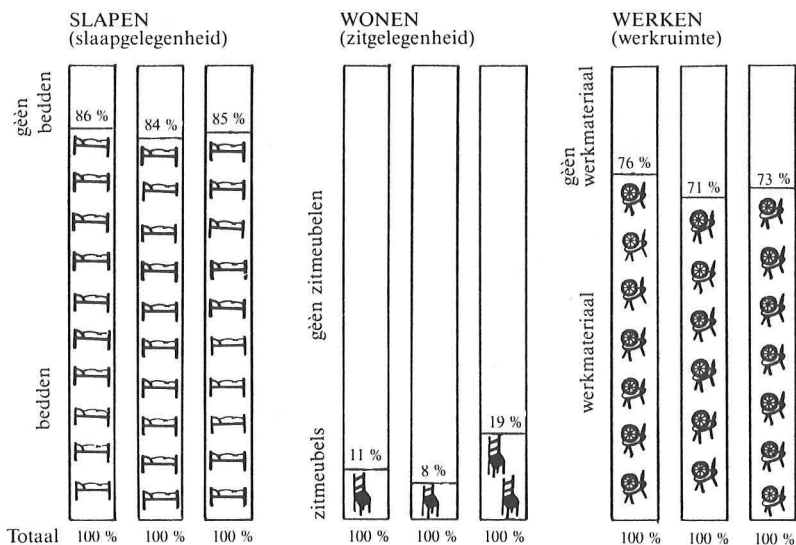
Het bedrijfswerk werd totaal gescheiden van het huishoudelijk werk dat qua maatschappelijk aanzien devalueerde tot een onbenulligheid. De achterstelling van de vrouw op vlak van arbeid is door deze evolutie in de hand gewerkt en versterkt.

De weinige keren dat er in de keuken ook geslapen werd, betrof het dikwijls gezinnen met een redelijk groot aantal kinderen en/of dienstboden. Ambachtslui en handelaars sliepen er ook regelmatig : ongeveer één vijfde van hen.

Algemeen genomen kunnen we besluiten dat er in de keuken van onze voorouders wel voldoende „leven” was ; ze werd nog voor alle dagelijkse activiteiten gebruikt. Maar toch viel er al een lichte evolutie te constateren naar de meer „moderne” keuken : de woonkeuken. Net zoals we bij de keuken deden, gingen we ook na voor welke zaken men de kamer (in al haar benamingen) gebruikte. De *Staten van Goed* waren ook hier vrij duidelijk. Daar werd geslapen, daar werd gewoond, daar werd gewerkt. Maar om te weten in welke mate dat dan ook gebeurde, diende er een diagram (VI.4.) opgesteld.

Diagram VI.4. : Het gebruik van de kamer (evolutie 17e-18e eeuw).

Legende: zie legende van diagram VI 2.

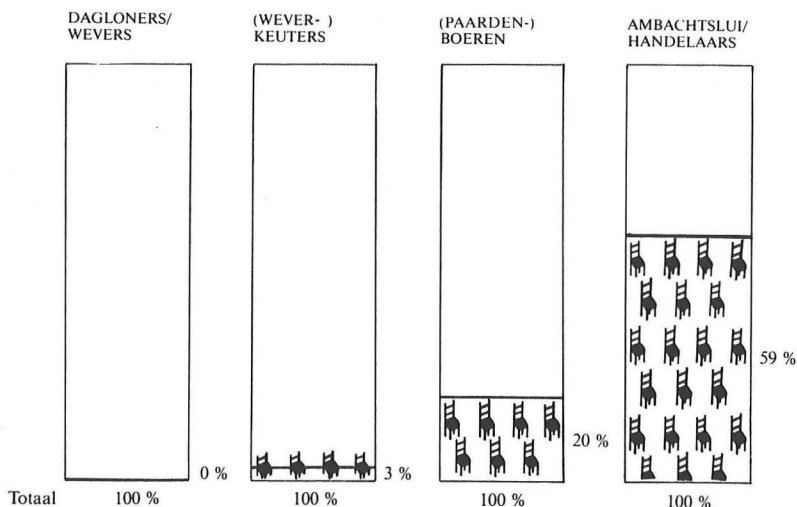
Met een eerste oogopslag kan men al zien dat de kamer over de gehele 17e en 18e eeuw in de eerste plaats gebruikt werd als slaapruijnte. In gemiddeld 85 % ervan kon men één of meerdere bedden aantreffen.

Gewerkt werd er ook. Drie kwart van de gezinnen had er ook één of andere activiteit buiten het dagelijks huishoudelijk werk. Zij die een weefgetouw bezaten of huurden, zetten het meestal in een kamer : ze werd dikwijls de weefkamer, oost- of westkamer genoemd. In de *beste kamer* vonden we er zelden een vermelding van. Verder werd er in de kamer ook gesponnen, garen gewonden en aan andere textielverwerking gedaan. De vermelding van de baktrog en schreper maakte ons duidelijk dat er niet zelden ook deeg bereid werd. En een *keirne* of *kaarne* vonden we er ook regelmatig terug. Dus werk en drukte genoeg in de kamer.

Vandaar misschien dat men er meestal niet happig naar was om in deze slaap- en werkruimte nog een gezellig zithoekje te installeren.

Zitmeubels vonden we er niet dikwijls, tenzij dan in de tweede helft van de 18e eeuw waarin toch circa één vijfde van de bevolking ook al in een kamer wóonde (een zithoek had). Voor de stijging van het aantal gezinnen dat hun kamer(s) voorzag van stoelen, banken, tafels en dergelijke, is wel een directe oorzaak te vinden. In het volgende onderdeel van dit hoofdstuk hebben we het namelijk onder andere over de toename van het aantal verwarmde ruimtes per woning naar het einde van de 18e eeuw toe. En we zeiden het al : waar een vuurtje brandt gaat men zitten.

Diagram VI.5. : Het gebruik van de kamer binnen de beroepsgroepen : voorkomen van kamers met zitmeubels (2e helft 18e eeuw).

In verband met de woonfunctie van de kamer willen we nog wijzen op de opvallende verschillen binnen de ons welbekende beroepsgroepen. (zie diagram VI.5).

Dat er globaal genomen weinig in de kamer gewoond werd, hebben we daarnet uiteengezet, maar dat daar één grote uitzondering op bestond is nieuw. De ambachtslui en handelaars hielden er blijkbaar

een heel ander woongedrag op na : ruim de helft van hen (bijna 60 %) had zitruimte in de kamer. Meer nog : één vijfde van al de gezinnen binnen die beroepsgroep, maakte van de kamer of één van de kamers een zuivere woonruimte. Het feit dat een kamer nog enkel gebruikt werd om er te zitten (en eventueel te eten) en dat zowel de *slaepynghes* als de werkactiviteit naar elders binnen de woning verbannen werd, moet voor die tijd een opvallende en aparte keuze geweest zijn. Wellicht was het niet toevallig dat ook zij op de eerste plaats voor een woonkeuken opteerden (zie hoger).

Het wonen op zich, het bezitten van een echte zitkamer, moet voor de meesten van de ambachtslui en winkeliers op het einde van de 18e eeuw vrij belangrijk geweest zijn. Waarschijnlijk had dit veel te maken met het feit dat juist velen van hen regelmatig contact hadden met stedelingen (vooral Gentenaars) of zelf wel eens naar de stad reisden om er voorraden in te slaan. In elk geval leek hun woongedrag en -mentaliteit het sterkst op die van de stad. Want daar werden in diezelfde periode en in huizen met minimum drie kamers de functies wonen, werken en slapen over het algemeen zoveel mogelijk van elkaar gescheiden (19). Laat ons de ambachtslui en handelaars uit de tweede helft van de 18e eeuw in verband met woongedrag maar de *progressieven* noemen. Zij gaven het voorbeeld aan de anderen van hun streek en tijd, en het waren de boeren en paardenboeren die daar het eerst op inspeelden.

In dezelfde periode beschikte één vijfde van hen ook al over wat zitgelegenheid in de kamer.

4. *Het wooncomfort*

In dit onderdeel willen we twee belangrijke aspecten, zoniet de belangrijkste, van het wonen in het algemeen wat van dichterbij bekijken. Als men vandaag aan een aantal mensen zou vragen welk minimum aan comfort ze zeker zouden wensen in een leegstaand huis, dan zouden waarschijnlijk velen, gezien ons klimaat, de nadruk leggen op verwarming. En wanneer men ook bij hen zou informeren naar wat ze voor zichzelf erg belangrijk vinden in verband met het samenwonen met andere mensen, dan zouden velen willen beschikken over een eigen hoekje of kamertje in huis. Tegenwoordig is het comfort van verwarmde ruimtes en van privacy niet meer weg te denken uit onze wooncultuur. De meeste kinderen vinden het van-

De haard : het centrum van elke woning
Henri de Braekeleer : de keuken, 1ste helft 19e eeuw
(Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen)

daag de dag vanzelfsprekend dat ze bij het groter worden elk op een eigen kamer kunnen rekenen en velen hebben ook het geluk vroeg of laat over een persoonlijk slaap- en/of studeerhoekje in huis te beschikken. Meestal kunnen zij het er door middel van één of andere vorm van verwarming en wat decoratie zelfs warm en gezellig maken.

Deze luxe, die men ondertussen als een noodzakelijkheid is gaan beschouwen, bestaat nog niet zo lang. Horen we onze ouders of grootouders niet nog vertellen over de kleine, allerminst verwarmde slaapkamers die ze met hun broers of zusters moesten delen, en over de ruzies die daar bij het ouder worden wel al eens uit voortvloeiden? Daarmee vergeleken kunnen we de huidige situatie doorgaans wel zeer comfortabel noemen.

Wij gingen nu ook na hoe de toestand er bij onze voorouders uit de 17e en 18e eeuw uitzag op het vlak van verwarmde ruimtes en privacy.

a) Het comfort van de verwarmde ruimtes.

Uit het vorige onderdeel van dit hoofdstuk weten we al dat nagenoeg alle keukens in de voornoemde periode over een (wand)haard beschikten en dat er altijd zitruimte te vinden was. In de overgrote meerderheid van de woningen was deze haard de enige warmtebron in huis. Maar toch kon men er af en toe, in de loop van de 18e eeuw iets frequenter, ook een tweede verwarmde ruimte vinden, zoals te zien op tabel VI.8.

Uit deze gegevens blijkt dat in de 17e en eerste helft van de 18e eeuw enkel huishoudens uit de ambachtelijke en handelssector of uit de landbouw wel eens een tweede verwarmde ruimte (een kamer) konden bezitten. Vooral de eerstgenoemde groep was hierin weer een stuk voorop (zie hoger).

In de volgende periode hadden de landbouwers hen echter al ingehaald: bijna één vijfde van hen kon zich toen twee verwarmde kamers veroorloven. Het waren alleen de dagloners, wevers en keuterboeren die nog lang niet in staat waren dit voorbeeld te volgen, laat staan te evenaren. Het is duidelijk dat dit soort comfort enkel was weggelegd voor de hogere middenklasse en de top-klasse van de plattelandsmaatschappij van toen. Dit blijkt tevens uit het feit dat het vooral in de vier-kamerwoningen was dat men twee of zelfs meer verwarmde ruimtes kon aantreffen, (namelijk in 41 % van dergelijke

creter voor te stellen, gingen we ook na met hoeveel personen men gemiddeld in één ruimte sliep.

In pictogram VI.1. kunnen de resultaten binnen de verschillende beroepsgroepen afgelezen worden.

Wanneer we alle groepen samen nemen, blijkt dat men over de hele periode gemiddeld met drie à vier personen in één ruimte sliep. Vooral de dagloners, wevers en (wever-)keuters waren genoodzaakt om een kamer met vieren te delen. We zien echter een lichte verbeterde evolutie naar het einde van de 18e eeuw toe, tenminste voor alle beroepsgroepen, op één na. De situatie van de wevers en dagloners verbeterde geen zier: zij moesten integendeel gemiddeld met vier personen de nacht in elkaars directe nabijheid doorbrengen. Bij de ambachtslui en handelaars daarentegen waren de slaapruintes van in het begin van de eeuw meestal met „slechts” drie personen gevuld. Zo dadelijk willen we nog voorbeelden uit de *Staten van Goed* aanhalen om dergelijke situaties nog concreter voor te tellen, maar niet vooraleer het volgende is opgemerkt.

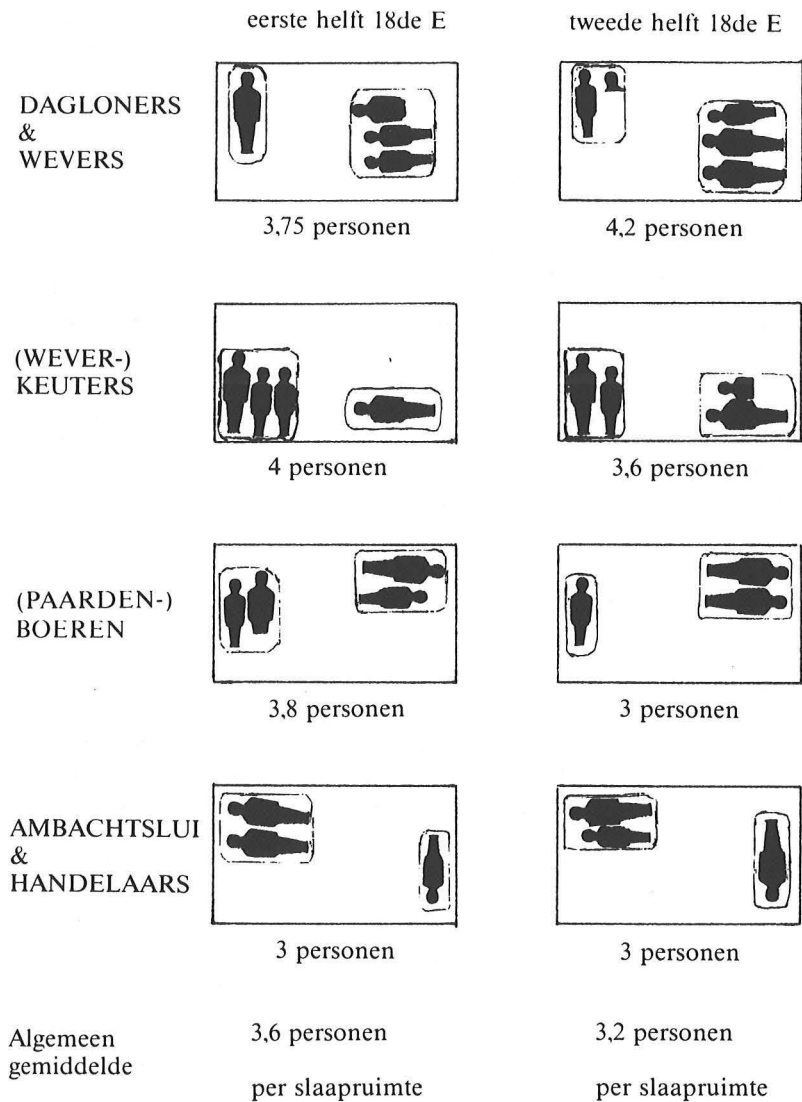
Een onderzoek naar het aantal personen per bed hebben we niet kunnen doorvoeren omdat het ons ontbrak aan voldoende gegevens. Toch konden we aan de hand van enkele gedetailleerde *Staten* en van literatuur opmaken, dat één enkel bed in de 17e eeuw nog regelmatig en in de 18e eeuw iets minder frequent met drie, vier of meer personen moest gedeeld worden (20). Men legde zich dan naast elkaar in de breedte van de slaapstee. Dikwijls waren het kinderen die zo te slapen werden gelegd, maar bij de armste gezinnen gebeurde het ook dat zowel de ouders als enkele kinderen eenzelfde bed deelden. Meiden en knechten hadden evenmin een andere keus.

Alhoewel dergelijke toestanden niet altijd prettig moeten geweest zijn, werd er toch zelden omhaal rond gemaakt.

Voor preutsheid en gezeur was er in die tijd meestal nog geen plaats. De mogelijkheden en middelen waren nu eenmaal beperkt. Het was pas in de loop van de 19e eeuw, toen onder andere de kerk over het algemeen meer invloed op de plattelandsbevolking kreeg, dat veel gezinnen ten alle koste trachtten te vermijden dat ouders en/of kinderen eenzelfde kamer, laat staan eenzelfde bed zouden moeten delen.

Zoals er wel eens benarde situaties in verband met slaapgelegenheid waren, waren er ook gezinnen die veel ruimer konden leven en slapen. Gemiddelden zeggen niet alles. Kijken we maar naar volgende

Pictogram VI.1.: Gemiddeld aantal personen per slaapruiimte (dienstpersoneel inbegrepen).

voorbeelden. We kozen er voor elke beroepsgroep één lukraak uit. Bij de wever Thomas De Decker (1776) en dagloner Joos Lansheere (1721), sliepen de kinderen en de ouders in een aparte ruimte ; men had er net genoeg plaats voor (21 en 22).

Maar bij Andries Vanlaecke (1742), wever-keuterboer, moest het met minder gaan : zowel de ouders als de drie kinderen hadden een slaapplekje in dezelfde kamer (23).

Ook bij de boer Laureyns van Oost (1740) ging het zo : hij en zijn vrouw deelden één bed, z'n vier kinderen een ander, maar allen samen (zes personen) sliepen ze in éénzelfde ruimte (24). Een knecht had het rustiger in een andere kamer van het huis. Alhoewel er gezinnen van paardenboeren waren waarbij zowel ouders, als kinderen en dienstpersoneel een eigen slaapruijnte en elk een eigen bed hadden, zoals bijvoorbeeld bij Maarten Adams (1743), waren er ook waarbij iedereen in dezelfde kamer sliep (25). Dat was onder andere het geval bij Joannes Vande Stede (1743) (26). In zijn hoeve deelden de weduwe, de drie kinderen en de twee *meyskens* dezelfde ruimte. De knechten hadden een plaats apart. En bij winkelier Francies D'haenens tenslotte, was de zaak weer iets ruimer (27). Hij en zijn echtgenote hadden hun stee in de beste kamer, de kinderen sliepen op één na op de zolder. Het „krankzinnige” kind had een bed in de voue.

5. Over de *meubelkens ende andere diversche huysraede*.

Nu we weten hoe de woning er globaal genomen binnenin kon uitzien, hoe ze ongeveer ingedeeld werd, hoeveel en welke kamers men er kon aantreffen en hoe deze werden benut, is het moment aangebroken om de inboedel of huisraad van onze voorgangers te bekijken. De context en de plaats waarin al de te bespreken voorwerpen voorkwamen, is geschetst. Wij hoeven ze er maar in te plaatsen.

Maar laten we dat doen met dezelfde aandacht en omzichtigheid waarmee men het vroeger zou gedaan hebben. Bepaalde stukken van huisraad werden hoger gewaardeerd dan andere. Ondermeer de productiewaarde en de kostprijs van de voorwerpen bepaalden hun belangrijkheid. Hoe dan ook : belang en waarde hadden ze allemaal in meerdere of mindere mate. Vergeten we namelijk niet dat in normaal stabiele perioden in de loop van de 17e en 18e eeuw de gezinnen gemiddeld 75 % van hun huishoudelijk budget aan voedsel besteedden en in tijden van schaarste zelfs 100 % (28).

Veel bleef er dus niet over voor het inrichten van de woning en het verzamelen van wat huishoudelijk gerei en persoonlijke spullen. Wanneer men in die tijd zijn centen aan zulke zaken besteedde, deed men ware investeringen. Vandaar dat heel wat huisraad generaties lang moest meegaan. Men had dus redenen genoeg om er zorgzaam mee om te springen.

Wij hebben aan de hand van de „prijsijde” van inboedels nagegaan, welke stukken van de huisraad duur waren en aan welke er minder diende besteed (zie bijlage VI.1.).

De resultaten beantwoorden meestal aan de verwachtingen, op de post „zit- en bergmeubelen” na, die onverwacht klein is. De slaapmeubels met toebehoren waren voor onze voorouders heel belangrijke stukken in huis. De waarde ervan bedroeg dikwijls één derde van de totale huisraad. De kostprijs van bedden was niet te onderschatten, maar vermits men veel belang aan slaapvoorzieningen hechtte had men er ook één en ander voor over.

Aan kleren en linnen werd ook wel een centje besteed (eveneens ongeveer één derde van de totale huisraadwaarde). Zij waren vrij duur en werden daarom gedragen tot ze helemaal versleten waren. Van oude werden er nieuwe gemaakt. Veel wijst erop dat men er, net als met de slaapvoorzieningen, zorgzaam mee omsprong.

Potten en pannen, glazen en kannen kwamen op de derde plaats; hun waarde bedroeg gemiddeld één zevende van de huisraadwaarde. Ook niet weinig, maar men had ze dan ook verscheidene keren per dag nodig om de innerlijke mens te versterken.

Eigenaardig genoeg (of niet) bleken de tafels, stoelen, kasten, rekken en dergelijke minder kostbaar (belangrijk) geweest te zijn voor de mensen van onze heerlijkheid. Zij maakten over het algemeen slechts één tiende uit van de waarde van hun inboedel. Dat was niet méér dan de waarde van allerlei huishoudelijke gebruiksvoorwerpen die men nog in een woning kon aantreffen, zoals bijvoorbeeld manden, bezems, flessen, zeven, enz. Men schatte ze samen ook gemiddeld op één tiende van de boedelwaarde.

Aan materiaal voor de verwarming en de eventuele verlichting van de woonst, diende weinig besteed. Eens men wat haardgerei of *eerd-servitie* verzameld had, was men voor lange tijd voorzien. Dit ijzerwerk bedroeg meestal twee à drie procent van de hele huisraadwaarde. Dat was te vergelijken met de waarde van luxe-voorwerpen en extra comfort die men er eventueel kon aantreffen. We hebben het over een onbelangrijke één à twee procent.

Het is na dit alles duidelijk dat de belangrijkste bestedingen voor de inboedel precies zaten in die voorwerpen en consumptieartikelen die min of meer rechtstreeks aan de lichaamsverzorging van de mens ten goede kwamen.

Een degelijk bed stond in voor een goede nachtrust, de kleding moest de mens ook in de koudste maanden warm kunnen houden en met de hulp van wat kook- en eetgerei kwam de maag geregeld aan haar trekken. Niet te verwonderen dat men aan die zaken één en ander wenste te besteden.

Om hierbij nog een concreet voorbeeld te kunnen geven, zochten we een gedetailleerde *Staat van Goed* uit. Bij paardenboer Gillis De Wulf uit Nevele (1703) lagen de verhoudingen binnen de waarde van de gehele huisraad als volgt (29) :

	Waarde pond-schellingen- grooten	Totaal % t.o.v. huisraad
Kleding en linnen	5 - 2 - 0	43 %
Slaapvoorzieningen	2 - 0 - 0	17 %
Kook- en eetgerei	1 - 14 - 2	15 %
Zit- en bergmeubels	1 - 5 - 10	11 %
Ander huishoudelijk materiaal	1 - 0 - 10	10 %
Verwarming/ verlichting	0 - 7 - 2	3 %
Extra comfort	0 - 3 - 2	1 %
TOTAAL HUISRAAD	11 - 13 - 2	100 %

De volgorde van belangrijkheid kwam bij Gillis grotendeels overeen met onze voorgaande gemiddelden (bijlage VI.1).

Enkel de besteding voor slaapvoorzieningen viel bij hem wat magertjes uit.

Nu we ongeveer het belang (en de waarde) van de verschillende soorten huisraad kennen, rijst de vraag naar de precieze voorwerpen die erin thuishoorden. Wat verstond men in de 17e en 18e eeuw onder „slaapvoorzieningen” ; waarop en waaronder sliep men ? Welke zit-

meubels werden toen gebruikt? Waarin borg men het eten, de kleren, het linnen op? Hoe werden die voorwerpen genoemd? Waarvoor werden ze zoal gebruikt? Hierop willen we nu verder ingaan, de volgorde van belangrijkheid respecterend waarover we het zonet hadden.

a) De slaapvoorzieningen

Wanneer men het vandaag over zijn *bed* heeft, denkt men aan het geheel van meubel, matras, kussen(s) en beddegoed. Wij vinden het vanzelfsprekend dat al deze zaken samen horen; een bed is geen bed wanneer iets ervan ontbreekt. Dat was nu niet het geval bij onze voorouders. Wanneer zij over een *bedde* spraken, hadden ze het enkel en alleen over wat we nu een matras noemen.

Het woord 'bed' onderging in de loop van de eeuwen dus een betekenisverruiming. Het woord 'matras' moet op het einde van de 17e eeuw wel in gebruik geweest zijn in de stedelijke regio's. Dat weten we uit de *Staten van Goed* van Jan Robijt (1689), een *joncman* die in Gent leefde (30). Maar op het platteland kwam ze pas op het einde van de 18e eeuw schoorvoetend in voege. In de *Staat van Goed* van de lijnwaadhandelaar Pieter Frans Mestdag uit Nevele (1777) kwamen we voor het eerst de vermelding *matrasse* tegen (31). In de andere *Staten* uit dezelfde periode had men het nog steeds over *bedde*.

En een *bedde* vond men in de overgrote meerderheid van de gezinnen wel terug, zij het dan niet in dezelfde comfortabele uitvoeringen als wij ze vandaag kennen.

Er waren de zachte pluimen bedden en de gewone kafbedden.

De eerste waren meestal met kippen- of ganzenveren (dons) gevuld, de andere met kaf van onder andere tarwe en haver.

In de 17e eeuw kwam het ook regelmatig voor dat bepaalde gezinnen geen van beide bezaten. Men sliep er dan op een *bulster* of strozak, of gewoon op een hoopje stro, eventueel overdekt met een doek of deken.

Het bezit en het gebruik van de soorten matrassen hield verband met welstand, rijkdom, beroep en zelfs met de hiërarchie binnen het gezin.

Pluymbedden trof men bij de gegoeden aan, en het waren vooral de ouders (echtparen) die erop sliepen. *Kafbedden* waren bestemd voor iets minder welstellenden, voor kinderen en eventueel voor dienstpessooneel. De armsten van de bevolking moesten het doen met de *bulster* of wat stro.

Het was echter niet de matras alleen die één en ander kon zeggen over haar *beslaper*. Ook het bezitten van een slaapmeubel was dikwijls kenmerkend voor bepaalde groepen van de bevolking. Er was vooreerst de veelverspreide gewone *coetse*, soms ook *streeckcoetse* genoemd, die gemiddeld de waarde had van één pond. Het was een eenvoudige houten beddebak van wat planken en latten, waarin het *bedde* lag. Een luxueuzere en duurder uitvoering was de *spiesschen* of eikenhouten *coetse*, die misschien ook wel iets steviger was. En in een latere periode waren er ook de *ledikanten* en *tombeaus*.

Het *ledikant* - de benaming is afkomstig van het Franse *lit-de-camp* (veldbed) - was oorspronkelijk een eenvoudige beddebak, maar groeide al snel uit tot een luxueuze, soms opzichtige houten constructie met hoogopstaand hoofd- en voeteneinde en sierlijk gedraaide hoekstijlen (afbeelding VI.3.).

AFBEELDING VI.3. : Ledikant.

Omdat het dikwijls met één zijde tegen een muur geplaatst werd, had het meestal een symmetrische bouw (twee evenhoge sponden). Niet zelden werd in onze *Staten van Goed* het ledikant samen met *behangsel* vermeld. Dit behangsel bestond enerzijds uit een *stoffen*

ommeloop die rondom de beddebak gespannen was, en anderzijds uit gordijnen die vanuit een hemel-constructie rond het bed neerhingen.

Het *tombeau* (afkomstig van het franse *lit à tombeau*) was een soort tombevormige ledikant met schuinaflopemde hemel. Deze zonder hemel, hadden een laag voeteneinde en waren daardoor praktisch voor op een vlieringkamer (32).

Zowel het ledikant als het „*tombeau*” waren erg kostbare stukken in huis.

Naast de voorgaande koetsen en ledikanten troffen we in de *Staten van Goed* ook sporadisch slaapmeubels aan met namen als *couchoir* (?), *rollecoetse* en *spanbedde*. Van dit laatste weten we dat het een soort *rollekoets* of *rollewagen* moet geweest zijn. En zo'n rollekoets was volgens de auteurs *Schotel* en *Vader* een soort lade onder een hoge bedstede met slaapruimte voor zuigelingen of jonge kinderen (33).

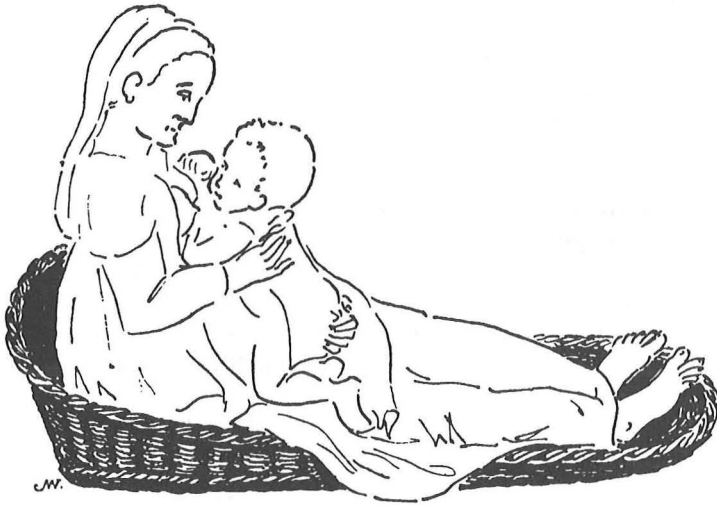
Iets vergelijkbaars vonden we ook terug onder de vermelding *kasken met de slaepynghe van de kinders*. Om echter te weten hoe deze zaken er precies uitzagen, hebben we te weinig gegevens. Wel weten we - om bij de kinderslaapgelegenheden te blijven - dat de wieg vrij bekend was en regelmatig voorkwam. Bij de jonge gezinnen waar we ze niet terugvonden werd wel eens melding gemaakt van *de matte* of *de kinderbunsel*. Volgens *Weyns* had men het in deze gevallen over niets anders dan de echte bakermat (34). Deze bakermat, elders ook bakermat of bakerkorf genoemd, was letterlijk een wissel of strooien mat, mand of korf met opstaande boord waarin de moeder of de bakervrouw zat om een kind te bakeren, te voeden, te verzorgen (afbeelding VI.4.).

Meestal bevond ze zich dicht bij de warme haard ; alhoewel men toch afstand moest bewaren. Het kind kon wel eens te heet gebakerd worden !

Aan de hand van deze voorgaande opsomming van slaapmeubels en matrassen, kan men een idee krijgen van het belang dat men aan slaapvoorzieningen hechtte.

Het hele assortiment vormen en benamingen steekt zelfs wat af tegen ons gewone bed. Vandaag treffen we misschien niet minder verschillen in vorm en kwaliteit aan, maar we gebruiken er meestal maar één woord voor.

AFBEELDING VI.4. : Bakermat

Graag willen we nu wat dieper ingaan op de verspreiding van de verschillende soorten slaapmeubels en matrassen binnen de sociale klassen.

De bezitters van slaapmeubels

In tabel VI.9. en in de bijlagen VI.2., VI.3., VI.4, kan men alvast een idee krijgen hoe het met de verspreiding van de slaapmeubels zat. Maar vooreerst nog dit. Zoals we reeds opmerkten was het lang niet vanzelfsprekend dat in elk gezin slaapmeubels voorkwamen.

In de 17e eeuw moest 20 % van alle huishoudens van de heerlijkheid Nevele het enkel met wat matrassen (*bedden*) of stro doen ; en op het eind van de 18e eeuw gold dat nog voor 14 % van de huishoudens. Als we het hier nu hebben over slaapmeubels, spreken we dus over dat deel van de bevolking dat voldoende goeod was om er zich te kunnen veroorloven.

Zowel de gewone koetse als de streekkoetse kwam over de twee eeuwen bij alle klassen en beroepsgroepen van de bevolking vrij gelijkmatig voor. Globaal genomen waren ze bij 1/4 tot 1/3 van alle

Tabel VI 9. : De verspreiding van de verschillende soorten slaapmeubels, 17e en 18e eeuw. Aandeel van de huishoudens met...

Soorten	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1779	1780-1795
Streekkoetse	26 %	21 %	35 %	27 %	33 %
Spiesschen of eikenhouten koetse	13 %	20 %	9 %	1 %	0 %
Ledikant	0 %	1 %	3 %	9 %	5 %
Tombeau	0 %	1 %	0 %	11 %	18 %
Wieg	11 %	22 %	22 %	43 %	35 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen	46	96	142	86	55

gezinnen terug te vinden. Bij de minder-gegoeden waren ze dikwijls het enige slaapmeubel in huis.

De *spiessche* koetse was iets luxueuzer en kwam bijgevolg vooral bij de midden- en hogere klassen voor. Onder de boeren en ambachtsslui was ze het meest verspreid. Het waren trouwens deze laatsten die er in de loop van de 17e eeuw het eerst mee voor de dag kwamen. Rond 1700 kende de verspreiding haar hoogtepunt : 1/5 van alle huishoudens bezat toen een eikenhouten koetse. Vervolgens werd ze weer minder en minder aangetroffen om tegen het einde van de 18e eeuw volledig te verdwijnen, ten voordele van het ledikant.

Het ledikant werd in onze *Staten* voor het eerst vermeld in 1718 bij de procureur van Nevele Jan George Symoens (35). Hiermee is al veel gezegd : het ledikant was er niet voor iedereen. Aanvankelijk kwam het bijna uitsluitend voor bij de ambachtsslui en handelaars en werd het vereenzelvigd met de hogere klassen. Het semi-proletariaat heeft er nooit van genoten. Toen het in het derde kwart van de 18e eeuw zijn grootste verspreiding kende, zij het dan maar bij 1/10 van de huishoudens, was het al zeker dat een ander soort ledikant het al vlug beter zou doen. De algemeen verbeterde welstand riep een nog verfijnder en luxueuzer slaapmeubel op dat een snelle verspreiding kende.

Het *tombeau* was in de stad wel al een tijd gekend : dat bewees ons nogmaals de *Staat van Goed* van de *joncman* Jan Robijt (1689) die in Gent woonde (30). Bij ons op het platteland werd het echter pas voor het eerst in 1760 vermeld.

De verspreiding ging zo snel dat het tombeau op het einde van de 18e eeuw al bijna bij één vijfde van alle gezinnen voorkwam. Het was zelfs al vlug doorgedrongen tot bij de keuterboeren en tot in de laagste fortuïnsklassen. De stijging van de gemiddelde levensstandaard in de tweede helft van de 18e eeuw was dus ook aan de slaapmeubels te zien. Vooral het ouderpaar sliep qua meubels luxueuzer.

Maar ook aan de kleinsten werd gedacht. In meer en meer gezinnen haalde men voor de jongsten een heuse wieg in huis. Terwijl er in het begin van de 17e eeuw bij slechts één op de tien gezinnen een wieg voorkwam, vonden we er op het einde van de 18e eeuw één bij twee huishoudens op vijf.

De kwalitatieve maar ook voor een deel kwantitatieve verbetering op vlak van slaapmeubels naar het einde van de 18e eeuw toe, was een feit. Veel mensen sliepen luxueuzer dan voorheen, maar of ze ook letterlijk comfortabeler sliepen?

Dat hing af van het soort matrassen waarop ze de nacht moesten doorbrengen.

Stro- en zachtslapers

Zoals we reeds vermeldden, sliepen onze voorouders op stro, op *cafbedden*, of op de zachtere en warmere *pluimbedden*. Van de gegevens uit onze *boedelbeschrijvingen* kunnen we afleiden dat kafbedden over de hele periode en in vrijwel alle huishoudens voorkwamen. Waren het niet de ouders, het waren de kinderen of de eventuele dienstboden die op dergelijke prikkende matrassen moesten slapen.

Toch hadden de kafslapers het nog iets aangener dan de bulster- of stroslopers. In het begin van de 17e eeuw moest in één op de zeven gezinnen wel iemand zijn bedje spreiden met wat stro; in het begin van de 18e eeuw, nog in één op de tien gezinnen. Tegen het einde van de eeuw was voor iedereen echter al wat beters weggelegd.

De pluimbedden maakten een merkwaardige evolutie door.

Dat wordt duidelijk aan de hand van diagram VI.7. en bijlage VI.5.

Het aantal gezinnen dat één of meerdere van zijn matrassen wel eens met veren vulde, kende in de loop van de 17e eeuw een grote uitbreiding. Op het einde van de eeuw was dat zo bij meer dan de helft van de huishoudens. Het pluimbed was alom verspreid. Maar wellicht als nasleep van de oorlogen en de crisis - waarvan in vorige hoofdstuk-

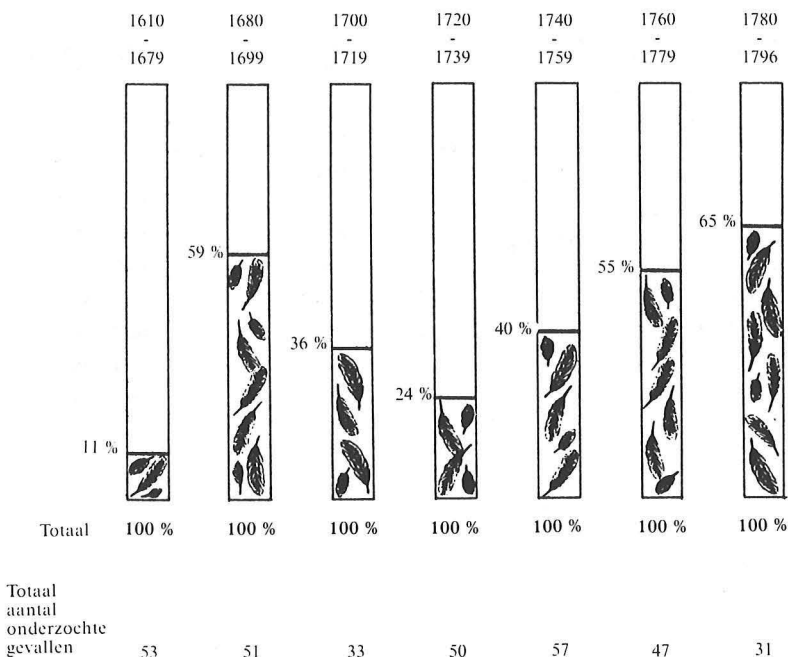

ken sprake -, ging het aantal zachtslapers tijdens de eerste helft van de 18e eeuw echter sterk achteruit. Het comfortabele bed kwam rond de jaren 30 nog slechts in één op de vier gezinnen (24 %) voor. Pluimbedden waren heel kostbaar en velen ervan werden omwille van de oorlogsprikelen in een nabij gelegen klooster of op een zolderkamer te Gent in veiligheid gebracht. Dat gebeurde bijvoorbeeld bij Pieter Mortier van Nevele in 1689 (36).

In zijn *Staat van Goed* had de prijzer het over een *pluymcussen behouden tot Gent* en over een *quae pluymbedde,.... in 't clooster van Nevele*.

Diagram VI.7. : Verspreiding van het *pluimbed* : 20-jaarlijkse evolutie.

Percentage huishoudens dat één of meerdere pluimbedden bezat.

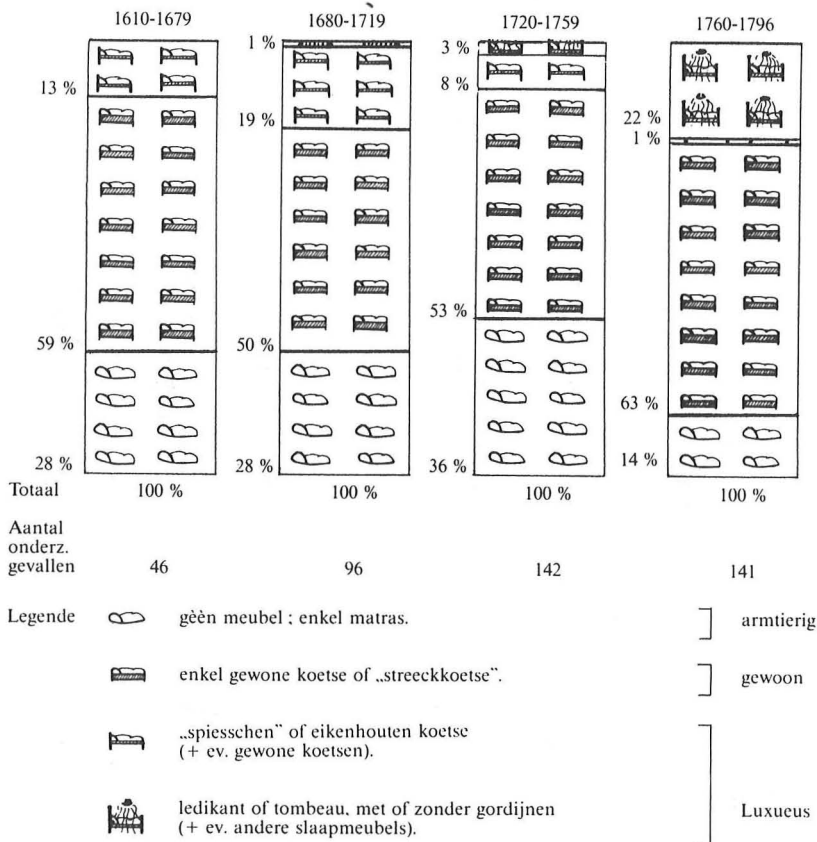
Vanaf het midden van de 18e eeuw kwam er weer verbetering in de toestand. In meer en meer gezinnen werd er weer op pluimen matrassen geslapen ; tegen het einde van de eeuw betrof dit zelfs 2/3 van de huishoudens. Er waren met andere woorden weer evenveel zachtsla-

pers als op het einde van de 17e eeuw. Men trof ze enerzijds vooral aan in de midden- en hogere klassen en anderzijds bij de landbouwers en zelfs keuters. De meesten van de ambachtslui en handelaars waren er toen op dit vlak iets minder goed aan toe en droomden iets minder zacht.

Hiermee hebben we nu een idee van de verspreiding van al de soorten slaapmeubels en matrassen. Het werd duidelijk dat zij dikwijls interessante meters waren om de welstand, de levenswijze van een gezin te achterhalen.

Wie sliep er op een eenvoudige manier, wie luxueus ?

Diagram VI.8. : Graad van slaapcomfort gemeten aan het voorkomen van de soorten slaapmeubels. Evolutie.

Wie ongerieflijk en met weinig middelen, wie zalig comfortabel? Wij vatten het allemaal nog eens samen. Diagrammen VI.8. en VI.9. en bijlagen VI.6. en VI.7. helpen ons hierbij.

Wij gingen de globale graad van het slaapcomfort vooreerst na aan de hand van het al dan niet voorkomen van slaapmeubels en maakten hierbij onderscheid tussen de verschillende soorten meubels.

In de 17e eeuw moest nog ruim één vierde van de gezinnen het zonder slaapmeubels stellen. De andere sliepen op een koetse: in ruim de helft van de huishoudens kwam minstens één gewone of streekkoetse voor; in 13 % ervan een meer rijkelijke *spiesschen koetse*. Naar het einde van de eeuw toe en in het begin van de 18e eeuw verspreidde deze eikenhouten koetse zich tot in één vijfde van alle huishoudens. Meer mensen sliepen dus relatief luxueuzer.

In de daaropvolgende periode nam het aantal gezinnen met betere slaapmeubels echter af en moesten weer meer mensen het enkel met een matras stellen (36 %). Ondanks dit feit moest men toen wel de schuchtere opkomst van het ledikant vaststellen.

Het zorgde er vanaf de jaren 60 voor om samen met het nog luxueuzere *tombeau* de algemeen groeiende welstand ook in de slaapmeubels te laten weerspiegelen. Ook al verdween de eikenhouten *koetse* in die periode zo goed als volledig, toch kon men weer in ruim één vijfde van de huishoudens een beter slaapmeubel terugvinden.

De sterke afname van het aantal gezinnen zonder slaapmeubel (nog maar 14 %) was het tweede bewijs van de verbeterde toestand. Iedereen kon zich stilaan wat beters veroorloven, maar het waren (alweer) vooral de ambachtslui en handelaars die er het rijkelijkst bij sliepen: bijna de helft van hun gezinnen bezat op het einde van de 18e eeuw wel minstens één soort ledikant. Bij de landbouwers kwamen de luxueuze slaapmeubels in één op vier huishoudens voor; bij de keuters in één op acht.

Het waren alleen de dagloners en eenvoudige wevers die de charmes van een echt slaapmeubel met eventuele hemel moesten missen. Zij sliepen voor het grootste deel op gewone koetsen (84 %), een minderheid enkel op matrassen (16 %).

Er waren eind 18e eeuw over het algemeen meer meubels dan voorheen, er zat verbetering in, maar niet voor iedereen in dezelfde mate. De ongelijkheid binnen de maatschappij was nog duidelijk te merken aan het soort slaapmeubels dat men binnen de verschillende groepen kon aantreffen.

lijk stapeltje lakens bezaten, maakten daarop wel eens een uitzondering.

Maar naar het einde van de 18e eeuw toe werden ze ook over het algemeen (binnen alle bevolkingsgroepen) meer en meer een vast deel van de slaapstee.

Oorkussens en peluwen (langwerpige onderkussens) vormden een tweede soort bed-accessoires. Er werd redelijk wat belang aan gehecht aangezien onze voorouders, in tegenstelling tot wat we vandaag meestal zien, in een sterk opgerichte houding sliepen (37). Vandaar dat ze zo goed als in alle huishoudens van de 17e en 18e eeuw, rijk of arm, voorkwamen. In de *Staten* werden ze vermeld onder de benamingen *slaepcussene*, *oorcussene*, *hoofdpulme*, *hooftpuelme* en dergelijke meer. Af en toe werden ze ook nader bepaald met benamingen als *pluymcussene* of *slecht cussene*.

De fluwijnen of kussenvertrekken, die wij onmiddellijk met voorgaande zaken associëren blijken in beide eeuwen iets zeldzamer te zijn geweest. Ze kwamen geregeld (in gemiddeld 50 % van de huishoudens) bij de middenklassen en rijken voor. De boeren, ambachtstlui en handelaars scoorden de hoogste cijfers. Bij de dagloners, wevers en keuters vonden fluwijnen pas in de loop van de 18e eeuw enige doorgang. Ze waren in hun linnenkoffers of -kasten het extraatje van de slaapbenodigdheden.

Dekens of *saergien* waren echter weer een noodzakelijkheid en kwamen daarom ook overal onder één of andere vorm voor. Meest verspreid was de *wercken saerge* die geweven werd van de grove, verwarde draden van vlas of hennep, die bij het hekelen afgefallen waren. Ze was net als de *snijslingen saerge*, die gemaakt was van stof- en draadresten, een heel gewoon deken. De *spaensche sarge* was ondanks haar naam ook niet zo bijzonder. Ze wordt door **Weyns** omschreven als een grove deken van ongebleekte wol en daarom van mindere kwaliteit. Haar kleuren zouden van rood tot groen en wit gevarieerd hebben. Vanwaar de benaming *spaensche sarge* afkomstig is blijft echter nog een vraagteken.

Over de betere en luxueuzere wollen deken weten we echter meer. In de 17e eeuw was ze althans volgens de *Staten van Goed vrij* zeldzaam. De eerste vermeldingen ervan situeerden zich rond 1670 binnen de groepen van de ambachtstlui en handelaars.

Tegen het einde van de eeuw werd ze ook bij één tiende van de landbouwgezinnen op de bedden gelegd. Maar het zou nog tot het

midden van de 18e eeuw duren vooraleer de warmste soort deken op grote schaal verspreid raakte en ook de armsten, dagloners, wevers, keuters, konden zeggen „ik kruip maar eens onder de wol”.

Wanneer we nu de graad van het slaapcomfort van onze voorouders algemeen bekijken en dus ook rekening houden met hun *slaepijnghe* kunnen we besluiten dat de toestand naar het einde van de 18e eeuw opmerkelijk verbeterde. (zie bijlage VI.8.). In tegenstelling tot de 17e eeuw, waarin nog bijna één vijfde van de gezinnen het met nog rond-uit armoedige slaapvoorzieningen moest zien te rooien, kwamen er in het derde kwart van de 18e eeuw bijna geen huishoudens meer voor waar geen enkel slaapmeubel, matras of wollen deken te vinden was. De meeste gezinnen beschikten over voldoende middelen om de huisgenoten een degelijke nachtrust te bezorgen ; 40 % ervan sliep toen zelfs echt comfortabel of luxueus.

b) Huisraad : potten en pannen, glazen en kannen.

Laten we eerst eens kijken naar de voorlopers van onze huidige potten-en pannen en wat er bijhoort. We dolven ze één voor één op uit de *Staten*.

In de keuken van de 17e en 18e eeuw was de ketel of kookpot, in al zijn formaten en vormen een eerste en onmisbaar instrument. Men had er in aardewerk, ijzer, tin en koper of *latoen* (geel koper). Koperen kookpotten waren binnenin meestal vertind.

De papketel was wel de meest populaire in de reeks. Niet te verwonderen wanneer men weet dat pap bij het gewone volk tot drie maal daags gegeten werd.

Deze kleine ketel bezat net als veel andere, een hengsel, ronde bodem en meestal drie voetjes (zie afbeelding VI.5.). De bolvorm bleek makkelijk in de haard en handig bij het koken en reinigen. Net als de *handketel* was hij ook goed draagbaar.

Een ketel uit de haard halen en verplaatsen was niet altijd zo eenvoudig. De grote ketels als bijvoorbeeld de *marmite* (een soort soepketel) konden wel eens problemen geven. Maar met de *koeketel* of *verckensketel* viel helemaal niet meer te spotten. Deze ketels, in andere *Staten* ook wel „*bras-*” of „*slabketels*” genoemd, werden gebruikt om het veevoeder te bereiden en hadden soms een inhoud van

meer dan driehonderd liter. Zij waren gegoten of uit plaat geslagen. Dergelijke gevaarten moesten noodzakelijkerwijze met een *ketelwagentje* worden vervoerd van keuken naar stallen en omgekeerd.

Omwille van zijn omvang willen we hier ook de *brouwketel* vermelden. Hij kwam betrekkelijk regelmatig voor, en dat kwam omdat men destijds niet echt brouwer hoefde te zijn om voor een biertje te zorgen. Er waren nogal wat boeren die met de brouwketel wisten om te springen. Dat was maar goed ook, want het bier dat men toen dronk was wel licht, maar erg voedzaam en werd vooral in de 17e eeuw nog dagelijks bij de maaltijd gebruikt, zelfs door de kleine kinderen (38). Brouwketels hadden meestal vlakke bodems. Naar het einde van de 18e eeuw toe kwamen zo'n platte bodems ook meer en meer bij de andere ketels voor. Er ontstonden zelfs nieuwe modellen, zoals bijvoorbeeld de *moor* : een waterketel met deksel en *teut* die onderaan vlak was.

Het feit dat men toen ook hier en daar wel eens ging koken op een fornuis of *comfoor* bracht met zich mee dat bolvormige bodems niet langer geschikt waren en het hengsel van de ketel beter vervangen werd door oren of andere handvatten.

Pannen hadden echter altijd al een vlakke bodem. Er waren verschillende soorten : diepe en ondiepe, pannen met een horizontale steel of met twee oren.

Braadpannen waren vrij goed verspreid. Ze werden niet alleen gebruikt voor het bakken en braden maar ook bijv. voor het opvangen van bloed bij het slachten van vee.

De *tortepanne* werd ook wel eens vermeld. Door haar hol deksel, waarop gloeiende houtskool kon worden gelegd, kon de taart ook bovenaan mooi bruinbakken.

De *koekepanne* was echter het meest geliefd. Ze kwam vrijwel overal voor, werd veel gebruikt en moet ten dele verantwoordelijk gesteld worden voor het feit dat wij ook vandaag nog een waaier aan pannekoekenrecepten bezitten.

De boekweitpannekoeken werden door onze voorouders waarschijnlijk het meest gegeerd.

Aan pannen, ketels en kookpotten hadden onze vroegere keukenprinsessen zeker geen tekort. Het feit dat er toen al zoveel soorten bestonden wijst erop dat ze wel wat variatie op tafel wisten te brengen. Kijken we ook maar naar het volgende gereedschap.

De houten *paproer*, de *pollepel* en de *vleesriek of -vorcke*, waren eerder noodzakelijke gebruiksvoorwerpen in de keuken ; ze werden slechts af en toe vermeld.

Ook de visspaan kwam niet zo vaak voor. Maar wanneer hij door de prijer toch genoteerd werd, kan dat te maken hebben gehad met de sierlijke motieven die de zeef-gaatjes erin soms vertoonden (zie afbeelding VI.6.). Smeden legden destijds wel wat fantasie aan de dag bij het vervaardigen van allerlei voorwerpen. Dat is bijvoorbeeld ook te zien aan sommige *waefelijzers*, *braetroosters* en *teemsen* of *st(r)amijnen* uit die tijd.

In het ijzer- of koperwerk ervan waren wel eens sterren, bloemen, druiventrossen, levensbomen en dergelijke motieven afgebeeld (zie afbeelding VI.7.).

Braadroosters trof men aan onder verschillende vormen, staande op drie pootjes of hangend. Ze werden niet alleen gebruikt voor het braden van vis, vlees, groenten (bv. rapen) of fruit (bv. appelen), maar deden ook wel eens dienst als muziekinstrument of als *potijzer*.

Een potijzer of potsteun werd in het vuur geplaatst om vlak-bodemige kookpotten op te zetten.

De *teems* of het *st(r)amijn* waarover we het zonet hadden, was een vergiet of zeef voor vaste of grove voedingswaren. Zo'n geperforeerde kom kwam zowel in hout, aardewerk als metaal voor. Ze mag niet verward worden met de *sië*, *seye* of *syghe*. Dat was een zeef bedoeld voor vloeistoffen en was onmisbaar bij de melkverwerking. De *heeren sijen* waren gemaakt van paardehaar.

Ander gerei in de keuken konden zijn : een braadspit en vleesblok met bijl, een scherfmes, emmer, kuip, enz.. Heuse braadspitten, die wel eens een ingewikkeld draaisysteem of *orlogie* hadden, vond men aanvankelijk slechts sporadisch. Het waren enkel rijken, handelaars of ambachtslui, zoals Pieter Braet (1678) (39) en Jacques De Buck (1727) (40) die er één bezaten.

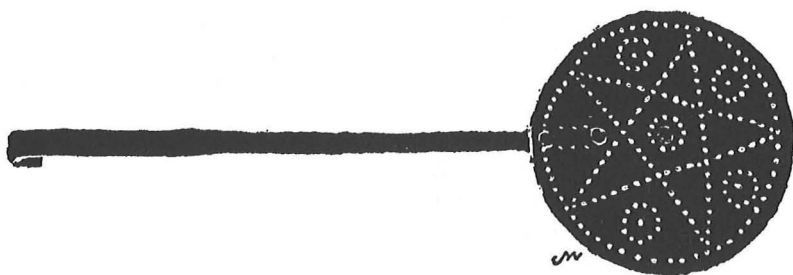
Een vleesblok, kapblok of *scherfbak* was niets anders dan een ondiep bakje of het uitgeholde onderste deel van een boomstronk, waarop vlees of groenten fijngehakt werden. Voor het hakken van groenten werd het scherfmes met boogvormige snede gebruikt.

Eemers, *aeckers* en *cuypen* tenslotte waren niet weg te denken uit het keukenarsenaal. Met de emmers (in hout, ijzer, leder of latoen) zorgde men trouwens voor de noodzakelijke waterbevoorrading bij het *kokerellen*, en in de *cuypen* werd er nogal wat vlees en groenten bewaard. Ze werden zeker zo veelvuldig vermeld als de meestal aar-

Afbeelding VI.5 : Papketel .

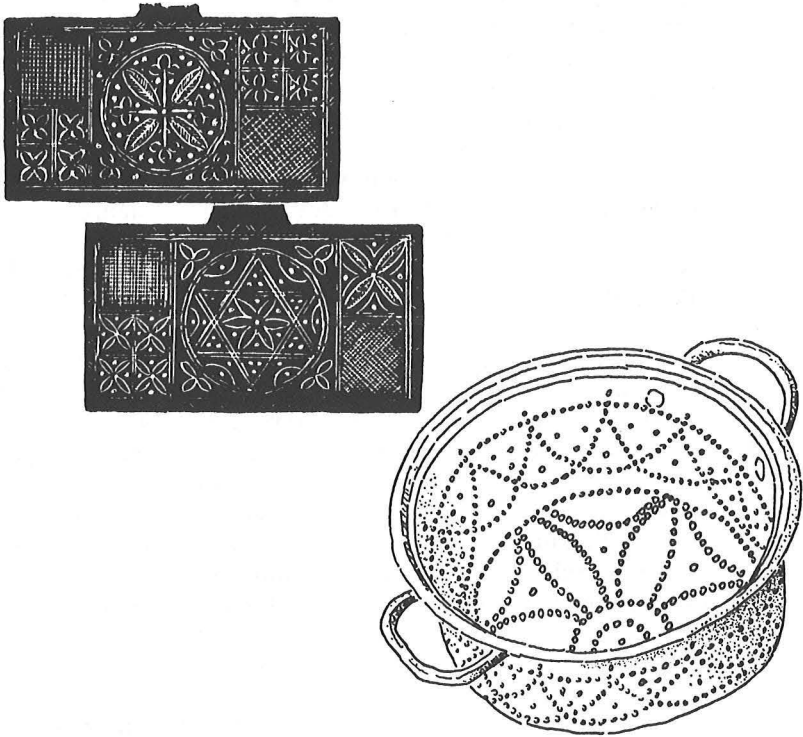

Afbeelding VI.6 : Visspaan met gaatjesmotief .

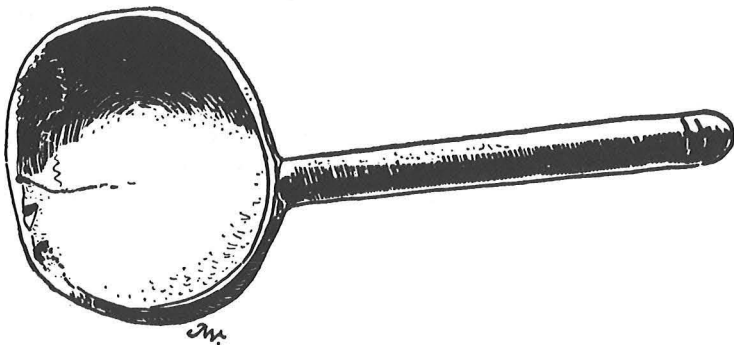

Afbeelding VI.5 : Wafelijzer en stramijn met gaatjesmotief.

Afbeelding VI.8 : Vuistlepeltje .

dewerken potten en *teelen* waarin de melk, de boter, de *saen* of room en de olie opgeslagen werd. Deze laatste waren steeds terug te vinden in de kelder of spende van het huis.

Onder het eet- en drinkgerei was eveneens heel wat aardewerk te vinden. In de *Staten* werd het dikwijls aangeduid met de formule *al het geleijert ende aerdewerck*. Het *geleijert* of beter gleiswerk was gemaakt van gleis, een soort pottenbakkersklei die een glinsterend aardewerk opleverde. Veel kruiken, vaten, kannen, potten en *teelen* waren dus uit gleis of andere aarde vervaardigd. Alhoewel we er ook regelmatig in hout, ijzer, tin, koper of latoen vonden.

Frequent aangehaalde voorwerpen waren bijvoorbeeld de *bierkanne*, de *stortekanne* of schenkan en de *caraffe*. De *teelen*, die men ook *platteelen* noemde, waren eigenlijk de voorlopers van het individuele eetbord. *Teelen* waren nog gezamenlijke eetschotels die midden op de tafel werden gezet en van waaruit elke aanzitter rechtstreeks at.

Uit *tellooren* werd apart gegeten. Ze waren al bekend als snijborden (Fr. *tailloir*) van in het begin van de 16e eeuw, maar kwamen toen doorgaans enkel bij adel en hogere burgerij voor. Het duurde nog tot in de late 18e eeuw vooraleer ze ook min of meer verspreid en in gebruik kwamen bij de gewone bevolking. Intussentijd was de vorm, het materiaal en de functie van de *telloor* respectievelijk geëvolueerd van meestal hoekig naar rond, van hout en tin naar fijn aardewerk, steen of zelfs porselein, en tenslotte van louter snijbord, naar een heus individueel eetbord, diep of plat. Op de koop toe werd ze ondertussen ook wel eens *assiette* genoemd, zoals onder andere blijkt uit de *Staat* van de vrouw van paardenboer Carel Vandervennet uit 1764 (41).

Het bord waaruit we vandaag nog elke dag eten had in de 18e eeuw dus al een hele geschiedenis achter de rug, de eetgewoonten met andere woorden ook.

Men ging trouwens niet alleen geleidelijk aan uit een afzonderlijk bord eten, maar daarbij ook een ander soort bestek gebruiken, als we het tenminste zo mogen noemen.

Aanvankelijk aten onze voorouders hun papjes, stoof- en andere gerechten vrijwel uitsluitend met behulp van een klein vuistlepeltje (zie afbeelding VI.8.). Zo'n lepeltje had een veel ronder en dieper schepbakje dan de eetlepel die wij nu kennen, en het steeltje ervan was net lang genoeg om het met een gebalde knuist te kunnen vast-

houden. Het was pas in de loop van de 18e eeuw, met onder andere de opkomst van de burgerlijke etiquette dat het model van de eetlepel langzamerhand langer en spitzer werd. Zodoende werd hij toen ook niet langer in de vuist maar tussen de vingers vastgehouden.

Zowel de eerste als tweede soort lepels waren uit hout of uit metaal (ijzer, tin of koper) gemaakt. Het waren voorwerpen die omwille van hun veelvuldig en specifiek gebruik bijna een symbolische betekenis kregen. Ze werden vanzelfsprekend steeds met eten in verband gebracht, en eten betekende, toen meer nog dan nu, vreugde en stemming. Op feestelijke gelegenheden had iedereen er dan ook één bij zich. Wie kan zich niet het beeld voor ogen brengen van Lamme-goezaks met de lepel aan zijn pet?

Onder de noemer *bestek* moeten we het hier nog even hebben over de messen en *fourchetten*.

Messen werden nog lang niet op de gestileerde manier gebruikt zoals wij het vandaag kennen. Stevig in de vuist gekneld met het lemmet naar beneden gericht werden er grote stukken vlees of brood mee opgedeeld. Kleinere stukken werden er ook wel opgespiest om er zodoende rechtstreeks van te eten. De opkomst van ware eetvorken heeft aan deze eetgewoonten wellicht wat veranderd.

Volgens Weyns zouden *fourchetten*, zoals men ze noemde, vanaf het einde van de 16e eeuw in Vlaanderen gekend zijn geweest. Wij toetsen dit gegeven aan de verspreiding van de eetvorken volgens onze *Staten van Goed*. Hieruit bleek dat in het Nevelse pas rond 1760 de eerste *fourchetten* vermeld werden, en wellicht ook voorkwamen. De ambachtshuizen beten hierin weer de spits af, maar tegen het einde van de eeuw waren ze al ruim verspreid geraakt onder alle lagen van de bevolking. De opkomst van eetvorken moet duidelijk te maken hebben gehad met de groeiende verfijning van de tafelmanieren en de toenemende aandacht voor de etiquette naar de 19e eeuw toe.

Met de thee- en koffieserviezen nam het net zo'n vaart. De verspreiding van koffie en vooral thee in de loop van de 18e eeuw had als gevolg dat op het einde van de eeuw in het Nevelse vrij plots heel wat *thépotten*, *caffécannen* en allerlei *thé- en caffeservities* verschenen. Bij veel ambachtshuizen, handelaars en paardenboeren werd het thee- of koffieuurtje van toen af aan een vrij geregeld gebruik.

Veel andere zaken die met de maaltijden en eetgewoonten verband hielden waren toen al weer langer gekend. Zoutvaten, *mostaertpotten* en sausspannetjes bijvoorbeeld vonden we wel eens terug in de

Staten van de 17e eeuw. Het koelvat, gebruikt voor het koelen van melk, bier of wijn, kwam zelfs meermaals voor. De *pepermeulen* ontdekten we pas op het einde van de 18e eeuw.

Alles samen genomen kunnen we wel zeggen dat onze voorouders zich qua kook-, eet- en drinkgerei best wisten te bereedden. Aanvankelijk waren veel zaken nog vrij primitief, maar naar het einde van de 18e eeuw toe werd er duidelijk aan verfijning gedacht en kwamen meer hulpmiddelen in gebruik. De verschillen tussen de sociale klassen i.v.m. het bezit van kook- en eetgerei, lagen niet enkel in de soorten en vormen van voorwerpen maar ook, en misschien vooral, in de materialen waaruit ze gemaakt waren. Hierover willen we het dan ook nog apart hebben.

Van hout tot glas en porselein

De waardeverschillen van kook- en eetgerei hadden in de *Staten van Goed* niet zo vanzelfsprekend met de kwantiteit van de voorwerpen te maken. Het feit of ze al dan niet uit hout, ijzer, tin, koper, latoen vervaardigd waren, bepaalde nog veel sterker de waarde die de prijer er aan toekende. (Zie tabel VI.10.).

Tabel VI 10. : Verspreiding van tinnen en koperen/latoenen kook- en eetgerei ; 40-jaarlijkse evolutie.
Huishoudens met tinnen en/of koperen kook- en eetgerei.

	1680-1719	1720-1759	1760-1795
Huishoudens met tin en koper (latoen)	14 %	27 %	52 %
Huishoudens met koper/latoen	30 %	56 %	66 %
Huishoudens met tin	47 %	40 %	77 %
Huishoudens zonder tin of koper	37 %	30 %	10 %
TOTAAL AANTAL ONDERZOCHE GEVALLEN	81	158	162

Hout, het primitiefste en vele eeuwen lang het meest benutte materiaal voor dergelijke gebruiksvoorwerpen, werd tot op het einde van de 18e eeuw nog gebruikt voor lepels, *teelen*, *teemsen*, zeven, vaten, potten en kannen. Houten keukenmateriaal vond men in alle huishoudens terug.

Ijzer was voor die tijd ook al een ordinair materiaal dat onder het keukengerei regelmatig voorkwam. Het moest in waarde echter onderdoen voor de volgende metalen.

Tinnen voorwerpen (zie bijlage VI.9.) waren ook goed verspreid, maar werden wel ietwat waardevoller geacht. In de 17e eeuw waren ze met uitzondering van die van de armsten - dagloners, wevers en keuters - bij ruim de helft van de gezinnen terug te vinden. Tegen het einde van de 18e eeuw werd het *tennewerck* al bij gemiddeld drie op vier huishoudens vermeld. En bij de rijksten en de ambachtslui/handelaars kwam het zelfs zo goed als overal voor.

Tin bleef ondanks zijn verspreiding ook tot dan nog een zekere waardebeter voor klasse en rijkdom.

Méer gold dit echter nog voor het koper of latoen dat zich tussen de ketels, pannen en serviezen bevond. Koper was een degelijk en, zeker in die tijd, kostbaar materiaal.

Het kwam dan ook minder voor dan tin : in het begin van de 17e eeuw bij gemiddeld één vijfde van de huishoudens, op het einde van de 18e eeuw al bij drie op de vijf.

Verschillen daaromtrent waren binnen de sociale klassen over de hele periode duidelijk te merken. De minder-gegoeden haalden hun eerste koperen stuk veel later dan de rijken in huis en het semi-proletariaat en de keuters bezaten doorgaans heel wat minder van dit rood of geel metaal dan de andere beroepsgroepen.

Een redelijk aantal huishoudens bezat zelfs helemaal géén koper en/of tin. In de loop van de 17e eeuw en de eerste helft van de 18e eeuw deed gemiddeld één derde van alle gezinnen het met uitsluitend houten, aarden en ijzeren kook- en eetgerei. Op het einde van de 18e eeuw was er nog maar één gezin op tien meer dat het zo eenvoudig moest houden. Huisvrouwen uit zulke gezinnen keken met ontzag op naar de keukenmuren waar wél tinnen of koperen gerei hing te blinken.

Bezitters van tin en koper werden a priori met respect bejegend. Aanvankelijk (17e eeuw) waren ze nog een minderheid van rijken, boeren en ambachtslui. Later (eind 18e eeuw) vond men ze ook in de

andere (sociale) klassen terug en maakten ze 52 % uit van alle huishoudens.

Het moet ook bij de voortrekkende rijken en de ambachtslui geweest zijn dat helemaal op het einde van de 18e eeuw het eerste porselein werd ingevoerd. In onze *Staten* werden er zo slechts twee gelukkigen vermeld. Het betrof Laureyns Schelpe, bakker en winkelier in Nevele, die in 1788 reeds over een *porcelaine théservitie* beschikte en Joannes Slock, burgemeester van Nevele, die eveneens in 1788, al uit *porcelaine taillooren* at (42).

De verhalen over hun bros, wit-glanzend aardewerk zullen tot ver buiten Nevele de ronde gedaan hebben en bij menige rijkelui een nieuw doel in het leven geroepen hebben.

Glas was in die tijd eveneens nog een soort rariteit. *Flasschen* of *boutaillen* vonden we in de *Staten* van de 18e eeuw wel hier en daar eens vermeld, maar bleven globaal genomen toch een vrij sporadisch soort voorwerpen. Over de inhoud ervan werd nooit gerept.

Gelaesen vonden we tot en met de eerste helft van de 18e eeuw enkel tussende boedels van herbergen terug. Pas daarna kon men ze geleidelijk aan ook daarbuiten bespeuren, meer bepaald bij paardenboeren, ambachtslui en handelaars. Ook Petrus Van Landegem, licentiaat in de medicijnen in Nevele, had er in 1761 tussen zijn serviezen staan. Maar het gewone volk dronk klaarblijkelijk nog steeds uit aarden, ijzeren of tinnen kroezen en potten.

Het éne materiaal was duidelijk het andere niet. Rekening houdend met het voorgaande zouden we zelfs kunnen stellen dat een blik op alleen al het kook- en eetgerei van een huishouden reeds voldoende gegevens zou opleveren om de levensstandaard van het gezin min of meer te achterhalen.

c) Vanop een stoel de kast bekeken.

Hiermee komen we aan onze volgende rubriek binnen de huisraad. Op zoek naar alles waarop werd gezeten, naar datgene waarin wat kon worden opgeborgen : de zit- en bergmeubels.

Vooraleer we de verschillende soorten zitmeubels, die in onze 17e en 18e-eeuwse heerlijkheid voorkwamen overlopen, moet er in navol-

ging van **J. Weyns** op gewezen worden dat het gewone volk zeker in de loop van de 17e maar ook nog in de 18e eeuw niet noodzakelijk echt meubels nodig had om makkelijk te gaan zitten.

Omdat men destijds omwille van het lage haardvuur zo dicht mogelijk bij de grond verkoos plaats te nemen, waren er heel wat mensen die, al dan niet tegen een muurtje leunend, in de nabijheid van de warmtebron gingen hurken. Hurken leerde men, net als in tegenwoordige andere culturen, van kleins af aan, zodanig dat ook bejaarden er nog makkelijk gehurkt bij zaten. Andere manieren om zonder zitmeubel even te verpozen of een stukje te eten waren niet minder eenvoudig: soms spreidde men een hoopje vodden, stro of wat gezwingeld vlas en ging men daarop zitten; anders nam men ook wel genoegen met een stuk balk, een wortelstuk van een boom of een houtblok... Vooral kinderen waren, naar men op heel wat prenten en schilderijen uit die tijd kan zien, héél vindingrijk in het uitzoeken van een gezellig zitplaatsje: ketels, potten, bezems; alles werd ervoor gebruikt.

Variatie had men echter ook in de zitmeubels zelf.

De lage driepikkel bijvoorbeeld was een echt volksmeubeltje dat in allerlei vormen voorkwam en benamingen kreeg als *drievoet*, *schamel* en *melkstoel*. Er bestonden echter ook vier-potige zitblokken die later een rugleuning kregen en zodoende de eerste stoelen in hun primitiefste vorm werden. Men noemde ze *blokstoelen*.

Vanuit deze basisvorm groeiden de verscheidene andere soorten stoelen. In de *Staten van Goed* had men het bijvoorbeeld over *bissen stoelen*, *wissen stoelen* (met uit wilgetakken gevlochten zitting), sierlijke *saelstoelen* en *dronckaertstoelen*. Deze laatste soort zou ook armleuningen gehad hebben en later uitgegroeid zijn tot schommelstoelen (43).

Volgens de prijzers had een stoel destijds een waarde van gemiddeld één schelling.

Een ander produkt van de ontwikkeling van de blokstoel was de zetel. De *Staten* maakten er slechts zelden melding van, iets meer nog in de 17e dan in de 18e eeuw.

Deze zetels kunnen echter niet vergeleken worden met de onze van vandaag. Het waren meestal gewoon armstoelen met eventueel een hogere rugleuning en wat meer siersnijwerk.

De familiepatriarchen die er bezaten maakten er hun persoonlijke zitplaatsen van vanwaaruit ze het hele gezin en bedrijf organiseer-

den. Zetels waren begrijpelijk een stuk duurder dan de gewone stoelen. Een *manszetel* bijvoorbeeld werd in één van de Staten een waarde van elf schellingen toegekend. Het kinderzeteltje dat we elders ontdekken zal wel lager geschat zijn geweest.

De variatie in de vormgeving van stoelen en zetels vonden we ook terug in nog een ander soort zitmeubel, dat vooral in de 17e en eerste helft van de 18e eeuw veelvuldig in de huizen van onze voorouders voorkwam : de bank.

De gewone *sittebanck* was in allerlei gedaanten terug te vinden : losstaand, vasthangend aan een muur, met en zonder rug- of armleuningen, enz. Over vermeldingen als *tafel met bancke* nemen we aan dat banken ook aan tafels aangeschoven werden. Van het *schabelleke* (dat we af en toe tegenkwamen), weten we dat het ook een soort bankje was, maar over de preciese functie ervan blijven we wel wat in het ongewisse. Volgens **Weyns** kon het evengoed een voetbankje als zitbank geweest zijn.

Over de *lijs* of kofferbank weten we dan weer meer. Ze had onder de ophefbare zitting een ware kofferruimte waarin kleren, linnen of voedselvoorraden werden opgeborgen. Toch bleef ze echter op de eerste plaats een zitbank, en dan nog niet de eerste de beste. We vonden ze vooral terug bij echte rijkelui. De *lijs* bezat meestal een rugleuning en armleuningen. Met eventueel wat bekleding en enkele *sittecussens* moet ze vaak het beste meubel in huis geweest zijn. Dat kan men onder andere besluiten uit de waarde die we er in één van de *Staten* van terugvonden, namelijk anderhalf pond !

Maar laten we het even bij de aangehaalde *sittecussens* houden. In onze *Staten* kwamen ze niet zo vaak voor, maar volgens de literatuur hierover moeten ze wel veelvuldig verspreid zijn geweest in de loop van de 17e en 18e eeuw. We nemen dus aan dat ze vanwege hun ruime verspreiding een vanzelfsprekendheid waren en nog zelden in boedelbeschrijvingen vermeld werden. Veel kussens in huis hebben was een teken van weelde en grierlijkheid. We kunnen dus ook veronderstellen dat ze er bij armere gezinnen iets eenvoudiger zullen uitgezien hebben of niet zo frekwent terug te vinden waren.

Naast het overlopen van de soorten zitmeubels willen we ook nog een woordje zeggen over wat ons is opgevallen bij de evolutie van de aanwezigheid van die zitmeubels in de woningen.

Het werd ons tijdens het onderzoek namelijk duidelijk dat de zitmeubels in de loop van de 18e eeuw er op het eerste gezicht niet echt comfortabeler bij werden. Zetels kwamen er in tegenstelling tot de

17e eeuw zelfs minder voor en er dook geen enkel nieuw meubel op dat als zetel of fauteuil kon beschouwd worden.

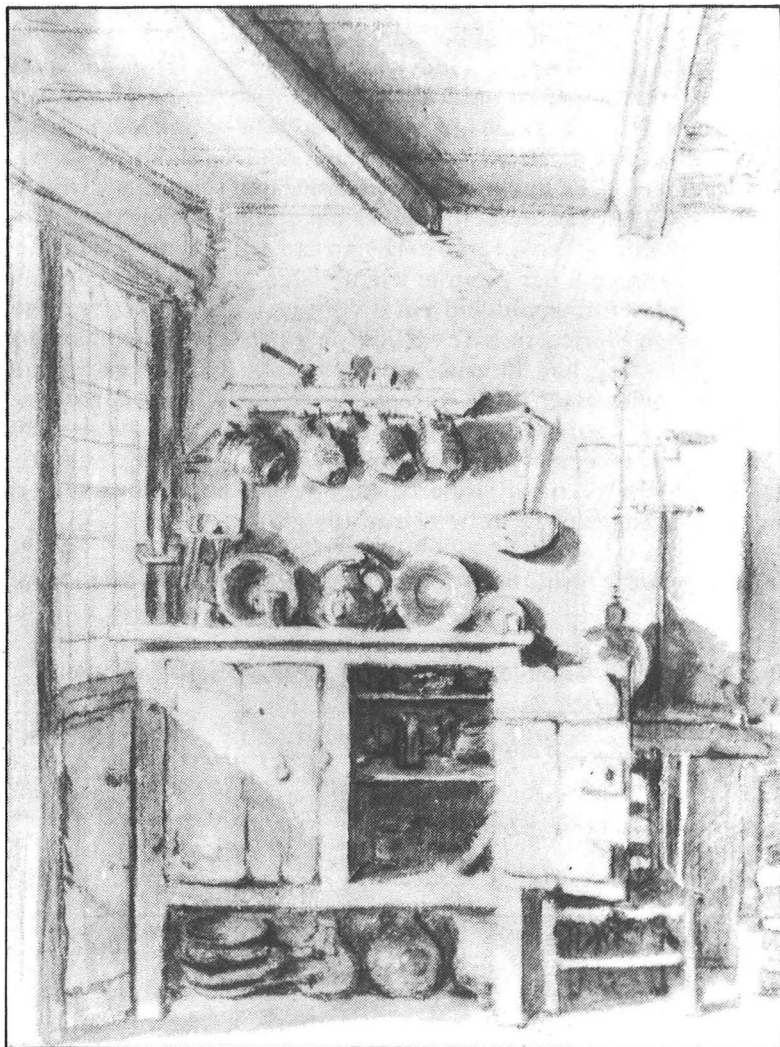
Maar mits er vooral op het einde van de 18e eeuw, tot nu toe toch steeds iets nieuws viel te ontdekken, zochten we verder en stelden vast dat de verandering zich niet op het kwalitatieve vlak maar op het kwantitatieve had voltrokken. Het gemiddeld aantal banken en zetels dat men in een huishouden kon aantreffen verminderde in de loop van de 18e eeuw duidelijk, maar het aantal stoelen steeg nog veel opmerkelijker. Terwijl er in het begin van de 17e eeuw gemiddeld drie à zeven stoelen per gezin te tellen waren, waren dat er anderhalve eeuw later al gemiddeld vijf à vijftien. Om een voorbeeld te geven : Lieven Vlericq, in 1617 wellicht de grootste paardenboer van de hele omgeving had in zijn hele huis, naast banken en enkele zetels, zes stoelen staan (44). Geeraerd Slock, ook een grote paardenboer, had in 1792 naast drie banken nog dertig stoelen in huis (45). Toeval kan dit zeker niet zijn. Ook Pieter Francies Mestdag, Augustinus Delebulcke, Adriaen Declercq, en nog veel andere bezaten er, omstreeks 1780, gemiddeld tweeëntwintig (46).

We stelden deze evolutie nog eens duidelijk voor in een tabel (VI.11.).

Tabel VI 11. : Huishoudens met vijf of meer stoelen. Evolutie.

Beroepen	1680-1739	1740-1796
Semi-Proletariaat	20 %	61 %
(Wever-) keuters	18 %	76 %
Landbouwers	36 %	96 %
Ambachtslui/Handel	73 % (!)	85 %
ALGEMEEN	37 %	83 %
Totaal aantal onderzochte Staten	45	121

We lieten de beginperiode van de 17e eeuw weg omwille van een tekort aan gegevens. Maar rond de eeuwwisseling 17e-18e eeuw bezat slechts ongeveer één derde van alle gezinnen méér dan vier stoelen. De ambachtslui en handelaars sprongen echter weer uit de band met 73 %. Zij waren in deze evolutie klaarblijkelijk weer de voorlopers. Vanaf het midden van de 18e eeuw blijkt echter al ruim drie kwart

Tijdens de tweede helft van de 18e eeuw werden muurrekken („rebbancken”) geleidelijk aan vervangen door gesloten kastjes : „poffetten” en „schapraien”.

Thomas Wijck, interieur (met schaprai)
(Museum voor Schone Kunsten, Gent)

van alle gezinnen het minimum van vijf stoelen overschreden te hebben. De algemene tendens naar méér stoelen ten koste van zetels en vooral banken wordt hier overduidelijk. Het comfort lag voortaan in het aantal zitmeubels dat men in huis had, alhoewel de stoelen ondertussen ook vaak makkelijker geworden waren dan veel zitbanken van voorheen.

* * *

Beurt nu aan de bergmeubels ! We onderscheiden er twee : enerzijds de bergmeubels voor etenswaren, kook- en eetgerei en eventueel keukenlinnen ; anderzijds die voor kleren en linnen. De eerste groep trof men vooral in de keuken aan ; de tweede bijna altijd in een kamer of slaapkamer van het huis.

Laten we de verschillende soorten bergmeubels eens overlopen. Het meest verspreide meubel was ongetwijfeld de *rebbanck* of *regbanck*. Het was een muurrek dat alle formaten en vormen kon hebben en dat volgens **De Brouwer** (1977) de primitiefste kast van zijn tijd moet geweest zijn.

De *rebbanck* werd waarschijnlijk vooral voor het kook- en eetgerei gebruikt en kwam in elk geval voor 80 % in de keuken voor. De waarde ervan bedroeg gemiddeld vijf schellingen.

Het *schaprai* was een echte kast met wanden en één of meerdere deuren. Het zou net als de *gardemanger* gebruikt zijn geweest om vooral etenswaren en andere provisie in op te bergen. Omdat het hier een gesloten kast betreft lag de waarde ervan gemiddeld een stuk hoger dan die van de *rebbanck*, namelijk ongeveer tien schellingen.

Een andere kast was het *poffet*. In onze *Staten* kwamen *poffetten*, in tegenstelling tot wat **Weyns** stelt, voor 90 % in de keuken voor en slechts zelden in de kamer. We vermoeden dan ook dat men er zeker niet enkel het beste lijnwaad in opborg, maar dat ze vooral moesten dienst doen voor allerlei huishoudelijk gerei. Hier en daar wordt wel eens geopperd dat de naam *poffet* hetzelfde zou inhouden als *boffet*, wat op zijn beurt een voorloper van *buffet* zou zijn. Best mogelijk, dachten we, maar dan *buffet* in de betekenis van kast en niet van aanrecht.

Naast de *poffetten* en *schapraien* vonden we in de boedelbeschrijvingen nog een hele reeks *kaskens* en *cassen* zonder meer. Net als ook hun omvang en vorm konden verschillen lag de waarde ervan tussen een paar schellingen en een paar pond. Ze kwamen zowel in

keuken als kamer voor. Veel meer meenden we er aanvankelijk niet over te kunnen weten. Maar in een poging ze qua benaming nader te bepalen, ontdekten we dat de *gaerderobe*, een meubel dat zeker in de 16e eeuw al verspreid was, vaak gewoon *casse* werd genoemd, althans in de *Staten van Goed*.

En hier komen we dan bij de bergmeubels voor kleren en linnen. Ouder en primitiever dan de *garderobe* was natuurlijk de koffer. Afhankelijk van de omvang en het materiaal waarin hij gemaakt was had hij een gemiddelde waarde van tien schellingen. Men had er in bijna elk huis minstens één staan; vrijwel steeds in de (slaap-)kamer. In de *Staten* vonden we regelmatig de uitdrukkelijke vermelding *coffer met de kleeren ende lijnen van de houder(igghe) en de kinderen*. Men kan zich dus voorstellen dat het vaak grote berg-ruimtes betrof waarin men de kledingstukken, lakens en ander linnen netjes opeenstapelde. Praktisch moeten ze echter niet geweest zijn wanneer men ze vergelijkt met de kasten die later in voege kwamen.

De *garderobe* was inderdaad een verbetering: bij het openen van de deur(en) kreeg men onmiddellijk een overzicht van wat er zoal in lag. In *lag* moet wel duidelijk gezegd, want *garderobes* bleken geen kleerkasten te zijn zoals wij ze ons voorstellen (47). Het was een lage kast, vermoedelijk met legvakjes. Er kleren in ophangen was niet mogelijk. Dat kon pas met de opkomst van de echte *kleercassen*.

De eerste die in de *Staten* vermeld werd, bevond zich ten huize van Francois De Schrijver uit Sint-Maria-Lerne (48). Deze bakker/winkelier kon er van vóór 1742 al fier op zijn over zo'n reuze-opbergmeubel te beschikken.

Johannes Verheye, molenaar en kruidenier te Landegem was in 1748 de tweede in de reeks van de gelukkigen (49).

Het mag wellicht weer geen toeval heten dat het opnieuw ambachtslui en handelaars betrof die er als eersten mee voor de dag kwamen. Maar daarover verder meer.

We moeten eerst nog even kort melding maken van enkele andere opbergmeubels die we sporadisch uit de *Staten* opvisten. Ze kwamen voor de overgrote meerderheid bij de ambachtslui en handelaars voor, maar af en toe ook wel eens bij de boeren.

Het betreft vooreerst de *schuyflaeghe* of ladenkast, het buffet en de

lesenaire, die we alledrie al van in de eerste helft van de 17e eeuw aantreffen. Op het buffet na werden ze ook nog wel eens in de *Staten* van de 18e eeuw vermeld.

De commode, de *glaesen casse* en de *papierlae* kwamen enkel in de 18e eeuw voor ; de twee eerstgenoemden zelfs uitsluitend en slechts één enkele maal op het einde van de eeuw. Het waren duidelijk weer typische nieuwigheden in de evolutie naar meer verfijning en comfort binnen de huiskamer.

Wat de verspreiding van de véél voorkomende bergmeubels betreft, kan men in de loop van de twee eeuwen ook wel enige verschuivingen vaststellen. Toen we de meubels die vooral in de keuken voorkwamen één voor één in beschouwing namen, bleek daaruit het volgende (zie tabel VI.12.).

Tabel VI 12. : Huishoudens met opbergmeubels voor etenswaren, kook- en eetgerei en keukenlinnen. Evolutie.

Soorten	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1796
Schaprai	32 %	40 %	30 %	55 %
Poffet	35 %	20 %	11 %	31 %
Kast	6 %	10 %	10 %	15 %
Garde-manger	3 %	6 %	1 %	0 %
Rebbank	44 %	48 %	59 %	26 %
Aantal onderzochte gevallen	34	80	135	137

De eenvoudige *rebbank* die in de loop van de 17e en eerste helft van de 18e eeuw het sterkst in de keukens vertegenwoordigd was, raakte in de daaropvolgende periode in veel huishoudens vrij plots in onbruik, en dit ten voordele van het *schaprai*. In nog slechts één vierde van alle keukens was nog een *rebbank* te vinden ; in ruim de helft al een *schaprai* (vooral bij de boeren, keuters en het semi-proletariaat). De *garde-manger* verdween echter ; tenminste de naam. Het aantal gezinnen waarbij ook een *kast* te vinden was, vooral bij ambachtslui en handelaars, nam in de loop van de twee eeuwen toe tot 15 %.

De verspreiding van het *poffet* was echter nog groter.

In één op de drie huishoudens kwam er op het einde van de 18e eeuw minstens één voor.

We onderzochten naast het vorige ook het *aantal* opbergmeubels dat gemiddeld in de keuken van onze voorouders voorkwam. Het resultaat was al snel duidelijk : geen echte verschuivingen. Zowel in het begin van de 17e als op het einde van de 18e eeuw moesten we vaststellen dat ongeveer 5 % van de gezinnen het zonder ook maar één bergmeubel in de keuken moest doen. De overgrote meerderheid (70 %) beschikte er over net één en dat bleek in 33 % van de gevallen een *rebank* te zijn.

De gezinnen die er twee meubels op nahielden maakten 23 % uit ; diegenen met drie of meer meubels ongeveer 2 %.

We stelden het al : verschuivingen betreffende het aantal bergmeubels in de keuken waren er niet. Wel moest in de laatste periode (vanaf $\pm$ 1760) een redelijk aantal *rebanken* de plaats ruimen voor gesloten meubels als *poffetten*, *kasten* en vooral *schapraaien*.

Het waren in hoofdzaak gezinnen die bemiddeld genoeg waren om zich meer dan één opbergmeubel in de keuken te kunnen veroorloven die deze verbetering doorvoerden.

In de verspreiding van de meubels dienende tot het opbergen van de kleren en het linnen was eveneens een duidelijke evolutie te zien. Van tabel VI.13. en bijlage VI.12. kan men daarover één en ander aflezen.

Het percentage arme gezinnen dat zijn kleren en linnen zonder enig bergmeubel moest trachten samen en netjes te houden, bleef in de loop van de 17e en 18e eeuw zo goed als constant ($\pm$ 6 %). De verschuivingen traden op, waar men wel over zulke meubels beschikte.

In de loop van de 17e en eerste helft van de 18e eeuw werd in ruim de helft van alle huishoudens het textiel uitsluitend in koffers opgeborgen. Vooral bij de keuters, wevers en dagloners was dat heel gewoon. Deze traditie liep zelfs door tot op het einde van de 18e eeuw, alhoewel het aantal gezinnen dat zich toen nog met enkel één of meerdere koffers behield al opvallend gereduceerd was.

Dat was onder andere het gevolg van het feit dat toen meer en meer gezinnen in staat waren om naast of in de plaats van hun koffer een echte kast in huis te halen.

De garderobe, die er al van lang voor de 17e eeuw was, kwam tot op het einde van de 18e eeuw bij ongeveer de helft van alle huishoudens voor, tenminste wanneer we er ook de *kasten* bijrekenen die vanaf

Tabel VI 13. : Graad van comfort qua opbergruimte voor kleren en linnen. Evolutie.

	Soorten	1680-1719	1720-1759	1760-1796
Comfortabel	Huishoudens met kleerkast (luxe) garderobe of kast	0 %	1 %	6 %
		44 %	41 %	48 %
Gewoon	Huishoudens met enkel koffer(s)	51 %	53 %	39 %
Armtierig	Huishoudens zonder bergruimte	5 %	5 %	8 %
	Totaal Aantal onderzochte gevallen	100 % 82	100 % 155	100 % 145

ongeveer 1750 de plaats van de garderobes blijken ingenomen te hebben. We stellen dus dat we hier met een naamverschuiving te doen hebben en dat we onder de *kasten* van na 1750 de vroegere *garderobes* moeten verstaan.

Als oorzaak van deze vermoedelijke naamverschuiving menen we de kleerkast te mogen aanwijzen. We merkten namelijk dat de *garderobe* haar specifieke benaming verloor in de periode waarin de eerste kleerkasten verspreid werden (1740-1750).

Het lijkt nu aanlokkelijk te veronderstellen dat de garderobe in die tijd gewoon een Vlaams kleedje werd aangetrokken en ze van toen af gewoon *kleerkast* werd genoemd.

Maar we moeten er op wijzen dat de garderobe (een lage legkast !) en de kleerkast (een hoge kast waarin kleren konden worden opgehangen) wel degelijk twee verschillende meubels waren (47). We denken dus dat de garderobe die tot ongeveer de helft van de 18e eeuw het

meest comfortabel bergmeubel voor kleren en linnen was geweest, haar aanschijn bij de geboorte van de (ware) kleerkast zodanig zag verbleken, dat ze al snel niet meer zo speciaal werd geacht en een plaatsje tussen de andere gewone kasten kreeg.

In vergelijking met de koffer echter bleef ze een comfortabel bergmeubel.

We plaatsten haar ook daarom in de tabellen samen met de kleerkasten onder de noemer *comfortabele bergruimte*.

Het aantal gezinnen dat over een dergelijk opbergcomfort beschikte, nam in de tweede helft van de 18e eeuw opvallend toe. Daar waar het financieel enigszins kon, werden nieuwe investeringen gedaan ten nadele van de vertrouwde koffers (zie tabel VI.14.).

Tabel VI 14. : Huishoudens met comfortabele bergruimte (kleerkast, garderobe, of kast) binnen de verschillende beroepsgroepen.

	1720-1759	1760-1795
Semi-proletariaat	15 %	32 %
(wever-) keuters	29 %	30 %
Landbouwers	53 %	63 %
Ambachtslui/Handel	62 %	74 %
ALGEMEEN	42 %	54 %
Aantal onderzochte gevallen	155	145

Bij een nader onderzoek binnen de verschillende beroepsgroepen bleek zelfs dat, naar het einde van de 18e eeuw toe, overal wel eens wat comfortabelers werd binnengebracht.

Maar zoals we wel vermoedden waren de kleerkasten en garderobes bij wevers, keuters en dagloners duidelijk minder vaak ($\pm 30\%$) terug te vinden dan bij de boeren, ambachtslui en handelaars ($\pm 70\%$). Vooral binnen deze twee laatste groepen waren de comfortabele opbergmeubels lang niet meer de exclusiviteiten die ze in de jaren '40 waren geweest.

Het is dus duidelijk dat op het vlak van de verspreiding van zowel

opbergmeubels voor kleren en linnen als die voor keukengerei en etenswaren, een algemene evolutie naar meer opbergcomfort te constateren valt.

Open kasten (rekken) werden netjes afgesloten met deuren en wanden ; koffers maakten geleidelijk aan plaats voor kasten met meer ruimte en waarin men meer overzicht had.

Orde, hygiëne, huishoudelijk comfort : het lijkt alsof men er toen echt wel mee bezig was.

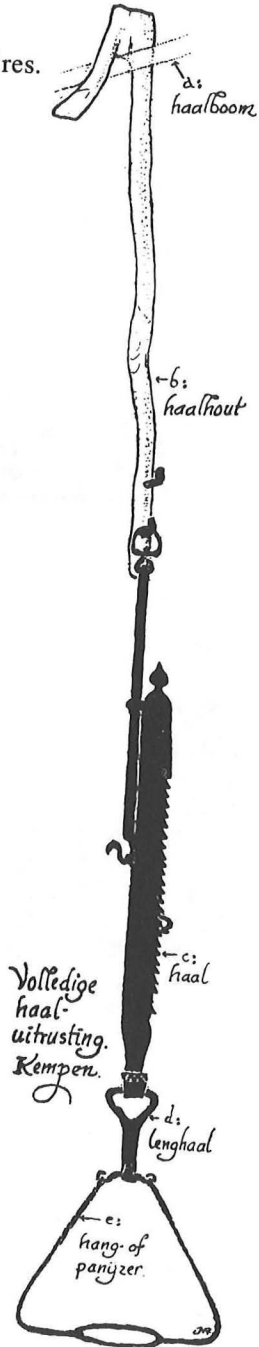
Afbeelding VI.9 : Haard met haardgerei.

d) Meer over het haardgerei

Eén van de kleinste posten binnen de huisraadwaarde was die van het verwarmings- en verlichtingsmateriaal. We willen nu onmiddellijk op deze post overstappen omdat bij het vijfde punt in onze voor-

Afbeelding VI.10 :
Hangel (zaaghaal) met accessoires.

opgezette reeks nl. het bijkomend huishoudelijk materiaal weinig te vermelden valt. Van de bezems, zeven, *aeckers* en *heemers*, kuipen, enz. werden in de *Staten* trouwens zelden prijzen gegeven. We weten alleen dat hun globale waarde gemiddeld 2 à 3 % van de totale huisraadwaarde bedroeg.

Daarom scharen we ons nu maar meteen rond de gezellig warme haard, centrum van het huis. Een stompje kaars en een stuk smeulende wortelstronk lichten de onmiddellijke omgeving net voldoende bij om de haardaccessoires waarnaar we op zoek zijn, te kunnen onderscheiden (afbeelding VI.9.). Een kandelaar met meerdere kaarsen of een *lampe* vinden we hier niet in dit huis ; die kan men slechts aantreffen op de grote hofsteden, bij de rijkelui en hier en daar in het centrum van het dorp.

Onder het *eertservitie* of *haardgerei* lijken *hangel* en *brandel* (of *brandereel*) wel het belangrijkste en zelfs noodzakelijkste materiaal te zijn geweest voor het gebruik van de haard. In de gedetailleerde *Staten* werden deze twee altijd opnieuw vermeld. Zonder *brandel* was er trouwens geen vuur en zonder *hangel* of ketelhaak geen eten.

Een *brandel* was namelijk een haard- of vuurijzer dat vooral diende om de luchttoevoer binnen de haard te regelen. Ook nu nog bezitten haarden zo'n ijzer, zij het dan misschien in een andere vorm.

De *hangel* of haal werd gebruikt om de ketels boven het vuur op te hangen. Ze werd zelf vastgemaakt aan een haalboom bovenin de haard. Volgens **Weyns** zouden er wel drie soorten geweest zijn : de zaaghaal (in zaagvorm), de kettinghaal en de draaihaal (vastgemaakt aan een draaiboom) (50). Zie afbeelding VI.10.

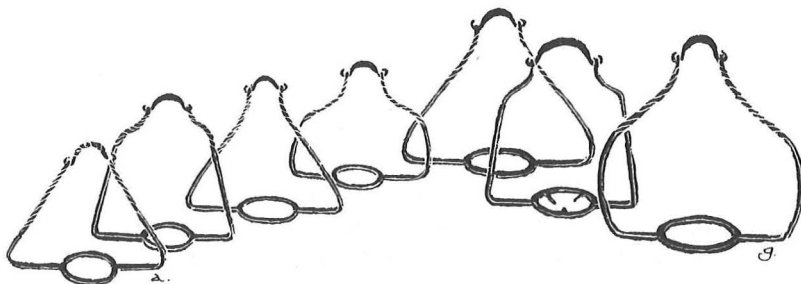
Het *hangenijzer* dat in de literatuur soms eveneens als haal omschreven wordt, blijkt volgens ons bevindingen echter wel iets anders te zijn geweest. De *hangel* en het *hangenijzer* werden in de *Staten* trouwens herhaaldelijk naast elkaar vermeld.

Vermoedelijk gaat het hier om het panijzer : een ijzer dat aan de haal werd vastgemaakt en waarin de kookpot of pan geplaatst werd (Afbeelding VI.11.).

De *kuische* die door **De Bo** en **Samijn** omschreven wordt als een klein keukengerief dienende om de *hangel* te verlengen was dus ook nog al eens tussen haal en *hangenijzer* terug te vinden.

Andere zaken die vrij frequent onder het haardgerei terug te vinden waren, zijn de *tanghe*, de *schuppe* en het rooster. Samen met *brandel*

Afbeelding VI.11 : Hangenijzer of panijzers.

en *hangel* had dit haardgerei een gemiddelde waarde van 6,5 schellingen.

Het gebruik ervan ligt min of meer voor de hand : de tang was een behulpzaam tuig bij het vastnemen en verplaatsen van gloeiend ijzerwerk of brandend hout en de *schuppe* deed goed dienst bij het bevoorraden van het vuur en het reinigen van de haard.

Naast hout en houtskool brandde men in de 17e en 18e eeuw ook wel eens turf. In bepaalde *Staten* had men het naast het *eertservitie* ook over *derringe* of *derrickturf*. Het bleek een goede brandstof voor de haard te zijn en werd vooral in de omgeving van de Kranepoel (Aalter) gedolven.

De assen die uit de stookplaats werden opgeschept, gebruikte men voor het bemesten van het land. Ze waren een goede meststof en werden dan ook vaak in de *Staten* in rekening gebracht. Men kan zich dus best voorstellen dat menige huisvrouw zich wel gehaast zal hebben om haar moestuin van dit toch kostbaar goedje te voorzien.

Maar nu terug naar ons haardgerei. Het rooster dat naast of in het vuur geplaatst werd, gebruikte men zowel om er het brandhout op te stapelen en er vuur op te maken als om er de ketels, potten en pannen op te zetten ; dit ook al naar gelang van vorm en grootte van het rooster.

De *blaespijpe*, de *baenstlae* en de *bluschpot* waren zaken die we eerder zelden terugvonden. We vermoeden dat ze vrijwel uitsluitend bij de rijken voorkwamen.

Bij het gewone volk zal het vuur wel zonder dit materiaal aangemaakt, aangeblazen en gedoofd zijn geworden.

De *baanstlade* was een vuurslag dat bestond uit respectievelijk een lade, een vuurkei, een stuk staal en een tondel (= lapje halfgebrand lijnwaad of andere stof die makkelijk vuur vatte). Het gebruik van de vuurslag was toen wellicht al een oude manier van vuurmaken maar lang niet meer zo primitief als sommige andere methoden.

Daar waar men door middel van het slaan van vuurkeien of het tussen de handpalmen draaien van een takje op de grond vuur had verkregen, stond de deur meestal open voor de burens die wat vuur wilden ontlenen. En zo was er wel altijd een huis in de buurt waar men een vlammetje kon ophalen indien nodig. Maar goed ook, want vuur slaan was geen makkelijk karwei zoals blijkt uit een zegswijze van die tijd : *Ze ketsten een heel uur en hadden nog geen vuur.*

Heel nieuw en een hele verbetering in deze context was de opkomst van de zwavel op het einde van de 18e eeuw. De *Staat van Goed* van Pieter Bracke van 1786 was de eerste die iets losliet over het voorkomen van *sulfer* in het Nevelse (51).

Alhoewel hij tot de lagere klasse behoorde, bezat Pieter namelijk een *sulferback*. Joseph De Roose (wever-keuter) en Lieven Bogaert (boer) hadden in 1789 respectievelijk een *sulferpot* en *sulferstekken* (= hennepstengels aan beide uiteinden in zwavel gedoopt) bij hun haardgerei staan (52).

Sulfer bleek dus niet bepaald een goedje te zijn dat enkel bij de rijkelui te vinden was - althans niet volgens onze gevallen in de *Staten*. We kunnen echter vermoeden dat sulfer al van voor 1780 bij meer gegoeden in gebruik was, maar daar niet waardevol genoeg werd beschouwd om het te laten opnemen in de boedellijsten.

Een belangrijke vraag die we ons bij de opkomst van de zwavel stellen is of dat feit soms verband kon houden met het verschijnen van andere nieuwigheden onder het verwarmingsmateriaal.

Feit is dat op een zeker moment de haard in bepaalde plattelandswoningen niet langer de enige afgod in huis bleek te zijn. De *kolestove*, het fornuis, de oven en vooral het *comfoor* of *kasoir* deden hier en daar hun intrede.

Zowel de *kolestove* als het fornuis met rooster mochten we voor het eerst ontmoeten bij de rijke boer Augustijn Delebulcke in 1779 (53). Hij moet dus ook vanzelfsprekend heuse kolen in huis gehad hebben.

Tussen de inboedel van winkelier Philippe De Vriendt stootten we in 1747 voor het eerst op *den oven met de casse* (54) en rond dezelfde periode was bij een herbergier het eerste *comfoor* te vinden. Dat laatste was in feite niets anders dan een metalen of stenen pot of bak waarin met behulp van houtskool vuur werd gemaakt. Het werd zowel gebruikt om eten warm te houden als om andere ruimten in huis in de mate van het mogelijke op te warmen. Soms was het ook een voetstoofje waarin of waarop men de voeten kon warmen, maar dan werd het meestal *vuurpot* genoemd in plaats van *comfoor*.

Omdat het *comfoor* het enige toestel is waarvan we kunnen zeggen dat het in de loop van de tweede helft van de 18e eeuw, zij het in beperkt mate, verspreid raakte (bij 1/10 van de bevolking), gingen we dan ook enkel voor dit toestel na in welke bevolkingsgroepen het terug te vinden was (zie Bijlage VI.13). Dat het in een *Staat van Goed* van een herbergier was dat het eerste metalen verwarmingsbakje vermeld werd, mag geen toeval heten. Want wat blijkt? De tweede en derde keer dat een prijzer het over een *comfoor* heeft, betreft het een *Staat* van respectievelijk een bakker en een schilder, en in de periode 1760-1796 bezitten 27 % van alle ambachtslui en handelaars van de heerlijkheid eenzelfde soort verwarmingsdoos. De ambachten en de handel gaven ondanks hun slechte financiële toestand weer duidelijk de toon aan. Bij dagloners, wevers en keuters immers was het *comfoor* toen nog steeds niet te vinden en bij de boeren kwam het pas in één op de tien gezinnen voor.

De beperkte verspreiding van het *komfoor* en de schuchtere intrede van de *stove*, het fornuis en de oven waren op het midden van de 18e eeuw een feit. Toch mogen deze nieuwigheden niet overroepen worden. Ze waren zeker nog tot het einde van die eeuw alternatieve of supplementaire verwarmings- en/of kooktoestellen naast de haard. De haard bleef ontegensprekelijk nummer één. Vandaar ook dat de waarde van het verwarmingsmateriaal ten opzichte van de totale huisraad over zowel 17e als 18e eeuw opvallend laag bleef.

Het ijzerwerk tot het gebruik en onderhoud van de haard kostte niet zo bijster veel en aan de haard zelf had men doorgaans helemaal geen kosten.

De haard bleef, eenvoudig als hij was, nog steeds geliefd.

e) De luxe, het extra comfort en de versiering in de plattelandswoning.

De begrippen *comfort* en *luxe* zijn erg relatief. Het soort bed en klee-

kast bijvoorbeeld dat we vandaag als heel gewoon beschouwen was voor onze voorouders in de 17e en 18e eeuw ontgensprekelijk comfortabel en luxueus ; de kleine man moest het dikwijls nog zonder doen. Hetgeen vroeger als niet absoluut noodzakelijk werd ervaren is in ons dagelijks leven van het allergrootste belang geworden. De begrippen *noodzaak*, *luxe* en *comfort* evolueren dus ; ook nu in onze tijd.

We willen ons nu verdiepen in het onderzoek van voorwerpen die binnen het huishouden iets minder of helemaal geen praktisch nut hadden, maar toch ook onder de noemer „luxe en comfort” konden worden geplaatst. Vaak betreft het zaken die een min of meer decoratieve waarde in de woning hadden.

Aan het gemiddelde bestedingspatroon binnen de huisraad te zien (zie bijlage VI.1.), moet het met die luxe en versiering in de plattelandswoning van onze streken toch maar povertjes gesteld zijn geweest. Over het algemeen maakten zulke luxe-voorwerpen en decoratieve elementen in huis gemiddeld amper 1 à 2 % van de totale huisraadwaarde uit.

We kunnen dus best veronderstellen dat in veel huizen helemaal niets van die aard te vinden was. In een meerderheid van *Staten van Goed* hebben we in elk geval niets onder de noemer „luxe en versiering” kunnen plaatsen.

Maar ondanks het ogenschijnlijk te verwaarlozen belang van deze zaken, willen we toch graag nagaan wat voor voorwerpen het precies waren die in sommige gevallen dan toch onder deze noemer terechtkwamen. Uit de luxe en versiering van een woning valt trouwens veel af te leiden inzake levensstandaard en interesses van de bewoners.

We startten ons opzet met een speurtocht naar louter decoratieve, culturele of artistieke elementen onder de huisraad. Tussen de kleren en meubels in sprongen ze niet zo sterk in het oog en al snel stelden we ook vast dat ze heel zelden te vinden waren.

Schilderijen bijvoorbeeld werden in de *Staten* van de 17e eeuw gewoon nooit vermeld (zie bijlage VI.14.). De eerste doeken troffen we pas aan in 1718 tussen de boedel van Jan Symoens, destijds procureur van Nevele en bekend wijn- en brandewijnhandelaar (55).

In de daaropvolgende jaren twintig werden ze stilaan meer en meer vermeld, maar dan wel bijna uitsluitend bij de ambachtslui en han-

delaars. Jacques De Buck, kamslager van Nevele (1727), was er één van (56).

Op het einde van de 18e eeuw bezaten binnen deze beroepsgroepen al 17 % van de gezinnen één of meerdere doeken. Maar ook bij de boeren en vooral bij de vrije beroepen raakten ze stilaan in omloop. Beetje bij beetje kon men zeggen dat schilderijen in het Nevelse verspreid raakten, ook al kwamen ze rond 1800 nog maar in 5% van alle huishoudens voor.

Waren schilderijen te duur ? We vonden er geen prijzen van. Maar uit een studie van de stad in dezelfde periode blijkt dat ze toen best betaalbaar waren en vrij veel voorkwamen (57). Was er dan geen interesse voor een dergelijke opsmuk in huis, of hingen er andere afbeeldingen, zoals gedrukte prenten of tekeningen aan de muur ? In elk geval werden dergelijke zaken niet in de *Staten* vermeld. We houden er echter rekening mee dat ze er kunnen geweest zijn maar dan zeker niet waardevol genoeg werden geacht om ze in de boedellijsten op te nemen.

Hoe dan ook : de interesse voor opfleurende afbeeldingen in de woning was bij onze voorouders erg klein, vooral in vergelijking met de stad van die tijd.

Met andere vormen van decoratie was het net eender ; beeldjes en *figuurtjes* kwamen pas op het einde van de 18e eeuw voor en dan nog slechts twee keer bij ambachtslui.

De *postuerkens* troffen we aan bij Joannes Bijn, winkelier en schilder in Nevele (1770), en *moluerkens* waren te vinden bij Laureyns Schelpe, bakker in Nevele (1787) (58).

Iets heel anders, maar ook slechts één keer vermeld, was de *vogelmuyte*. Joseph De Roose, een wever-keuter was in 1789 de enige zonderling die vogelzang in huis op prijs stelde, althans zo stellen de *Staten* het ons voor (59).

Het lijkt dat pure decoratie bij de gewone plattelandsbevolking van de 17e en 18e eeuw heel wat minder insloeg dan decoratieve voorwerpen met een min of meer functioneel karakter. Denken we bijvoorbeeld aan spiegels, schouwkleden, muziekinstrumenten, horloges en eventueel wapens. We vonden ze allemaal, met uitzondering van de muziekinstrumenten, frequenter terug dan de voornoemde pure decoratie.

De spiegels bijvoorbeeld waren er al van het midden van de 17e eeuw (zie bijlage VI.15.). Aanvankelijk waren het vooral ambachtslui en

enkele boeren die zich in het spiegelglas konden keren en keuren, maar vanaf de 18e eeuw verspreidden de spiegels zich ook bij andere beroepsgroepen en alle fortuinsklassen. Ambachtslui en handelaars bleken tot op het einde van de 18e eeuw echter het meest om hun uiterlijk bekommerd ; in de periode 1760-1796 bezat méér dan de helft van hun gezinnen een spiegel.

Iets later en een stuk minder verspreid was het schouwkleed (zie bijlage VI.16.). **Goossenaerts** omschrijft het als een *geruite, in plooitjes neerhangende gewoonlijk rode en witte of blauw stof, in latere dagen met prentjes bekladde strook wasdoek, die bovenaan of onder de schouw balk bevestigd werd*. Dergelijk sierende bekleding moet voor de grijze haard en omgeving een hele verbetering geweest zijn, zowel voor het uitzicht als voor het gebruik van de stookplaats. Schouwkleeden bevorderen immers de tocht in de schouw en voorkwamen al te veel roetneerslag in de woning.

In de *Staten van Goed* kwamen ze pas in de loop van de 18e eeuw voor, in hoofdzaak dan bij de vrije beroepen, de ambachten en de handel. De eerste die er volgens de *Staten* één bezat was Pieter Braet, herbergier in Nevele (1734) en bij de schoolmeester Pieter J. Bodrie van St.-Maria-Leerne vonden we in 1742 het tweede exemplaar (60). Ondanks het praktisch nut van het toch eenvoudige schouwkleed dook het dus vrij laat op en raakte het niet binnen alle sociale klassen verspreid.

Op het einde van de 18e eeuw prijkten ze nog maar pas in 6 % van de woningen aan de schouw balk,... of liegen de *Staten* erom ?

De muziekinstrumenten waren nog een andere zaak. Mits er bij volkse feesten op *hangel en tangel* gemusiceerd werd, bleken echte instrumenten niet noodzakelijk. Toch kwamen ze hier en daar wel voor, zij het zelden en bij uitsluitend rijkelui.

Roger Martens was in 1746 de enige die naar ons weten een soort *trompe* of trompet bezat, Joannes Frans Nieuwlandt in 1774 de enige met een *harpe*. Het betreft twee rijke winkeliers uit Nevele die hun instrument wellicht uit de stad meebrachten (61). We kunnen ons voorstellen dat ze met hun pronkstukken op feesten de show stalen en respect afdwongen bij het gewone volk.

Een ander voorwerp waar in die tijd eveneens mee te pronken viel, was ongetwijfeld de *orlogie*. We vonden ze onder allerlei vormen en benamingen : bijvoorbeeld de *staende orlogie*, de *hangorlogie*, de *pendule*, de *tiquetacq* en de *zakorlogie*. In de eerste helft van de 18e

eeuw waren ze uitsluitend bij ambachtslui en boeren terug te vinden, zij het in 12 % van hun gezinnen (zie bijlage VI.17.). Zij volgden het voorbeeld van Jooris Leducq op, die in 1666 (volgens alle onderzochte 17e eeuwse Staten) de enige was, die *een stuck van eene orlogie* bezat (62).

Het duurde echter tot de tweede helft van de 18e eeuw vooraleer de horloge echt verspreid raakte. Terwijl in de eerste helft van de eeuw in amper 6 % van de gezinnen het tijdstip van de dag op een klok werd afgelezen, gebeurde dit op het einde van de eeuw al in 36 % van alle gezinnen. Op de koop toe kon men ze toen ook in vrijwel alle sociale klassen terugvinden.

Van een echte en snelle verspreiding gesproken !

Het is duidelijk dat in de tweede helft van de 18e eeuw de algemene geest bij de mensen veel functioneler werd dan voorheen. De werktijden moeten in die periode belangrijker geworden zijn, het begin en het einde van taken veel preciezer afgebakend. Men ging meer organiseren en tijd kostbaar vinden. Zoveel is zeker, zoniet waren de horloges niet in zo'n betrekkelijk korte tijd en op een toch aanzienlijke schaal in gebruik geraakt.

De wapens tenslotte waren veeleer functioneel dan decoratief. In tijden van oorlogen en onrust haalden ook heel wat burgers een wapen in huis.

Meestal stelde men zich tevreden met messen, bijlen, rieken of stokken om de woning en het erf tegen dieven en plundersaars te verdedigen. Maar sommigen voelden zich veiliger met een *roer*, een *fusique* of een *pistolle* in de hand.

De kleermaker Pieter Succaet was volgens onze *Staten* in 1682 de eerste die met een roer op de uitkijk zat (63).

De eerste die het met een *fusique* of beter *drei fusiquen* probeerde te redden, bleek een officier van Nevele te zijn, namelijk Genijn Geron (1707) (64).

Vanaf het einde van de 17e tot en met het einde van de 18e eeuw blijken deze schutters in alle lagen van de bevolking en in alle beroepsgroepen, behalve bij de dagloners en wevers, te zijn voorgekomen. De veiligheid vormde ook in die tijd een probleem.

Geheel functioneel-luxueus waren zeker de boeken en de religieuze voorwerpen die we hier en daar aantreffen. Ze moeten echter veel meer voorgekomen zijn dan we ze eigenlijk vermeld kregen.

Vooral op de verspreiding van *gewone* boeken hebben we geen kijk. Boeken met zilveren sloten en *kerckeboeken* werden wel iets regelmatig vermeld. Maar dat is ook alles. Vaak moeten we afgaan op vermeldingen van *boekzakken*, *scholeberten* of *lesenaers* om te veronderstellen dat er ook boeken in huis waren. Veel valt hierrond dus niet te besluiten.

Hetzelfde geldt voor de religieuze voorwerpen, als daar waren : het *wijnwatervat* (sic !), de *paternostere*, de *crussifix* en onbepaaldheden als *een blauwe croon* en *lieven vrouwenhuysen*.

We hebben het hier wel over voorwerpen waarbij we geen enkele aanwijzing kregen over het materiaal waaruit ze vervaardigd waren. De gouden, zilveren of diamanten *crussifixen* en *cruiskens* werden in de *Staten* tot de juwelen gerekend en kunnen dus moeilijk als meters voor de huiselijke religiositeit dienen. Wat het gewone kruisbeeld betreft, kunnen we ons onmogelijk voorstellen dat het enkel bij de licentiaat in de medicijnen, Petrus Van Landegem (1761) zou voorgekomen zijn ...want zo vertellen ons de *Staten* (65). We nemen dus aan dat eenvoudige houten kruisbeelden niet in de boedellijsten opgenomen werden.

Schaarse zaken vielen de prijzer natuurlijk wel in het oog. De *ijseren plaete tegen de schouwe* van Adriaen Declercq (1786) bijvoorbeeld, werd klaar en duidelijk genoteerd (66). Met het *leeren buf-fetkleet* dat er bij Pieter De Lantgraeve in 1788 moet gelegen hebben, ging het net eender (67).

Maar helemaal indrukwekkend moet de *poederdoose*, het *daembertspel* en de *glaesen veynsters* geweest zijn die in de winkel van Ludovicus Impens (in 1783) te zien waren (68). Het waren luxueuze stukken die wat extra aandacht kregen en verdienden.

Alles samengenomen kunnen we besluiten, voortgaand op wat de *Staten* ons weten te vertellen, (en dat is soms niet zo veel) dat het met de opsmuk van de plattelandswoning niet veel zaaks moet geweest zijn. We krijgen de indruk dat het onze voorouders soms aan wat interesse of ideeën ontbrak om het huis wat op te vrolijken.

Maar dat is misschien een verkeerde voorstelling van de feiten. Er waren wellicht zovél zaken waarmee men de woonst versierde en waarmee de bewoners zich in hun vrije tijd amuseerden.

Denken we maar aan al de muziekinstrumenten die rondom de haard te vinden waren, de verhalen die errond verteld werden, de

zaken die de mensen echt interesseerden en bezig hielden. Alleen werden deze niet naar waarde geschat of zeker niet belangrijk genoeg geacht om er iets over op papier te zetten. De *Staten* reppen er vanzelfsprekend met geen woord over.

6. *Besluit*

Hiermee zijn we aan het einde van onze speurtocht naar het woongedrag van onze voorouders gekomen. Ons doel is in grote lijnen bereikt : we weten iets meer over de precieze leefgewoonten, de huishoudelijke activiteiten en de woonomstandigheden van onze plattelandsbevolking van weleer.

De *Staten van Goed* die we voor onze onderzoeken gebruikten, bleken hierbij steeds op één of andere manier een antwoord te geven op onze vele vragen.

De schat aan gegevens met betrekking tot het woongedrag is als volgt te vertalen en samen te vatten.

In de vrij stabiele en sobere woon- en leefcultuur van het Ancien Régime kwam in onze plattelandsstreken vanaf het begin van de 18e eeuw geleidelijk aan verandering.

Met de oorlogspierikelen van het einde van de 17e eeuw hadden veel huishoudens een flinke deuk gekregen ; dat was onder meer te merken aan het minder voorkomen van bepaalde zaken uit de huishoudelijke inboedels (bv. pluimbedden). Maar na deze moeilijke periode bleken de woon- en materiële omstandigheden weer minstens het peil van voor de oorlogen bereikt te hebben. Méér nog : stilaan bleken ook nieuwe voorwerpen en andere leefgewoonten binnen de doorsnee huishoudelijke realiteit op te duiken. Het was echter pas in de loop van de eerste helft van de 18e eeuw dat de meeste van die veranderingen duidelijk zichtbaar en soms echt indrukwekkend werden.

Vooreerst viel het ons op dat de gezinnen over het algemeen ruimer gingen wonen en er dus gemiddeld meer kamers per woning konden worden aangetroffen. Deze evolutie bracht mee dat de verschillende woonfuncties makkelijker te scheiden vielen.

Daar waar in de 17e en vroege 18e eeuw in eenzelfde ruimte nog geslapen, gewerkt en gewoond werd, kon het in de tweede helft van de 18e eeuw best zijn dat voor bepaalde leeffuncties aparte ruimtes

voorzien waren. Er dit kwam dan weer de privacy ten goede. Waar mogelijk werd dus meer verspreid geslapen en in sommige woningen kon men ook aparte zit- of woonruimtes aantreffen. De opkomst van supplementaire verwarmingstoestellen maakte de aparte slaap- en zitruimtes vast nog aantrekkelijker. Daar waar het financieel kon, was er dus ook meer dan één verwarmde ruimte in huis. Dit alles in beschouwing genomen kan men wel zeggen dat de woning, het gebruik en de indeling ervan in deze laatste periode echt wel aanzienlijk verbeterd en uitgebreid is. Het lijkt er sterk op dat in die tijd de evolutie werd ingezet naar onze huidige manier van wonen.

Parallel met deze evolutie liepen ook de veranderingen/verbeteringen die zich in het interieur en de meubilering voltrokken. Bepaalde zaken verdwenen, maar nieuwe, betere, kwamen in gebruik. Eveneens in de laatste helft van de 18e eeuw ging het huiselijk en persoonlijk gemak er namelijk sterk op vooruit met bijvoorbeeld de vrij ruime verspreiding van pluimbedden en kleerkasten, en de opkomst van alternatieve verwarmings- en kooktoestellen en daarmee het gebruik van zwavel. Van de groeiende verfijning die het dagelijks leven toen meer en meer beïnvloedde, waren weer andere voorwerpen getuige; bijvoorbeeld nieuwe en elegantere slaapmeubels, vrij goed verspreide individuele eetborden, echte bestekken, thee- en koffieserviezen, horloges en nieuwe bergmeubels als daar waren de *glases casse* en de *papierlae*.

Ook al waren de zich stilaan ontplooiende esthetische waarden en de etiquette in die tijd bijna uitsluitend in de gegoede milieus terug te vinden, toch was een algemene tendens naar verfijning voor bijna de hele plattelandsbevolking een feit.

Alhoewel lang niet alle sociale klassen dezelfde zaken in hun huishoudens zagen veranderen, moet er toch gesteld dat er zowel in de laagste als hogere klassen in mindere of meerdere mate een verbetering in het huishoudelijk comfort te merken viel.

Ook de meeste dagloners, wevers en keuters konden op het einde van de eeuw iets minder sober leven en wonen dan voorheen.

Zij spiegelde zich aan de verbeteringen en vernieuwingen die zich binnen de huishoudens van de landbouwers voltrokken.

En deze laatsten op hun beurt haalden hun inspiratie steeds weer opnieuw bij nog andere bevolkingsgroepen die toch wel wat extra

aandacht verdienen : namelijk de ambachtslui en handelaars.

Zij bleken een opvallend fenomeen in de eenvoudige en eerder behoudende plattelandssamenleving van toen. Ondanks hun soms rampzalige financiële toestand - denk aan de vele faillissementen bij hen - was het steeds opnieuw in hun kringen dat allerlei nieuwigheden voor het eerst verschenen, (bijvoorbeeld : porselein, bepaalde verwarmings- of kooktoestellen, de kleerkast en heel wat luxevoorwerpen) en dat er doorgaans comfortabeler werd geleefd dan in de meeste andere sociale groepen. Heel wat boeren, van wie het aanzien en de financiële positie er een stuk beter uitzag dan die van de meeste ambachtslui en handelaars, oogden wellicht hunkerend naar de toen toch indrukwekkende nieuwigheden in de ambachtelijke- of handelaarswoning. Bij sommigen duurde het dan ook niet lang vooraleer ook zij in dezelfde zaken gingen investeren.

Eén belangrijke oorzaak alvast van de toonaangevende rol die de ambachtslui en handelaars op het vlak van de materiële cultuur en het wooncomfort speelden, ligt voor de hand.

Hun regelmatige contacten met stedelijke handelaars en soms ook hun persoonlijke reizen naar de stad brachten hen op de hoogte van het bestaan van andere leefgewoonten, andere huishoudelijke gebruiksvoorwerpen en meubels dan die welke op het platteland voorkwamen. Deze confrontatie heeft dan ook duidelijk een verruimend effect op de wooncultuur van onze eenvoudige bakkers, winkeliers en herbergiers gehad. Bij het introduceren van zaken, als bijvoorbeeld het *tombeau*, die in de stad zeker al een eeuw eerder voorkwamen, stonden vele, met de ondergang bedreigde ambachtslui en handelaars dan ook al snel als voorbeeld voor heel wat gevestigde personen in onze plattelandsstreken.

We kunnen ons voorstellen dat zij op die manier, met het hoofd geheven, hun financiële aftakeling beter verdroegen, ook al moesten ze steeds weer nieuwe schulden maken om op z'n best naar buiten te kunnen komen.

Het mag gezegd : dit fiere volkje heeft zijn sporen nagelaten. De laat-18e-eeuwse heerlijkheid Nevele is onder andere met de verspreiding van een aantal nieuwe huishoudelijke voorwerpen in een snelstroom van nieuwe gebruiken en ideeën terecht gekomen. Alles wees er toen al op dat andere tijden dan die van het vrij stabiele Ancien Régime waren aangebroken.

SLOTBESCHOUWINGEN

Had de geschiedenis een ander verloop gekend indien de neus van Cleopatra minder fraai was geweest?

Dat is een vraag die onder historici reeds tot hoogoplopende discussies heeft geleid. Niet het banale onderwerp van het reukorgaan van de dame in kwestie, maar de rol van het *toeval* in het bestaan van de mens en van de mensheid heeft vele geschiedkundigen, filosofen en schrijvers geïntrigeerd.

Wordt de geschiedenis ingrijpend bepaald door evenementen, toevallige gebeurtenissen of wordt de mensheid gestuurd door wetmatigheden, recurrenties, vaste gedragspatronen die steeds opnieuw opduiken? De tegenstelling tussen éénmaligheid en de eeuwige terugkeer of, om het met **Milan Kundera** te zeggen, tussen de *lichtheid* en de *zwaarte* van het bestaan, stelt de vraag naar de zin van het historisch onderzoek (1).

Enkel die zaken die zich op één of andere manier herhalen hebben betekenis, hebben zwaarte. Het éénmalige is bij voorbaat dood.

Het bestaan van processen die telkens weer opduiken bewijst dat de geschiedenis niet *dood* is, het verleden is niet zomaar voorbij, het werkt vandaag nog steeds door.

We hebben in onze benadering van het Nevelse verleden af en toe oog gehad voor die steeds terugkerende evoluties. Denken we maar aan de economische golfbeweging. In deze slotbeschouwingen zullen we vooral de constanten in het menselijk handelen benadrukken, die zeker voor ons onderzoeksterrein, de sociale geschiedenis, van doorslaggevend invloed waren dan toevallige gebeurtenissen. Het toeval bewoog en beweegt zich hier tussen smalle grenzen.

De voornaamste evoluties die we voor het *Land van Nevele* vaststelden moeten bijvoorbeeld ook in andere regio's, met eenzelfde economische structuur, zijn opgetreden. De situatie in onze heerlijkheid kan niet toevalligerwijs volledig verschillend geweest zijn van die in de rest van Binnen-Vlaanderen. Wel is het mogelijk dat onze parochies er iets beter of iets slechter aan toe waren dan andere. Het lijkt erop, dat ze zich in sociaal-economisch opzicht ten opzichte van het omliggende eerder in positieve zin onderscheiden hebben.

Het aantal behoeftigen en niet-productieven in het arrondissement

Gent I (westen van Gent) lag in 1800 beduidend lager dan in de meeste andere arrondissementen van Oost-Vlaanderen (2).

De overeenkomsten met andere linnenregio's waren echter ongetwijfeld groter dan de verschillen. Onze conclusies moeten daarom, ons inziens, in essentie veralgemeenbaar zijn voor Binnen-Vlaanderen, verschillen in gradatie buiten beschouwing gelaten.

Gelijkaardige studies zouden daarover echter uitsluitsel moeten geven.

* * *

Het zou ons te ver leiden om alle geconstateerde evoluties nog eens systematisch op een rijtje te zetten.

We spitsen ons liever toe op een paar vragen en op enkele hoofdlijnen. Het uitgangspunt daarbij is de confrontatie tussen de evolutie van het *welvaartspeil* en die van de *levensstandaard*. Om het geheugen op te frissen omschrijven we nog eens kort het verschil tussen beide begrippen. De welvaart, het materiële aspect van het welzijn, werd gemeten aan de hand van het bezit, het vermogen van de huishoudens (hoofdstuk V).

De levensstandaard van de gezinnen of het peil van de materiële behoeftenbevrediging werd afgeleid uit de woonomstandigheden (hoofdstuk VI).

In verband met dit laatste hebben we allerlei afzonderlijke evoluties vastgesteld : het stijgend aantal kamers per woning, de verspreiding van nieuwe meubels, en huishoudelijke voorwerpen. Daar de situatie per afzonderlijk onderzoeksobject bij de verschillende beroepsgroepen niet steeds in dezelfde zin en in dezelfde mate evolueerde was het niet gemakkelijk om de globale evolutie van de levensstandaard te schatten.

Daarom hebben we de aparte deelaspecten tot één noemer herleid in de levensstandaardindex (grafiek VII.2.).

Die houdt rekening met de graad van het slaapcomfort, met de opbergmeubels, met verwarmingstoestellen en met verspreiding van decoratieve en luxe-objecten zoals schilderijen, spiegels, schouwklenden en horloges (3).

Voor de duidelijkheid hebben we ook de evolutie van het welvaartspeil per beroepsgroep in een grafiek uitgetekend (4) (grafiek VII.1.). Op die manier wordt het mogelijk om beide fundamentele aspecten van de sociale geschiedenis, namelijk welvaart en levens-

standaard, met elkaar te confronteren.

Van de grafieken kan men twee zaken aflezen. Ten eerste de positie van de verschillende beroepsgroepen ten opzichte van elkaar en ten tweede de evolutie binnen elke beroepsgroep op het vlak van respectievelijk welvaart en levensstandaard. We moeten daarbij opmerken dat het puntenaantal op zich niet belangrijk is : als de levensstandaardlijn op de grafiek stijgt van een niveau 200 naar een niveau 400, dan betekent dit niet dat de mensen dubbel zo comfortabel leefden als voorheen. We kunnen enkel besluiten dat de levensstandaard ingrijpend verhoogd was.

Wanneer we beide grafieken met elkaar vergelijken dan stellen we opmerkelijke verschillen vast tussen welvaart en levensstandaard, zowel voor wat de onderlinge positie van de beroepsgroepen betreft als voor de evoluties.

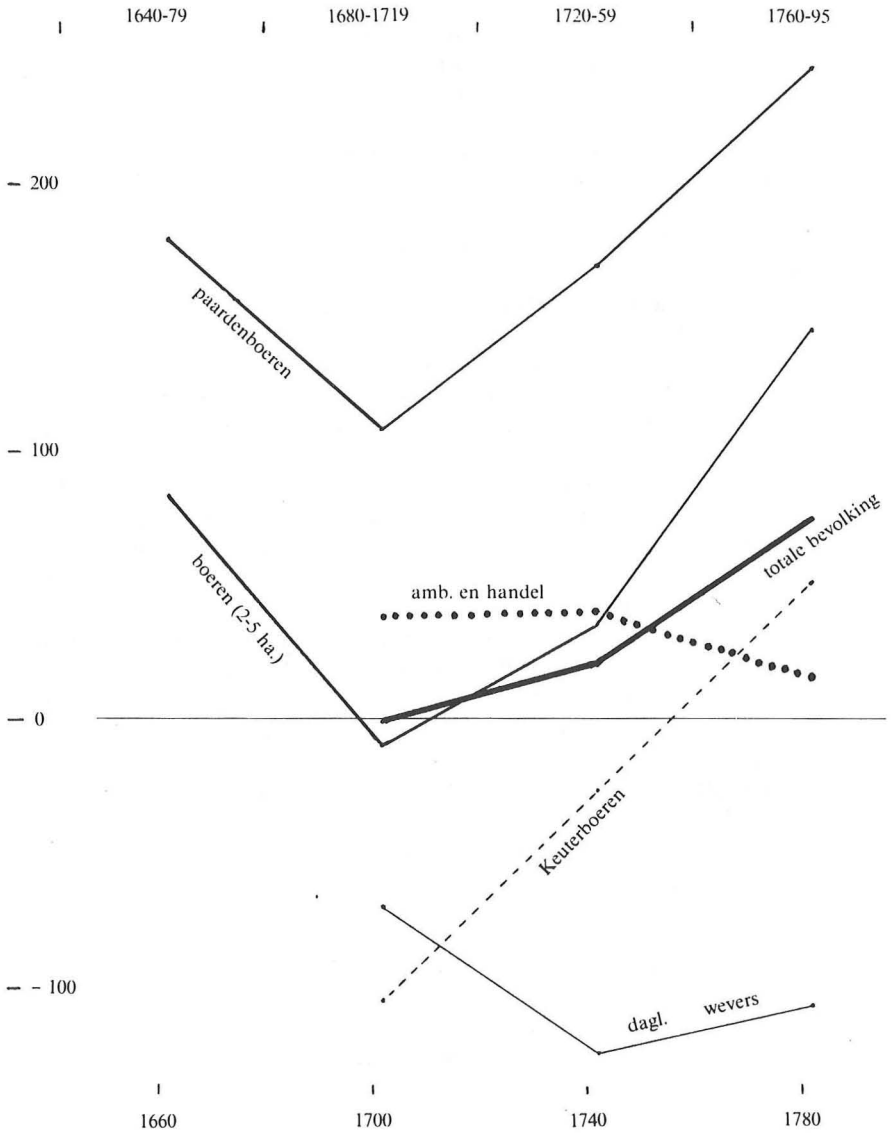
De middelgrote en grote landbouwers die over het algemeen genomen duidelijk de meest welvarende groepen waren hadden een merkkelijk lagere levensstandaard dan de ambachtslui en handelaars.

Wanneer ten gevolge van de globale welvaartsstijging tijdens de 18e eeuw de levensstandaard van het gemiddeld gezin er gevoelig op vooruitgaat, dan merken we dat *alle* beroepsgroepen hun levenspeil verhogen, ook die groepen die er financieel op achteruitgaan of stagneren, zoals het artisanat, de kleinhandelaars en de landloze dagloners en wevers. De eerstgenoemde middenstanders wilden blijkbaar kost wat kost hun eersterangspositie op het vlak van „savoir-vivre” behouden. We herinneren ons nog hun merkwaardig gedrag op de immobiliënmarkt tijdens de tweede helft van de 18e eeuw. Op het moment dat ze het zich niet meer konden permitteren, op het moment dat ze objectief gezien zelfs door de keuterboertjes voorbijgestreefd werden gingen ze lustig door met grond kopen. Hun woning straalde naar de maatstaven van die tijd een ongehoorde luxe uit. Het is duidelijk dat ze ten allen prijze hun maatschappelijke status naar buitenuit wilden hoog houden.

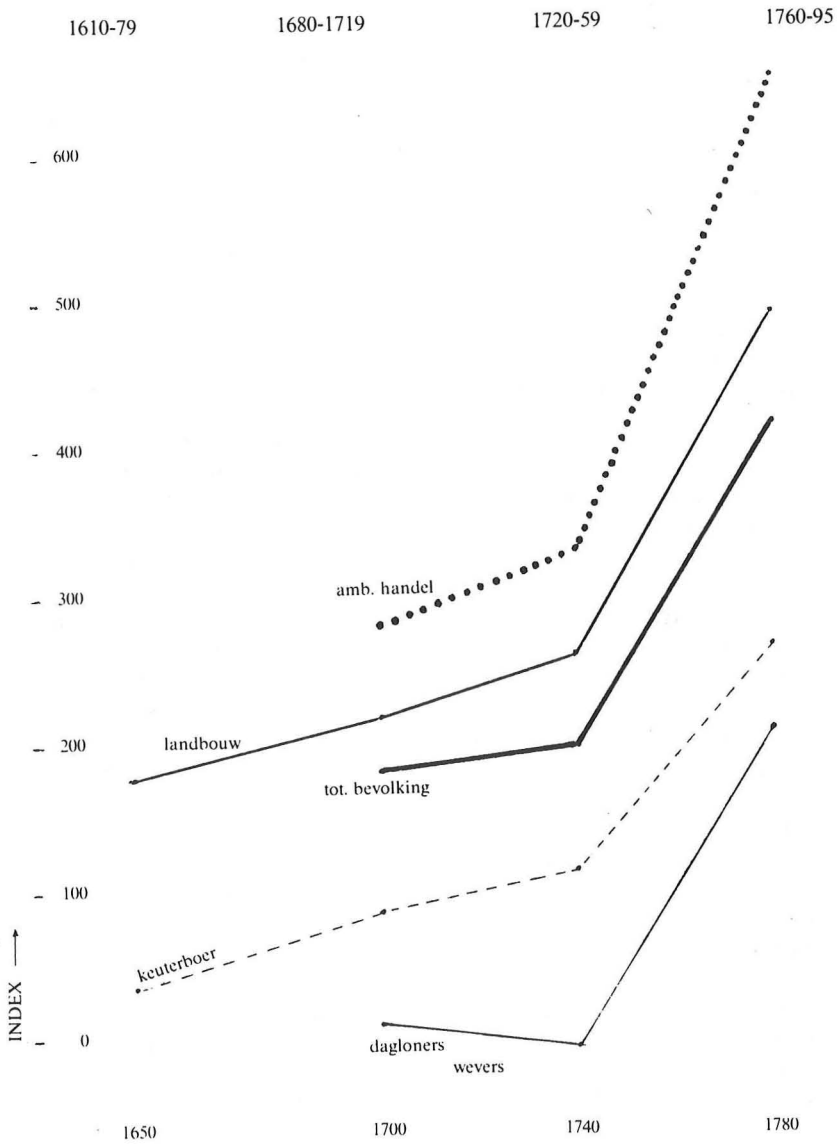
Bij de middelgrote en grote boeren beantwoordde de verhoging van het levenspeil wel aan een welvaartsstijging.

De keuterboertjes die dankzij de ijverige huisnijverheid in de tweede helft van de 18e eeuw een relatieve welstand hadden opgebouwd verbeterden hun woonomgeving wel enigszins, maar in feite bleven ze heel sober leven. Het is duidelijk dat ze de voorkeur gaven aan spaar-

GRAFIEK VII.1. :De evolutie van het welvaartspeil (alg. saldo) per beroepsgroep volgens de welvaartsindex.

GRAFIEK VII.2. :De evolutie van de levensstandaard per beroep volgens de levensstandaardindex.

zaamheid met de bedoeling grond te kunnen verwerven. Hun handelen kaderde nog perfect in het traditionele Ancien-Régime-denken waarin grondbezit gelijk was aan rijkdom, prestige en zekerheid. De dagloners en wevers hadden dit geloof, wellicht noodgedwongen, afgezworen. Slechts een kleine en steeds afnemende minderheid onder hen beschikte op het einde van de 18e eeuw nog over onroerend goed. Hoewel ze economisch gezien geen echte loonarbeiders waren - ze haalden slechts een deel van hun inkomen uit een loon (semi-proletariërs) - hadden ze dus reeds veel gemeen met het proletariaat. Maar ondanks hun slechte financiële positie wisten ook zij hun wooncomfort gevoelig te verbeteren.

* * *

De confrontatie tussen welvaart en levensstandaard, de gedeeltelijk uiteenlopende evoluties van beide leert ons meer over bepaalde constanten in het gedrag van individuen en groepen.

Vooreerst is er de *traagheid*, de *inertie* waarmee normen, waarden en gewoonten veranderen. Dat komt onder meer tot uiting in de vertraagde weerslag van de welvaartsstijging op de levensstandaard. Slechts in de tweede helft van de 18e eeuw was er immers bij alle beroepsgroepen een ingrijpende verandering merkbaar in de wooninrichting.

De verklaring ligt voor de hand : de concrete levenswijze, de levensstandaard van een gezin werd niet enkel bepaald door haar (financiële) mogelijkheden maar ook door wat wenselijk geacht werd, door de normen die voor dat gezin uit een bepaalde sociale klasse golden. Normen en waarden waren en zijn het meest onderhevig aan de macht van de gewoonte. Ze bleven onveranderd gehandhaafd ondanks het feit dat de economische en sociale verhoudingen grondig waren gewijzigd. Vandaar dat de rangorde tussen de beroepsgroepen op het vlak van levensstandaard behouden bleef. De impact van status- en prestigeoverwegingen op de manier van leven en wonen was ingrijpender dan de objectieve materiële en financiële toestand.

Vooraf de stap terugzetten gaf onoverkomelijke problemen. Eens men een bepaald levenspeil, een bepaalde maatschappelijke positie bereikt had, wilde men die behouden. De gedragingen van de middenstanders uit de artisanale en tertiaire sector is daar het duidelijkste bewijs van. Maar ook vandaag ondervinden velen die harde wet aan den lijve.

Een tweede constante die we konden ontdekken betreft de manier waarop innovaties, en meer bepaald vernieuwingen in het woningsinterieur, doordrongen op het platteland. We stelden vast dat het bijna steeds dezelfde groep van ambachtslui en handelaars waren die de rol van voortrekkers speelden.

Pas enige tijd later raakten de nieuwe meubelen en andere voorwerpen verspreid onder de landbouwbevolking. Vermoedelijk moeten ook de ambtenaren en vrije beroepen bij de vernieuwers worden gerekend, maar vanwege het beperkt aantal *Staten* uit deze beroepsgroepen konden we dat niet met zekerheid achterhalen.

De vergelijking met een onderzoek naar stedelijke interieurs leerde ons dat vele nieuwe voorwerpen reeds lange tijd in de stad ingeburgerd waren.

Geografisch bekeken zou het proces van *acculturatie*, van culturele beïnvloeding dus, hoofdzakelijk van de stad naar de dorpscentra en van die centra naar het platteland verlopen zijn.

Opmerkelijk is verder dat nagenoeg alle innovaties zich pas vanaf het midden van de 18e eeuw voordoen. In deze periode komt er een einde aan de quasi onveranderlijkheid van de materiële cultuur op het platteland.

Bij alle lagen van de plattelandsbevolking had de *drang naar comfort* ingang gevonden. Het meubilair en de woninginrichting bleef niet langer beperkt tot het louter noodzakelijke, men wilde iets extra, iets geriefelijkers, iets decoratiefs.

Dat moet een ware omwenteling genoemd worden. De algemene geestgesteldheid van tevredenheid met het hoogstnodige, met een minimale geriefelijkheid maakte stilaan plaats voor een *surplusmentaliteit*. Het bestaan van deze nieuwe behoeften, en de algemeenheid van het vooruitgangsstreven was de gunstige bodem waarop de Industriële Omwenteling kon gedijen. Sterker nog: het was een noodzakelijke voorwaarde om te komen tot industrialisering.

De surplusmentaliteit ging vanzelfsprekend hand in hand met een veranderde houding van de mens ten opzichte van *arbeid*. Tijdens het grootste deel van het Ancien Régime gingen perioden van relatieve welvaart samen met een vermindering van de arbeidsinzet. Men gaf de voorkeur aan vrije tijd van zodra de primaire behoeften waren bevredigd (5). Geleidelijk aan kwam daarin verandering. De werkende mens verdrong de spelende mens. Door *Lis* en *Soly* werd

gewezen op verarmingsprocessen en op morele druk en andere vormen van dwang vanwege de bezittenden om de lagere klassen tot meer vlijt aan te sporen (6).

Op het 18e eeuwse platteland lijkt de lokroep van het comfort echter de voornaamste drijfveer tot een groeiende naarstigheid te zijn geweest.

Adrien Van Ostade : Herberginterieur, 1680
(Museum voor Schone Kunsten, Brussel)

De Wilken : de dorpspolitiek, ca 1800
(Museum Vleeshuis, Antwerpen)

De verandering van het leven op het platteland komt goed uit de verf in beide schilderijen.

In de 120 jaar die verloopt tussen het ontstaan van de kunstwerken heeft niet enkel de woninginrichting wijzigingen ondergaan. Ook de mens is niet meer dezelfde als voorheen.

NOTEN

HOOFDSTUK I

- (1) R. VAN DEN ABEELE, 1970, p. 9.
- (2) R. VAN DEN ABEELE, 1951, p. 100.
- (3) R. TAVERNIER, 1974, p. 48.
- (4) R. TAVERNIER, 1974, p. 51.
- (5) L. LAVENT, 1979, p. 159.
- (6) G. SCHAECK, 1970, p. 5.
- (7) J. VAN ROMPAEY, 1975, p. 135.
- (8) J. VAN ROMPAEY, 1975, p. 143.
- (9) J. VAN ROMPAEY, 1975, p. 137.

HOOFDSTUK II

- (1) *Coutumes de la Ville de Gand*, V, rubriek XXII, nr. 3.
- (2) J. PISTERS, 1983, p. 21.
- (3) De gegevens over het aantal huishoudens en overlijdens te Nevele werden berekend aan de hand van P. DEPREZ, *Het bevolkingscijfer in de heerlijkheid Nevele tijdens de 16e, 17e en 18e eeuwen*, 1981.
- (4) F. DAELEMANS, 1981, p. 288.
- (5) L. JASPERS, C. STEVENS, 1985, werkdocumenten van de telling van het jaar IV.
- (6) M. SECELLE, 1981.
- (7) RAG, Nevele, 111 - 120, Pointingrollen.

HOOFDSTUK III

- (1) C. VANDENBROEKE, 1982, p. 14.
- (2) P. DEPREZ, 1955, pp. 84-94.
- (3) De cijfers voor 1709/10 en voor 1792 zijn niet berekend aan de hand van communicantencijfers, maar zijn afkomstig van algemene tellingen (van de volledige bevolking).
P. DEPREZ, 1955, p. 54.
- (4) De cijfers tussen haakjes werden geëxtrapoleerd, dus berekend aan de hand van onvolledige gegevens. In die periode waren de communicantencijfers van verschillende parochies onbekend.

- (5) P. DEPREZ, 1956, p. 30 ev.
- (6) C. VANDENBROEKE, 1984, p. 117.
- (7) BTK - Projekt, *Geschiedenis van Nevele*, 1 d, niet gepubliceerd.
- (8) C. VANDENBROEKE, 1982, p. 25.
- (9) M. SECELLE, 1981, p. 58.
- (10) Vrije vertaling uit de *Costuymen van Gent*, rubr. CCXV, boek 2. pp. 522-527.
- (11) Zie ook C. VANDENBROEKE, 1982.
- (12) C. SCHELSTRAETE, 1983, p. 11.
- (13) Gegevens uit L. JASPERS, C. STEVENS, 1985. C. SCHELSTRAETE, 1983, p. 19.
- (14) Bronnen voor Land van Nevele : Staten van Goed.
ZO. Vlaanderen : C. VANDENBROEKE, 1976, p. 282.
Tielt : C. STEVENS, 1981, p. 71.

HOOFDSTUK IV

- (1) De gegevens voor 1682 zijn gebaseerd op het landboek, zie LAVENT, 1979, p. 161, andere gegevens uit pointingrollen. RAG, baronie Nevele, reg. 113-117.
- (2) M. SECELLE, 1981, p. 19-22.
- (3) L. LAVENT, 1979, p. 163.
- (4) Zie Staat van Goed van Josijntjen de Pestele, RAG, Nevele, Reg. 404, 26/10/1694.
- (5) M. SECELLE, 1981, p. 26.
- (6) A. BOLLAERT, J. LUYSSAERT, 1981, p. 61.
- (7) P. DEPREZ, 1956, p. 162.
- (8) L. JASPERS, C. STEVENS, 1985, werkdocumenten.
- (9) Voor een meer gedetailleerde beroepsopgave, zie bijlage IV.1.
- (10) Bijlage IV.2. geeft een overzicht van de verzorgende beroepen per afzonderlijke parochie.
- (11) A. MARTENS, 1972, p. 197.
- (12) M. SECELLE, 1981, p. 35.
- (13) W. HAAGEN, 1982, p. 456 ev.
- (14) C. VANDENBROEKE, 1979, p. 160-164.
- (15) L. JASPERS, C. STEVENS, 1985.
- (16) I. CALLENS, 1985, p. 188.
- (17) W. HAAGEN, 1982, pp. 460-462.
- (18) E. THOEN, 1979, pp. 150-152.
- (19) P. DEPREZ, 1956, p. 199.

- (20) Zie C. VANDENBROEKE, 1979, p. 389.
- (21) VAN DER MAAS, 1983, p. 203.
- (22) C. VANDENBROEKE, 1984, p. 124.
- (23) Staat van Goed van Catharina Van Hecke, RAG, Reg. 404, 26/11/1700.
- (24) I. CALLENS, 1985, p. 234.
- (25) C. VANDENBROEKE, 1984, p. 195.

HOOFDSTUK V

- (1) Het begrip *primaire armoede* wordt onder andere gehanteerd door de historicus SEEBOWN ROWNTREE.
- (2) E. SCHOLLIERS, 1975, p. 451.
- (3) Vooral VANDENBROEKE heeft op dat vlak baanbrekend werk geleverd.
- (4) C. VANDENBROEKE, 1979.
- (5) LIS en SOLY, 1984, p. 48.
- (6) C. LIS en H. SOLY hebben op dit vlak grondig onderzoek gedaan. Zie *Armoede en Kapitalisme*, 1980 en *Op Vrije Voeten*, 1984.
- (7) We baseerden ons op de tienjaarlijkse gemiddelden van akkerprijzen die Deprez in het Land van Nevele heeft opgespoord. Zie P. DEPREZ, 1957, p. 132.
Bij de schatting van de waarde van huizen en hoven gingen we af op de prijzen van verschillende types die we in de Staten van Goed aantreffen.
- (8) De resultaten van het correlatieonderzoek tussen de oorspronkelijke en de gecorrigeerde „Meubilaire Saldi” waren als volgt :
  - Staten van Goed met gecorrigeerde saldi : 43 %
  - Verschuivingen in een twaalfklassen-systeem (ruime klassen) : 29 %
    - * overschattingen in oorspronkelijke saldi : 9 %
    - * onderschattingen in oorspronkelijke saldi : 20 %
  - Verschuivingen in het vijf-klassensysteem : 14 %
    - * overschatting in oorspronkelijke saldi : 3 %
    - * onderschattingen in oorspronkelijke saldi : 10 %
- (9) C. VANDENBROEKE, 1984, p. 30.
- (10) C. VANDENBROEKE, 1984, p. 117.
- (11) Het aantal huishoudens waarbij de belastingen meer dan een vijfde van de totale korte-termijnschuld uitmaakte steeg van 27 % in de periode 1610-79 naar 61 % in de periode 1680-1719. Het percentage daalde daarna tot 50 % in 1720-59 en 26 % in 1760-99.

- (12) Tijdens de periode 1720-59 lag het aantal gezinnen met een algemeen saldo van meer dan 100 pond op 53 % bij de weverkeuters, en slechts op 29 % bij de keuterboeren zonder weefgetouw.
- (13) M. SECELLE, 1981, p. 196.
- (14) A. BLOK, 1979, pp. 168-200.
- (15) C. VANDENBROEKE, 1984, p. 172.
- (16) J. PISTERS, 1983, p. 35.
- (17) J. DE BROUWER, 1977, p. 13.
- (18) Bij de huishoudens die een negatief algemeen saldo hadden, (die meer schulden dan bezittingen hadden) varieerde het aandeel van de Pro Deo-Statens van
- 93 % bij Dagloners en Wevers
  - 73 % bij Keuterboeren
  - 45 % bij Boeren
  - 53 % bij Ambachten en Handel
- In dezelfde bezitscategorie lag het aantal Pro Deo's
- op 66 % wanneer de vrouw de langstlevende echtgenote was.
  - op 34 % wanneer de man de langstlevende echtgenoot was.
- (19) De evolutie van het aantal Pro-Deo-Statens was als volgt :
1690-99 : 23 %	1730-39 : 9 %	1770-79 : 14 %
1700-09 : 3 %	1740-49 : 20 %	1780-89 : 14 %
1710-19 : 13 %	1750-59 : 25 %	1790-95 : 16 %
1720-29 : 11 %	1760-69 : 16 %	
- (20) N. DEMAEGDT, 1984, p. 403.
- (21) M. SECELLE, 1981, p. 122.
- (22) Omrekeningen aan de hand van gegevens van M. SECELLE, 1981, p. 108.
- (23) P. DEPREZ, 1956, p. 192 ev.
- (24) L. LAVENT, 1979, p. 160.
- (25) P. DEPREZ, 1956, p. 243.
- (26) Voor het opstellen van de tabel werd de oppervlakte van de eigen gronden (Statens van Goed), vergeleken met de bedrijfsoppervlakte (Pointingen).
- (27) Cijnsgronden waren percelen waarop de gebruiker een langdurig, levenslang of zelfs erfachtig pachtrecht had.
- (28) D. TERRIER, 1983, p. 547 ev.
- (29) C. VANDENBROEKE, 1977, p. 161.
- (30) R. BUYCK, 1978, p. 194.
- (31) Beschreven door M. SECELLE, 1981, p. 282.

- (32) C. VANDENBROEKE, 1979, p. 172.
- (33) C. VANDENBROEKE, 1979, p. 131.
- (34) C. VANDENBROEKE, 1979, p. 125.

HOOFDSTUK VI

- (1) J. PISTERS, 1983, p. 12.
- (2) J. DE VRIES, 1976, p. 253, 255.
- (3) Vergelijkend onderzoek naar de huisraadwaarde enerzijds en de waarde van de bedrijfsuitrusting anderzijds binnen het totaal gezinskapitaal, 17e-18e eeuw.
- (4) J. WEYNS, 1984, p. 47-50.
- (5) J. WEYNS, 1984, p. 29-32.
- (6) P. GOUBERT, 1982, p. 59-60.
- (7) J. WEYNS, 1984, p. 33-34.
- (8) J. en Fr. FOURASTIE, 1973.
- (9) Staat van Goed van Pieter Vandenbraembussche, St.-Maria-Leerne, † 1681, reg. 402 en Joos Claeys, Vosselare, † 1734, reg. 408.
- (10) P. GOUBERT, 1983, p. 60-61.
- (11) J. WEYNS, 1984, p. 60-64.
- (12) Staat van Goed - Petrus De Roose, Vosselare, † 1756, reg. 412.
- (13) J. PISTERS, 1983, p. 69-81.
- (14) Staat van Goed — Pieter Verdonckt, Poesele, 1685, reg. 402.
— Petrus Heytens, Meigem, † 1781, reg. 418.
- (15) Staat van Goed — Baven Herdtbrandt, Nevele, 1687, reg. 402.
- (16) Staat van Goed — Pieter Bodrie, St.-Maria-Leerne, † 1742, reg. 410.
— Pieter Snauwaert, Vosselare, † 1754, reg. 412.
- (17) Staat van Goed — Martain Lourteaux, Nevele, † 1710, reg. 404.
— Pieter Jooris, Nevele 1759, reg. 413.
- (18) J. WEYNS, 1984, p. 23-24.
- (19) J. PISTERS, deel II, 1983, p. 19-23.
- (20) J. WEYNS, 1974, p. 321 ev.
- (21) Staat van Goed — Thomas De Decker, Nevele 1776, B. 506.
- (22) Staat van Goed — Joos Lansheere, Vinkt, † 1721, reg. 406.
- (23) Staat van Goed — Andries Vanlaecke, Landegem, 1732, reg. 409.

- (24) Staat van Goed — Laureyns Van Oost, St.-Maria-Leerne, † 1740, reg. 409.
- (25) Staat van Goed — Marten Adams, St.-Maria-Leerne 1743, reg. 409.
- (26) Staat van Goed — Joannes Vanderstede, Bachte † 1743, reg. 409.
- (27) Staat van Goed — Francies Dhaenens, Nevele 1750, reg. 412.
- (28) C. VANDENBROEKE, 1981, p. 225 ev.
- (29) Staat van Goed — Gillis De Wulf, Nevele, 1703, reg. 404.
- (30) Staat van Goed — Jan Robijt, Gent, † 1688, reg. 402.
- (31) Staat van Goed — Pieter F. Mestdag, Nevele 1777, reg. 417.
- (32) J. WEYNS, 1974, p. 344 ev.
- (33) J. WEYNS, 1974, p. 344 ev.
- (34) J. WEYNS, 1974, p. 382 ev.
- (35) Staat van Goed — Jan G. Symoens, Nevele, † 1718, reg. 405.
- (36) Staat van Goed — Pieter Mortier, Nevele, † 1689, reg. 402.
- (37) J. WEYNS, 1974, p. 328.
- (38) L. BUREMA, 1953.
- (39) Staat van Goed — Pieter Braet, Nevele, † 1734, reg. 408.
- (40) Staat van Goed — Jacques De Buck, Nevele, † 1727, reg. 407.
- (41) Staat van Goed — Carel Vandervennet, Hansbeke, 1764, reg. 414.
- (42) Staat van Goed — Laureyns Schelpe, Nevele, 1787, reg. 418.
— Joannes Slock, Nevele 1788, reg. 419.
- (43) J. WEYNS, 1974, p. 204.
- (44) Staat van Goed — Lieven Vlericq, Deurle, † 1617, reg. 397.
- (45) Staat van Goed — Geeraerd Slock, St.-Martens-Leerne, 1788, reg. 419.
- (46) Staat van Goed — Pieter F. Mestdag, Nevele 1777, reg. 417.
— Augustinus Delebulcke, St. Jans Leerne, 1779, reg. 417.
— Adriaen Declercq, Vinkt 1728, reg. 407.
- (47) J. WEYNS, 1974, p. 285-287.
- (48) Staat van Goed — Francois Deschrijver, St.-Martens-Leerne 1742, reg. 409.
- (49) Staat van Goed — Johannes Verheye, Landegem 1748, reg. 410.
- (50) J. WEYNS, 1974, p. 95 en 115-120.
- (51) Staat van Goed — Pieter Bracke, Nevele, † 1786, B. 524...
- (52) Staat van Goed — Joseph De Roose, Nevele, 1789, reg. 419.
— Lieven Bogaert, Meigem, 1789, reg. 419.

- (53) Staat van Goed — Augustinus Delebulcke, St.-Jans-Leerne, 1779, reg. 417.
- (54) Staat van Goed — Philippe De Vriendt, Nevele, 1747, reg. 410.
- (55) Staat van Goed — Jan G. Symoens, Nevele, † 1718, reg. 405.
- (56) Staat van Goed — Jacques De Buck, Nevele, † 1727, reg. 407.
- (57) C. SCHELSTRAETE, *De schilder- en tapijtweefkunst te Antwerpen in de 17e eeuw*. Een onderzoek naar de prijzen en de thematiek, onuitgegeven seminariewerk RUG, 1982.
- (58) Staat van Goed — Joannes Bijm, Nevele 1770, reg. 415.
— Laureyns Schelpe, Nevele, 1787, reg. 418.
- (59) Staat van Goed — Joseph De Roose, Nevele, 1789, reg. 419.
- (60) Staat van Goed — Pieter J. Bodrie, St.-Maria-Leerne, † 1742, reg. 410.
— Pieter Braet, Nevele, † 1734, reg. 408.
- (61) Staat van Goed — Rogier Martens, Nevele, † 1746, reg. 410.
— Joannes Fr. Nieuwlandt, Nevele, 1774, reg. 417.
- (62) Staat van Goed — Jooris Leducq, Nevele, † 1666, reg. 401.
- (63) Staat van Goed — Pieter Succaet, Nevele, † 1681, reg. 402.
- (64) Staat van Goed — Genijn Geron, Nevele, 1707, reg. 404.
- (65) Staat van Goed — Petrus Van Landegem, Nevele, † 1761, B. 483.
- (66) Staat van Goed — Adriaen Declercq, Vinkt 1728, reg. 407.
- (67) Staat van Goed — Pieter De Lantgraeve, Vosselare, 1788, reg. 419.
- (68) Staat van Goed — Ludovicus Impens, Nevele 1783, B. 520.

NOTEN BIJ DE SLOTBESCHOUWINGEN

- (1) M. KUNDERA, 1985.
- (2) L. JASPERS, C. STEVENS, 1985, p. 103.
- (3) De levensstandaardindex per beroepsgroep is opgesteld aan de hand van bijlagen VI.6. tot en met VI.17.

We gingen daarbij als volgt te werk : voor ieder item werd per periode en per beroepsgroep een puntenaantal afgeleid uit de tabel. Het percentage gezinnen binnen die beroepsgroep dat er op dat vlak (bijvoorbeeld slaping) comfortabel aan toe was werd opgeteld, het aandeel van de gezinnen dat er op dat vlak slecht aan toe was werd afgetrokken van het puntenaantal. Voor luxe- en decoratieve voorwerpen werd het percentage bezitters ervan telkens opgeteld.

Op die manier bekwamen we een eindcijfer voor elke beroepsgroep binnen elke periode, en kon zowel de evolutie per beroepsgroep gevolgd worden als de verschillende beroepsgroepen per periode met elkaar vergeleken worden.

Het eigenlijke aantal punten dat werd behaald is niet zo belangrijk. Als de levensstandaard stijgt van een niveau 200 naar niveau 400 dan wil dat niet zeggen dat de mensen er op het einde dubbel zo goed aan toe waren dan voorheen. In die zin is de naam „levensstandaardindex” wat misleidend.

- (4) Bij het opstellen van de welvaartsindex werd dezelfde gedachtingang gehanteerd. We vertrokken van de indeling van de verschillende beroepsgroepen in vermogensklassen volgens het Algemeen Saldo. Aan de verschillende klassen werden waarden toegekend van laag (min 2) naar hoog (+ 3). Het totaalcijfer per beroepsgroep werd bekomen door het percentage binnen elke klasse te vermeningvuldigen met de waarde van die klasse en de producten bij elkaar op te tellen, een voorbeeld : bij een volgende verdeling in...

Klasse	(1) verdeling	(2) waarde	product (1) x (2)
V	0 %	+ 3	0
IV	5 %	+ 2	+ 10
III	50 %	+ 1	+ 50
II	25 %	- 1	- 25
I	20 %	- 2	- 40

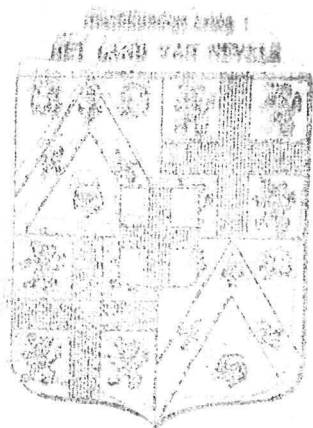
100 %   SOM   - 5

Door dat systeem per beroepsgroep te herhalen voor elke periode bekwamen we grafiek VII. 1. waarop dus enerzijds de evolutie van het welvaartspeil per beroepsgroep en anderzijds de vergelijking tussen de beroepsgroepen kunnen worden afgelezen.

(5) C. VANDENBROEKE, 1984, p. 79.

(6) C. LIS en H. SOLY, 1980.

BILLAGEN

Bijlage IV 1 : De beroepsstructuur van verschillende parochies in de heerlijkheid op het einde van de 18e eeuw (1796).

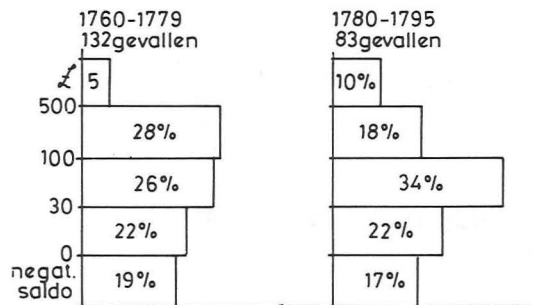
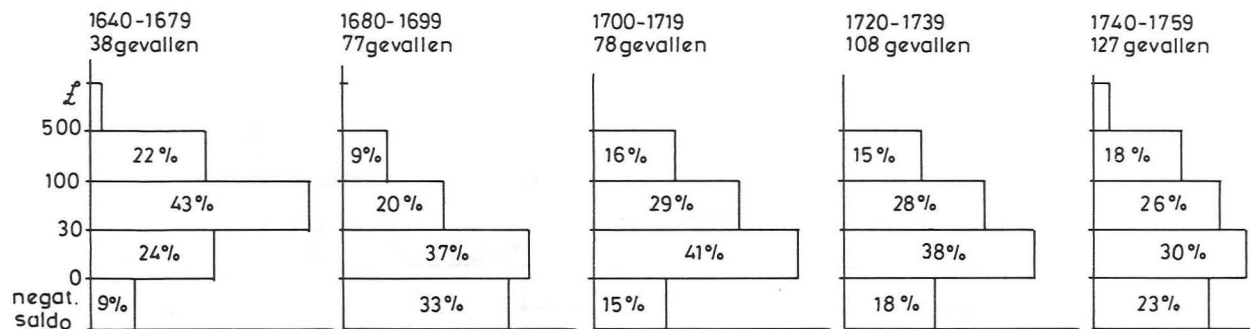
	NEVELE	POESELE	VOSSE- LARE	LANDE- GEM	MEIGEM	DE DRIE LEERNES	VINKT	LOTEN- HULLE	LAND V. NEVELE
I Dagloner Landman	7 % 37 %	9 % 47 %	5 % 63 %	15 % 40 %	12 % 66 %	14 % 60 %	3 % 68 %	8 % 67 %	9 % 54 %
II Wever Ambachtsman	29 % 13 %	30 % 10 %	23 % 5 %	24 % 12 %	9 % 7 %	6 % 13 %	11 % 11 %	12 % 7 %	18 % 11 %
III Handelaar Vrije beroepen + administratie	6 %	1 %	3 %	2 %	3 %	3 %	5 %	4 %	4 %
	5 %	3 %	1 %	2 %	3 %	4 %	2 %	2 %	3 %
Onbekend	3 %	—	—	4 %	—	—	—	—	1 %
% TOTAAL aantal gezinnen	100 % 479	100 % 118	100 % 111	100 % 353	100 % 149	100 % 274	100 % 278	100 % 367	100 % 2.129

**Bijlage IV 2 : Verzorgende beroepen in het Land van Nevele,
1796 : aantal per duizend inwoners.**

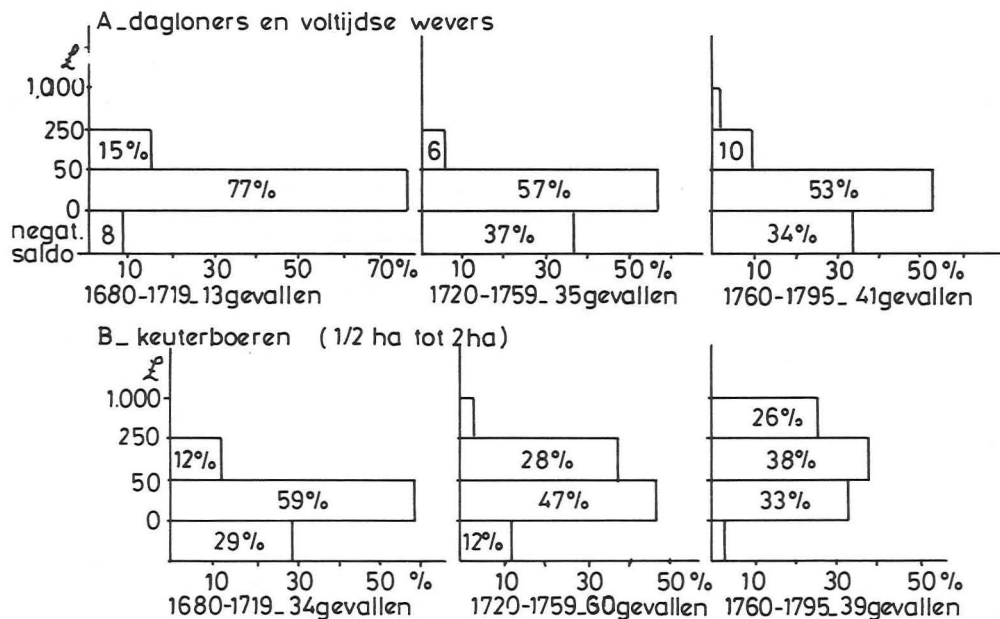
	NEVELE	POESELE	VOSSE- LARE	LANDE- GEM	MEIGEM	DE LEERNES	VINKT	LOTEN- HULLE
I. AMBACHTELIJKE SECTOR								
1. <i>Hout en Bouw</i>								
— kuiper	1	1	—	1	—	2	2	1
— metselaar	8	2	1	5	1	3	2	1
— timmerman	6	1	2	3	2	7	5	3
2. <i>Voeding</i>								
— bakker	4	—	—	5	—	—	2	3
— brouwer	—	—	—	—	—	—	1	—
— molenaar	2	1	—	3	—	2	1	2
— slager	1	—	1	1	1	3	—	1
3. <i>Kleding</i>								
— klompenmaker	—	1	—	1	—	—	—	—
— kleermaker	13	2	—	10	2	8	8	7
— schoenmaker	10	2	1	6	2	4	5	7
4. <i>Andere Ambachten</i>								
— smid	5	1	—	2	1	2	2	1
— wagenmaker	—	1	—	2	1	2	2	2
Totaal ambachten	50	12	5	39	10	33	30	28
Aantal per 1.000 inw.	20,74 ‰	20,20 ‰	7,20 ‰	22,56 ‰	13,35 ‰	22,09 ‰	20,55 ‰	13,70 ‰

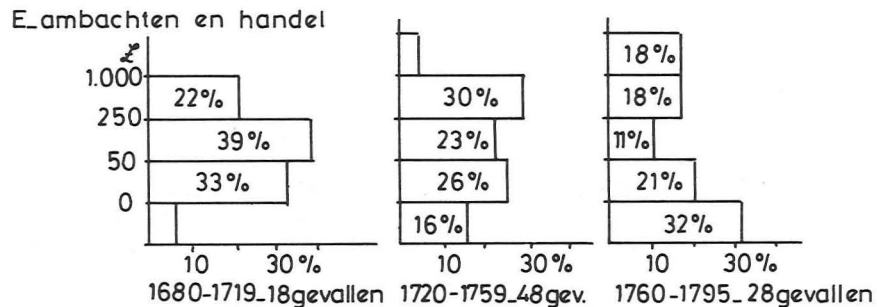
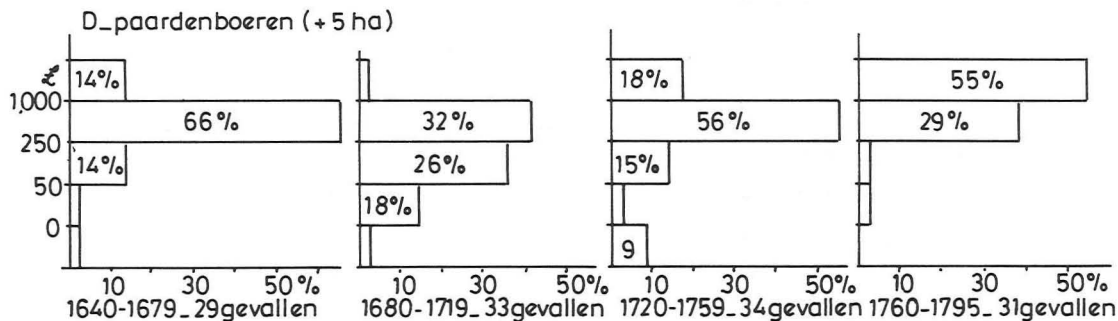
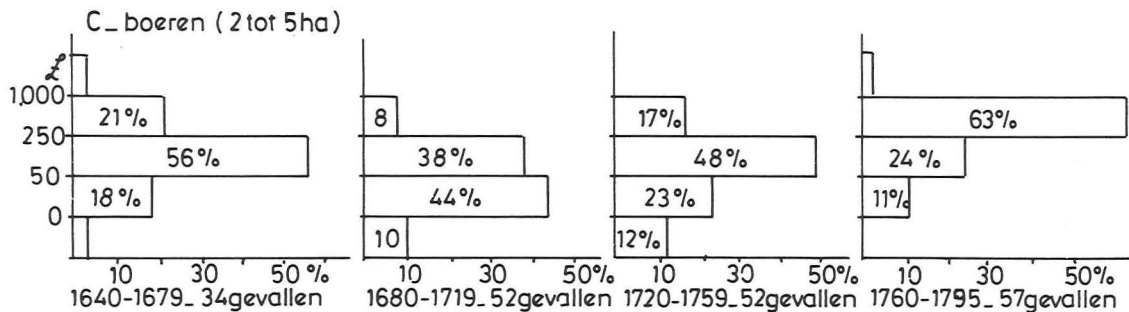
	NEVELE	POESELE	VOSSE- LARE	LANDE- GEM	MEIGEM	DE LEERNES	VINKT	LOTEN- HULLE
II. DIENSTENSECTOR								
1. — Kleinhandel	23	1	1	5	—	4	13	8
— herbergier	10	1	2	4	4	4	3	5
— barbier	1	—	—	—	1	—	1	—
2. <i>Gezondheid</i>								
— chirurgijn	3	—	—	1	—	1	1	—
— geneesheer	—	—	—	—	—	—	—	—
— vroedvrouw	—	—	—	1	—	—	—	1
3. <i>Geestelijke bijstand</i>								
— pastoor	3	1	1	2	2	3	2	3
— geestelijke	2	—	—	—	—	—	—	—
4. <i>Juridische bijstand + Onderwijs</i>								
— Notaris-Advocaat	2	—	—	—	—	—	—	—
— schoolmeester	2	1	1	1	1	2	1	1
Totaal diensten Aantal per 1.000 inw.	46 19,07 ‰	4 6,73 ‰	5 7,19 ‰	14 8,10 ‰	8 10,68 ‰	14 9,37 ‰	20 13,70 ‰	18 8,81 ‰
TOTAAL VERZORGENDE BEROEPEN Aantal per 1.000 inw.	96 39,81 ‰	16 26,93 ‰	10 14,39 ‰	53 30,65 ‰	18 24,03 ‰	47 31,46 ‰	50 34,25 ‰	46 22,50 ‰
INWONERSAANTAL	2.411	594	695	1.729	749	1.494	1.460	2.044

Bijlage V 1 : Sociale evolutie van de totale bevolking volgens het „Meubilair Saldo” (= roerend goed min korte-termijn schulden)

Bijlage V.2 : Sociale evolutie per beroepsgroep, 1640-1795.
Verdeling over de vermogensklassen volgens algemeen Saldo.

Bijlage V.3 : Sociale Piramide : Professionele samenstelling van de verschillende vermogenscategorieën volgens het algemeen saldo.

1680-1719

	I negatief saldo A %	II 0-50 £ A %	III 50-250 £ A %	IV 250-1000 £ A %	V > 1000 £ A %	TOT A %
Dagloners/Wevers	1 6	10 15	2 4			13 8
Keuterboer	10 56	20 31	4 9			34 22
Boeren	5 28	23 35	20 43	4 16		52 34
Paardenboer	1 5	5 8	12 26	14 56	1	33 21
Ambacht/Handel	1 5	6 9	7 15	4 16		18 12
Rest		1 1,5	1 2	3 12		5 3
TOTAAL	18 100	65 100	46 100	25 100	1	155 100

1720-59

	I negatief saldo A %	II 0-50 £ A %	III 50-250 £ A %	IV 250-1000 £ A %	V > 1000 £ A %	TOT A %
Dagloners/Wevers	13 36	20 27	2 3			35 15
Keuterboer	7 19	28 38	23 33	2 4		60 26
Boeren	6 17	12 16	25 36	9 19		52 22
Paardenboer	3 8	1 1	5 7	19 40	6 67	34 14
Ambacht/Handel	7 19	11 15	10 14	13 28	2 22	43 18
Rest		2 3	4 6	4 8	1 11	11 5
TOTAAL	36 100	74 100	69 100	47 100	9 100	235 100

1760-95

	I	II	III	IV	V	TOT
	negatief saldo	0-50 £	50-250 £	250-1000 £	> 1000 £	
	A %	A %	A %	A %	A %	A %
Dagloners/Wevers	14 56	22 44	4 9	1 1		41 19
Keuterboer	1 4	13 26	15 35	10 14		39 18
Boeren		6 12	14 33	36 49	1 4	57 27
Paardenboer		1 2	1 2	12 16	17 71	31 14
Ambacht/Handel	9 36	6 12	3 7	5 7	5 21	28 13
Rest	1 4	2 4	6 14	9 12	1 4	19 9
TOTAAL	25 100	50 100	43 100	73 100	24 100	215 100

**Bijlage VI 1 : Het bestedingspatroon binnen de huisraad. (17e en 18e eeuw).
Gemiddelde procentuele verhoudingen
binnen de waarde van de totale huisraad.**

- * Slaapmeubels en toebehoren : 22 % tot 37 % van de waarde van de totale huisraad.
- * Kleding en linnen : 22 % tot 37 % van de waarde van de totale huisraad.
- * Kook- en eetgerei : 12 % tot 19% van de waarde van de totale huisraad.
- * Zit- en bergmeubels : 6 % tot 13 % van de waarde van de totale huisraad.
- * Bijkomend huishoudelijk materiaal (bv. manden, zeven, flessen) : 6 % tot 13 % van de waarde van de totale huisraad.
- * Verwarming en verlichting (brandstof niet inbegrepen) : 2 % tot 3 % van de waarde van de totale huisraad.
- * Luxe-voorwerpen en extra comfort : 1 % tot 2 % van de waarde van de totale huisraad.

**Bijlage VI 2 : Verspreiding van de „spiesschen koetse”
binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen.
Huishoudens met „spiesschen koetse(n)”
(eikenhouten bed).**

	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1779	1780-1795
I negatief saldo	—	10 %	4 %	0 %	
II 0-50 £	0 %	7 %	8 %	0 %	
III 50-250 £	11 %	27 %	2 %	0 %	
IV 250-1.000 £	31 %	47 %	16 %	2 %	
V > 1.000 £	—	—	40 %	0 %	
Semi-proletariaat (wever-)keuter	0 % 0 %	0 % 13 %	0 % 5 %	0 % 0 %	
Landbouw	18 %	28 %	12 %	2 %	
Ambacht/Handel	25 %	38 %	12 %	0 %	
TOTAAL %	13 %	20 %	9 %	1 %	0 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen	46	96	142	86	55

**Bijlage VI 3 : Verspreiding van het ledikant binnen de
fortuinklassen en beroepsgroepen.
Huishoudens met ledikant(en).**

	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1779	1780-1795
I negatief saldo	0 %	0 %	9 %	0 %	
II 0-50 £	0 %	0 %	0 %	8 %	
III 50-250 £	0 %	0 %	0 %	0 %	
IV 250-1.000 £	0 %	6 %	6 %	15 %	
V > 1.000 £	—	—	—	15 %	
Semi-proletariaat (wever-)keuter	0 %	0 %	0 %	0 %	
Landbouw	0 %	0 %	0 %	4 %	
Ambacht/Handel	0 %	—	16 %	12 %	
TOTAAL %	0 %	1 %	3 %	9 %	5 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen	46	96	142	86	55

**Bijlage VI 4 : Verspreiding van het „tombeau” binnen de
fortuinklassen en beroepsgroepen.
Huishoudens met „tombeau(s)”.**

	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1779	1780-1795
I negatief saldo	0 %	0 %	0 %	24 %	
II 0-50 £	0 %	0 %	0 %	8 %	
III 50-250 £	0 %	0 %	0 %	7 %	
IV 250-1.000 £	0 %	6 %	0 %	12 %	
V > 1.000 £	—	—	—	30 %	
Semi-proletariaat	0 %	0 %	0 %	0 %	
(wever-)keuter	0 %	0 %	0 %	8 %	
Landbouw	0 %	0 %	0 %	12 %	
Ambacht/Handel	0 %	—	0 %	39 %	
TOTAAL %	0 %	1 %	0 %	11 %	18 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen	46	96	142	86	55

Bijlage VI 5 : Verspreiding van de „pluimbedden” binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen. Huishoudens met een „pluimbedde”.

	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1779	1780-1795
I negatief saldo	0 %	30 %	50 %	25 %	
II 0-50 £	11 %	49 %	15 %	58 %	
III 50-250 £	15 %	52 %	31 %	43 %	
IV 250-1.000 £	13 %	64 %	37 %	70 %	
V > 1.000 £	—	—	60 %	73 %	
Semi-proletariaat (wever-)keuter	0 %	25 %	10 %	55 %	
Landbouw	0 %	48 %	35 %	40 %	
Ambacht/Handel	15 %	53 %	38 %	67 %	
	20 %	64 %	27 %	62 %	
TOTAAL %	11 %	50 %	33 %	55 %	65 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen	53	84	107	47	31

Bijlage VI 6 : De graad van slaapcomfort (slaapmeubels) binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen, (17e en 18e eeuw).

	1610-1679					1680-1719					1720-1759					1760-1795				
	ARM	GEWOON	LUXE	ledik	TOT.	ARM	GEWOON	LUXE	ledik	TOT.	ARM	GEWOON	LUXE	ledik	TOT.	ARM	GEWOON	LUXE	ledik	TOT.
	geen sl m	koetse koetse	spiessche koetse	tomb		geen sl m	koetse koetse	spiessche koetse	tomb		geen sl m	koetse koetse	spiessche koetse	tomb		geen sl m	koetse koetse	spiessche koetse	tomb	
I negatief saldo	—	—	—	—	—	20 %	70 %	10 %	—	100 %	26 %	61 %	4 %	9 %	100 %	12 %	65 %	—	24 %	100 %
II 0-50 £	60 %	40 %	—	—	100 %	40 %	53 %	7 %	—	100 %	46 %	46 %	8 %	—	100 %	13 %	71 %	—	17 %	100 %
III 50-250 £	28 %	61 %	11 %	—	100 %	23 %	50 %	27 %	—	100 %	47 %	51 %	2 %	—	100 %	34 %	59 %	—	7 %	100 %
IV 250-1.000 £	15 %	54 %	31 %	—	100 %	12 %	29 %	47 %	12 %	100 %	16 %	63 %	16 %	6 %	100 %	8 %	67 %	2 %	24 %	100 %
V > 1.000 £	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40 %	20 %	40 %	—	100 %	5 %	50 %	—	45 %	100 %
Semi-proletariaat	50 %	50 %	—	—	100 %	50 %	50 %	—	—	100 %	47 %	53 %	—	—	100 %	16 %	84 %	—	—	100 %
(Wever-) keuter	33 %	67 %	—	—	100 %	29 %	58 %	13 %	—	100 %	44 %	51 %	5 %	—	100 %	15 %	73 %	—	12 %	100 %
Landbouw	26 %	56 %	19 %	—	100 %	23 %	49 %	28 %	—	100 %	26 %	62 %	12 %	—	100 %	11 %	64 %	2 %	24 %	100 %
Ambacht/Handel	—	75 %	25 %	—	100 %	36 %	36 %	27 %	—	100 %	40 %	32 %	12 %	16 %	100 %	4 %	48 %	—	48 %	100 %
Rest + onbekend	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	71 %	14 %	—	14 %	100 %
Hoge klassen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	71 %	14 %	—	14 %	100 %
TOTAAL %	28 %	59 %	13 %	—	100 %	28 %	50 %	20 %	2 %	100 %	36 %	53 %	8 %	3 %	100 %	14 %	63 %	1 %	22 %	100 %
Abs	13	27	6	—	46	27	48	19	2	96	51	75	12	4	142	20	89	1	31	141

Bijlage VI 7 : De graad van slaapcomfort (matrassen) binnen de fortuinklassen en be- roepsgroepen, (17e en 18e eeuw).

	1610-1679				1680-1719				1720-1759				1760-1795			
	ARM geen matras	GEWOON gewone matras	LUXE pluimen matras	TOT.	ARM geen matras	GEWOON gewone matras	LUXE pluimen matras	TOT.	ARM geen matras	GEWOON gewone matras	LUXE pluimen matras	TOT.	ARM geen matras	GEWOON gewone matras	LUXE pluimen matras	TOT.
I negatief saldo	—	100 %	—	100 %	20 %	50 %	30 %	100 %	—	50 %	50 %	100 %	—	75 %	25 %	100 %
II 0-50 £	33 %	56 %	11 %	100 %	14 %	37 %	49 %	100 %	—	85 %	15 %	100 %	—	42 %	58 %	100 %
III 50-250 £	15 %	70 %	15 %	100 %	4 %	44 %	52 %	100 %	—	69 %	31 %	100 %	(1)	57 %	43 %	100 %
IV 250-1.000 £	(13 %)	75 %	(13 %)	100 %	—	36 %	64 %	100 %	—	63 %	37 %	100 %	—	30 %	70 %	100 %
V > 1.000 £	—	100 %	—	100 %	—	—	—	—	—	40 %	60 %	100 %	—	27 %	73 %	100 %
Semi-proletariaat	25 %	(75 %)	—	100 %	13 %	62 %	25 %	100 %	—	90 %	10 %	100 %	—	45 %	55 %	100 %
(Wever) keuter	25 %	75 %	—	100 %	4 %	48 %	48 %	100 %	—	66 %	34 %	100 %	—	60 %	40 %	100 %
Landbouw	(15 %)	70 %	(15 %)	100 %	13 %	34 %	53 %	100 %	—	62 %	38 %	100 %	—	33 %	67 %	100 %
Ambacht/Handel	—	80 %	20 %	100 %	—	36 %	64 %	100 %	—	73 %	27 %	100 %	(1)	38 %	62 %	100 %
Rest + onbekend hoge klassen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60 %	40 %	100 %
TOTAAL %	15 %	74 %	11 %	100 %	10 %	40 %	50 %	100 %	—	67 %	33 %	100 %	—	41 %	59 %	100 %
Abs	8	39	6	53	8	34	42	84	—	72	35	107	—	32	46	78

Bijlage VI 8 : De graad van slaapcomfort (rekening houdend met zowel slaapmeubels als matrassen) binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen. Algemene synthese (17e en 18e eeuw).

	1610-1679				1680-1719				1720-1759				1760-1795			
	TOT. komf.	TOT. gewone	TOT. arm	ALG. TOT.	TOT. komf.	TOT. gewone	TOT. arm	ALG. TOT.	TOT. komf.	TOT. gewone	TOT. arm	ALG. TOT.	TOT. komf.	TOT. gewone	TOT. arm	ALG. TOT.
I negatief saldo	—	—	—	—	—	86 %	14 %	100 %	21 %	74 %	5 %	100 %	29 %	64 %	7 %	100 %
II 0-50 £	14 %	43 %	43 %	100 %	17 %	64 %	19 %	100 %	10 %	69 %	21 %	100 %	35 %	59 %	6 %	100 %
III 50-250 £	19 %	63 %	19 %	100 %	32 %	64 %	4 %	100 %	19 %	77 %	3 %	100 %	18 %	76 %	6 %	100 %
IV 250-1.000 £	27 %	73 %	—	100 %	44 %	56 %	—	100 %	33 %	67 %	—	100 %	41 %	56 %	2 %	100 %
V > 1.000 £	—	100 %	—	100 %	—	—	—	—	—	—	—	—	65 %	35 %	—	100 %
Semi-proletariaat	—	—	—	—	—	63 %	37 %	100 %	9 %	55 %	36 %	100 %	7 %	80 %	13 %	100 %
(Wever-) keuter	11 %	56 %	33 %	100 %	22 %	56 %	22 %	100 %	16 %	81 %	3 %	100 %	29 %	71 %	—	100 %
Landbouw	17 %	78 %	4 %	100 %	26 %	70 %	5 %	100 %	23 %	72 %	4 %	100 %	41 %	59 %	—	100 %
Ambacht/Handel	67 %	33 %	—	100 %	33 %	67 %	—	100 %	42 %	53 %	5 %	100 %	67 %	29 %	4 %	100 %
Rest + onbekend hoge klassen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20 %	60 %	20 %	100 %
ALGEMEEN %	18 %	65 %	18 %	100 %	25 %	64 %	11 %	100 %	23 %	70 %	7 %	100 %	39 %	58 %	4 %	100 %
TOTAAL Abs.	7	26	7	40	20	52	9	81	25	77	8	110	41	61	4	106

Bijlage VI 9 : Huishoudens met tinnen kook- en eetgerei ; 40-jaarlijkse evolutie.

	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1795
I negatief saldo	—	13 %	28 %	71 %
II 0-50 £	56 %	36 %	21 %	59 %
III 50-250 £	67 %	57 %	28 %	76 %
IV 250-1.000 £	100 %	75 %	81 %	81 %
V > 1.000 £	83 %	—	71 %	95 %
Semi-proletariaat	—	13 %	15 %	58 %
(Wever-)keuter	50 %	12 %	18 %	60 %
Landbouw	84 %	62 %	48 %	86 %
Ambacht/Handel	83 %	64 %	67 %	92 %
ALGEMEEN TOTAAL	(?)	47 %	40 %	77 %

**Bijlage VI 10 : Huishoudens met koperen/latoenen kook-
en eetgerei. 40-jaarlijkse evolutie.**

	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1795
I negatief saldo	—	13 %	34 %	50 %
II 0-50 £	22 %	28 %	36 %	53 %
III 50-250 £	17 %	29 %	70 %	64 %
IV 250-1.000 £	17 %	44 %	72 %	69 %
V > 1.000 £	50 %	—	86 %	90 %
Semi-proletariaat	—	37 %	30 %	46 %
(Wever-)keuter	33 %	24 %	46 %	51 %
Landbouw	18 %	29 %	72 %	75 %
Ambacht/Handel	33 %	27 %	55 %	80 %
ALGEMEEN TOTAAL	21 %	30 %	56 %	66 %

**Bijlage VI 11 : Huishoudens met tinnen en koperen/latoenen kook- en eetgerei ;
40-jaarlijkse evolutie.**

	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1795
I negatief saldo	—	0 %	10 %	43 %
II 0-50 £	0 %	11 %	13 %	38 %
III 50-250 £	6 %	14 %	19 %	45 %
IV 250-1.000 £	17 %	25 %	58 %	55 %
V > 1.000 £	33 %	—	57 %	86 %
Semi-proletariaat (Wever-)keuter	—	0 %	5 %	33 %
Landbouw	0 %	0 %	10 %	31 %
Ambacht/Handel	11 %	19 %	37 %	62 %
	33 %	18 %	39 %	76 %
ALGEMEEN TOTAAL				
	11 %	14 %	27 %	52 %

Bijlage VI 12 : Graad van comfort qua opbergruimte voor kleren en linnen in huishoudens uit verschillende beroepsgroepen en rijkdomklassen. Evolutie.

	1610-1679					1680-1719					1720-1759					1760-1795				
	Comfort		Gewoon	Arm	TOT.	Comfort		Gewoon	Arm	TOT.	Comfort		Gewoon	Arm	TOT.	Comfort		Gewoon	Arm	TOT.
	KLEER KAST	GARDE ROBE	enkel KOFFER	geen berg ruimte		KLEER KAST	GARDE ROBE	enkel KOFFER	geen berg ruimte		KLEER KAST	GARDE ROBE	geen KOFFER	geen berg ruimte		KLEER KAST	GARDE ROBE	enkel KOFFER	geen berg ruimte	
I Lage klassen	—	—	—	—	—	—	20 %	70 %	10 %	100 %	—	29 %	54 %	17 %	100 %	—	36 %	36 %	29 %	100 %
II	—	44 %	56 %	—	100 %	—	39 %	55 %	6 %	100 %	—	31 %	67 %	2 %	100 %	4 %	29 %	64 %	4 %	100 %
III Midden	—	34 %	73 %	—	100 %	—	47 %	48 %	4 %	100 %	2 %	32 %	63 %	2 %	100 %	—	38 %	52 %	10 %	100 %
IV klassen	—	90 %	10 %	—	100 %	—	69 %	31 %	—	100 %	3 %	70 %	27 %	—	100 %	5 %	55 %	34 %	5 %	100 %
V Hoge klassen	—	100 %	—	—	100 %	—	—	—	—	—	—	71 %	14 %	14 %	100 %	22 %	78 %	—	—	100 %
Semi-proletariaat	—	—	—	—	—	—	50 %	38 %	13 %	100 %	—	15 %	80 %	5 %	100 %	—	32 %	58 %	11 %	100 %
(Wever-) keuter	—	33 %	67 %	—	100 %	—	24 %	76 %	—	100 %	—	29 %	64 %	7 %	100 %	3 %	27 %	63 %	7 %	100 %
Landbouw	—	56 %	43 %	—	100 %	—	46 %	47 %	7 %	100 %	—	53 %	43 %	3 %	100 %	6 %	57 %	29 %	7 %	100 %
Ambacht/Handel	—	80 %	20 %	—	100 %	—	76 %	25 %	—	100 %	8 %	54 %	35 %	4 %	100 %	13 %	61 %	17 %	9 %	100 %
TOTAAL %	—	55 %	45 %	—	100 %	—	44 %	51 %	5 %	100 %	1 %	41 %	53 %	5 %	100 %	6 %	48 %	39 %	8 %	100 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen					40					82					155					145

Bijlage VI 13 : Verspreiding van het komfoor (Evolutie).

	1720-1759	1760-1796
I Lage klassen	0 %	23 %
II	3 %	8 %
III Midden klassen	0 %	0 %
IV	0 %	11 %
V Hoge klassen	0 %	13 %
Semi-proletariaat (Wever-) keuter	0 %	0 %
Landbouw	0 %	10 %
Ambacht/Handel	4 %	27 %
ALGEMEEN	1 %	9 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen	133	138

Bijlage VI 14 : Verspreiding van schilderijen (Evolutie).

	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1796
I negatief saldo	0 %	0 %	3 %	12 %
II 0-50 £	0 %	0 %	2 %	6 %
III 50-250 £	0 %	0 %	0 %	0 %
IV 250-1.000 £	0 %	5 %	9 %	5 %
V > 1.000 £	0 %	0 %	0 %	10 %
Semi-proletariaat	0 %	0 %	0 %	4 %
(Wever-)keuter	0 %	0 %	2 %	0 %
Landbouw	0 %	0 %	0 %	4 %
Ambacht/Handel	0 %	0 %	12 %	17 %
Rest + onbekend	0 %	(25 %)	0 %	11 %
Hoge klasse				
ALGEMEEN	0 %	1 %	3 %	5 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen.	50	103	185	173

Bijlage VI 15 : Verspreiding van spiegels (Evolutie).

	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1796
I negatief saldo	0 %	0 %	6 %	24 %
II 0-50 £	0 %	2 %	2 %	9 %
III 50-250 £	6 %	3 %	4 %	8 %
IV 250-1.000 £	6 %	5 %	9 %	22 %
V > 1.000 £	0 %	0 %	17 %	40 %
Semi-proletariaat (Wever-)keuter	0 % 0 %	0 % 0 %	0 % 2 %	0 % 3 %
Landbouw	3 %	5 %	1 %	19 %
Ambacht/Handel	(25 %)	(0 %)	21 %	57 %
Rest + onbekend hoge klassen	0 %	0 %	0 %	33 %
ALGEMEEN	4 %	3 %	5 %	18 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen.	50	103	185	173

**Bijlage VI 16 : Verspreiding van het schouwkleed
(Evolutie).**

	1610-1719	1720-1759	1760-1796
I negatief saldo	0 %	3 %	6 %
II 0-50 £	0 %	0 %	0 %
III 50-250 £	0 %	2 %	3 %
IV 250-1.000 £	0 %	0 %	5 %
V > 1.000 £	0 %	0 %	23 %
Semi-proletariaat (Wever-)keuter	0 %	0 %	0 %
Landbouw	0 %	0 %	5 %
Ambacht/Handel	0 %	3 %	15 %
Rest + onbekend hoge klassen	0 %	?	29 %
ALGEMEEN	0 %	1 %	6 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen.	131	192	174

Bijlage VI 17 : Verspreiding van horloges (Evolutie).

	1610-1679	1680-1719	1720-1759	1760-1796
I negatief saldo	0 %	6 %	10 %	0 %
II 0-50 £	0 %	0 %	8 %	18 %
III 50-250 £	0 %	0 %	19 %	18 %
IV 250-1.000 £	4 %	20 %	40 %	53 %
V > 1.000 £	0 %	50 %	100 %	70 %
Semi-proletariaat (Wever)-keuter	0 % 0 %	0 % 0 %	0 % 9 %	17 % 21 %
Landbouw	0 %	12 %	51 %	50 %
Ambacht/Handel	11 %	12 %	41 %	33 %
Rest + onbekend hoge klassen	0 %	0 %	20 %	25 %
ALGEMEEN	1 %	6 %	32 %	36 %
TOTAAL aantal onderzochte gevallen.	153	185	107	66

Bijlage VI 18 : Enkele voorbeelden van Staten van Goed.

1. STAAT VAN GOED VAN JOANNE VERHAEGHE, ECHT-GENOTE VAN MARTINUS VERBEKE, WEVER (II), BUNDEL 472, 20 MEI 1749.

Overgebracht bij Joan^s Cocquyt, Schepenen, midts het overlijden Vanden Deelvooght en geaffirmeert bij den houder als naer costume, in handen van Dhr Joan^s Grijppeert ampman, ter kennisse en overstaen van P^tSierens, Carel Volckaert, Carel Martens, Joan^s Steyaert en de Joan^s Cocquyt schepen der baronnie van Lande ende Roede van Nevele en is tot het hooren, liquideren, sluyten en arresteren deser voorts geprocedeert op den 20 meye 1749 soo volgt,

Pro Deo

Staet ende inventaris in Baeten ende Commeren bleven en de bevonden ten sterfhuyse van Joanne Verhaeghe, dochter van joos, gewonnen bij Petronelle vande Cautere, overleden binnen de prochie van Ste Martens Leerne op D'heerlijkhede van Stobbinghe op den 4 en july 1745. S:m: welcken Staet aldus maeckt ende overgeeft Martinus Verbeke als houder bleven ten desen Sterfh^e aen Joannes Verhaeghe oom materneel ende deelvoght gecreëert over Marie-Anne-Clara out ontrent 7 jaeren ende Marie-Joanne Verbeke out ontrent vijf jaeren alle twee kinderen vande overledene staende huwelijk met desen houder verweckt ten desen Sterfh^e apparente hoors, breeder ende inder manieren hier naer verclaert, omme bij den voorseyden deelvoght overgedreghen ende gepresenteert te worden.

Aen de heeren ampman Burghm^r^e ende Schepenen vanden Lande ende Roede van Nevel als oppervoghden vande voorn^e weesen omme geliquideert ende gesloten te worden als naer Costume.

Alvooren geeft den houder te kennen dat aen desen sterfhuyse competeert eene hofstede met den huysse ende voordere edificien binnen de prochie van S^t^e Martens Leerne alwaer d'overledene is gestorven, groot ontrent 300 Roeden, ghecomen uyten hoofde vande overledene als houderigghe ende hoor necessaire ten sterfh^e van Jacobus Verbauwen haeren eersten man, die daeranne insgelijcke alsoo gecomen was, midts de selve hofstede

ende Catheylen van over langhen tijdt belast is gheweest ende alsnoch is met een Rente van achtenveertigh ponden grooten wisselgelt Cappitaels, crooserende den penninck Sesthienne, vallende telcken 20^{en} Septembre, in proffijte van Jo^e N: Kerckhove bij successie van m^r Anthone vande Kerckhove in sijn leven ad^t vanden Raede in Vlaenderen, t' gonne dient voor memorie.

1e Capple

Gemeene meubelaire ende deel-
saeme baeten ten sterfhuuse bevonden.

Alvooren comt in baete de somme van een pondt elf schellinghen gr. soo vele monteert den prijs bevonden op ende in het landt bij den Sterfh^e gebruyckt bestaende in vette, pataters, al de waere inden lochtinck ende de vette binnen hove conforme de prijsije dannof gedaen bij Maxmiliaen De Schuyter gesworen prijsen, den 28^{en} augste 1745 op het angeven vanden houder ter presentie vanden Deelvoght, dus de selve.

i : ii : o gr.

Item ende als angaende de meubelen ende Catheylen van huysraet bestaende inde Keucken in : hanghel, brandel en voorder ertservitie, taeffel, stoelen, Spinnewielen, een handtketelken, eenen haecker, ijseren pot, geleyert en aerdenwerck, wercken gaeren en wat prondelinghe, inde slaepcaemer : streekcoetse met de slaepinghe vanden houder noch een streekcoetse met de slaepinghe vande kinderen, alle de kleederen ende lijnwaet van overledene met de gonne vanden houder ter reserve van sijn beste Kleet gereputeert voor Rauwe, inde weefcaemer : getauwe en toebehoorten, bobijn en Spoelwiel, hasper, winde, trogh, een spae, picke, eenigh droogh haut met wat prondelinghe, inden Kelder : Cuype, Koeckpanne met wat aerdenwerck, op den Solder : scheirmeulen en banck, een wieghe, twee cuypkens, ontrent vier meukens lijnsaet, ontrent vier meukens Cooren, eenigh droogh haut en cleenigheden, inde Schuere : ontrent 40 mesteluyn Schooven, 90 Rogghe Cloppelinghen, ontrent 50 banden rauw vlas, Swijnghelbert, banck en anders, voor het huys een leeder, cortewaeghen en eenighe drooghe peirtsen, t'saemen gepresen bij ende ter presentie alsovooren de somme van

i2 : i3 : 0 gr.

Item in de Kercke van Sinte Martens Leerne als aldaer gevlucht, een coffer, ontrent vier steenen gaeren, twee Strijckijzers, eeren Seye, wercken Saergie en anders, alsmede ten huuse van David Coppens tot ghendt, eenen pluymen hooftpeulm, oorcussen, een matrasse, eenen haecker, handketel, een stramijne, eenen Cof-fer, Saergie, sack met ontrent vier meukens Cooren, wat cruypers, rietstock en andere prondelinghe, gepresen ter presentie als hier-vooren de somme van

5 : i0 : 0 gr.

Somme tsaemen vande meublaire
baeten sonder het gone vermeld Caple
primo tot

xix £ xiiii β

Ile Capple

Ghemeene schulden ten desen Sterf-
huuse bevonden als volght.

Alvooren ismen schuldigh aen Jo^h Kerckhove over verachterde
croosen vande rente hiervooren vermeld verschenen tot daete van
het scheeden vande gemeensaemhede de somme van

i5 : 0 : 0 gr

Item aenden ontfanghere der prochie van Ste Martens Leerne over
lasten van jaere 1744 de somme van

0 : i8 : 8 gr

Item aen Philippe Dhertoghe over landtpachten tot Kerstavont
1744

3 : 0 : 0 gr

Item aen Judocus De Loire over leveringhe van meel

0 : i5 : 0 gr

Item aen m^r Jooris Clays over differente visiten ende leveringhe van medecijnen

3 : i5 : 0 gr

Item aen m^r Francois Rubbens ter caussen alsvooren aen overledene in haere leste sieckte gedaen de somme van

i : 6 : 8 gr

Somme te saemen van voorenstaende commere beloopē tot

xxiiii £ xv β iiii gr

IIIe Capple

Doodtschulden ende Funerallien vande overledene bij de weesen alleene te Dooghen staende

Eerst aenden heer pastor ende coster over hemlieden rechten inde begraeffenisse ende uytvaert vande overledene daerinne begrepen het luyden, grafmaecken, aflegghen, de doodtkiste, pelder recht met het wasch tot den selven dienst gheemployeert. t'Saemen de somme van

2 : ii : 8 gr

Over de redemptie van het beste hoofd met het recht Calangnie. t'Saemen de somme van

t'Saemen iii £ i β viii gr

liquidatie int Corte

De meubilaire Baeten daer inne niet begrepen het huys en erve, hier vooren bedraegen

xix £ xiiii β

ende alsoo de commeren en lasten
hiervoren bedraegen

xxiiii £ xv β iii gr

Soo isser meer commeren dan geree-
de meubilaire Baeten tot

v £ i β iii gr

Waer van soude commen d helft tot laste van weesen in cas sij hun
hoirs sonderen daer bij gevoeght het import van funeraillien soude
t'Saemen commen te bedraegen tot

v £ xii β iii gr

Blijvende daer jegens gemeene het
huys en erve hier vooren vermeldt bij
memorie.

2. STAAT VAN GOED VAN MARIE BEYS, ECHTGENOTE VAN JOANNES JOOS, BOER, V, REG. 418, 19 JAN. 1785.

Overgebracht bij den deelvoogt ende geaffirmeerd bij den hauder
onder eedt al naer costume in handen van Jacobus Vermeire
officier, mits d'absentie van Jo^r Jozef Frans Emmanuel Delroy,
bailluw, heer geautoriseert ten overstaan van Jacobus Demuldere,
Joseph van Doorne, Augustus de Vreese, Anthone Josephus de
Smet, Joannes Verplaetse, scepenen der prochie en Vrijeygen-
domme van Poesele, tot het hooren, sluyten, arresteren en licqui-
deren dezer, voorts geprocedeert ter intentie van Elisabeth Joos,
hoir in desen, als volgt op den 19 januari 1785.

Staet ende Inventaris in baeten en commeren bleven ende
bevonden ten sterfhuyse van MARIE BEYS filia Pieter et... Van
Vynckt, overleden binnen de prochie van Poesele op den wijck
van Kerrebroek op den 17 october 1783 saliger memorie en
nogtans begraven tot Nevele als aldaer wesende geestelijke
jurisdictie van Nevele, alwaer hauder t' haeren sterfhuyse is

gebleven JOANNES JOOS filius Joos et Elisabeth van Kerrebrouck, staende het selve sterfhuys te verdeelen tusschen hem hauder ter eendere en Elisabeth Joos, jonge dochter, haer selfs, alsmede Joannes Martens f^S. Andries, oom causa uxoris en deelvoogt materneel over Joanne Pieternelle Joos, aut 23½ jaeren, beede kinderen van d'overledene bij haer constant haer huwelijk geprocreërt met desen hauder ter andere, welken staet hij hauder naer voorg^e prijsie heeft doen gaederen, in het geschrifte stellen omme bij hem en sijne voorn^e Elisabeth Joos en den deelvoogt over de weese omme bij hem overgedregen en geprezenteert te worden.

Aen mijn heeren Bailliu B^{er} en Sc^{en} der prochie en Vrieygdomme van Poessele als oppervoogden van de weese, words omme bij hem overzien, gelicquideert ende gesloten te worden ingevolge de Costuymen Stadt Gent alhier gehauden voor locael soo volgt

Den hauder geeft te kennen dat tussen hem en d'overleden geen contract antenuptiael en is gemaekt ende datter van sijnen cant geene immeubele goederen ten huwelijk en sijn gebracht, 't gonne alhier dient voor

Memorie

le Cappittel

Gronden van erven commende van 's overledens sijde bij dien schuldig te volgen aen haere twee kinderen met last van 's hauders recht van bijleve en catteyl als naer costume soo volgt

Te weten een behuyst en beplant hofstedeken met de voordere cateylen daer op staende, gestaen en gelegten binnen de prochie van Poessel op den wijck van Kerrebroek alwaer d'overledene gestorfvn is, paelende oost de straete, suyt zijn selfs conquest, west zijn selfs ende noort den ovenbult.

300 R^{en}

Het voorenstaende hofstedeken ende lant aen d'overledene toegecommen sijnde over een derde bij successie van haere ouders en de andere twee derden bij uytgroetyng gedaen jegens haere twee susters per contracte van den 12 meye en 22 decembre 1765 wann of hier naer ten proffyte van de hauder recompense sal worden gebracht, 't gonne alhier dient voor

Mem^e

Number van breede persoy (?) 300
R^{en}

Ile Cappittel

Gronden van erfven binnen huywe-
lijck geconcuisteert, bij dien deel-
saem tusschen den hauder en sijne
twee kinderen alf en alf, hun deel be-
last met 's hauders bijleve als naer
costume soo volgt.

Te weten eene partije saeylant genaemt het grootstuck met het
bosselken daer anne, gelegen binnen de prochie van Nevele,
paelende noort Jucocus de Brabander, oost de straete, suyt het
dreefken ende west het quaetstuck

groot 900 R^{en}

deselve partijen den hauder toegecommen bij coope jegens d'heer
ende meester Joannes Ph^e Raellen met consorten per erfenisse
van den 17 juny 1755

alhier voor M^{ee}

Number van breede persoy 900
R^{en}

IIle Cappittel

Meubilaire baeten ten dezen sterfhuy-
se bevonden soo volgt.

Geaccepteert voor baeten den hauder aengerekent met de getroc-
kene

Alvooren bevonden in de ceuken: hangel, brandel, tanghe, voor-
dere eertsevitie, alle het geleyert steen- en aerdewerck, schau-
cleet, een taffel, twee spinnewielen, twee cuypen en twee waeter-
heemers, twee ijsere potten, lepelbert met 1e thinnen lepels en een
canne, eynsels, lampe ende drij ijdel boutaillen, taffelcleen, drij
ketels, twee hackers en sije

In den kelder: al het steen- en aerdewerck, botterteele en melk-
cuype. In de weefcaemer: het weefgetauwe met de toebehoorten,
bobijnwiel, twee gaerenwinden en haspel, spoelcuype, twee spaen,
bijle en crabbers, het bedde van den cnegt ende de coekpanne.
Op den solder: de repe, drij crabbers en twee hauweelen, vleesen-
block, wat claeversaet, dertig banden vlasch, drij ijdel sacken, een
meuken met wat ronsaet, eenen sack haever, eenen alfven sacke
appels, twee meukens bockquyt, trog, eenen alfven sack meel,

spinnewiel en 17 bobijnpijpen, eenen alfven sack tarwe, ses sacken rogge, wan, twee pieken met de haeken, thien pont smeir, graenscheppen, vijf steenen vlasch, vijf steenen werck.

In de beste caemer: fijne en grove ekel, twee theemsen, een mandeken, vleeschcuype, streekcoetse met de slaepyng van de dochters, de slaepcoetse met pluymen bedde, voordere slaepyng van den hauder, strijckijzer en seven steenen gaeren en eenige muurteylen

Aldaer bevonden al t'saemen op het aengeven van den hauder ter presentie van de hoir ende voogt, op den 13 january 1784 geprezen door Jan Frans van Melle, gesworen prijzer tot Nevele residerende,

ter somme van

42 " 3 " 2 gr.

Item over d'anveird^e van 's overledens cleederen ende lijnwaeten benevens de gonne van den hauder ter reserve van sijn beste gereputeert voor rauwe cleet, beloopende volgens prijsie

als vooren tot

11 " 7 " gr.

Item over d'anveirde van een lijnnen laeken tot

7 " 8 " 10 gr.

Item over d'anveird^e van een silveren hooftijserken en twee paer silveren gespens alsmede eenen gauden cnoprijnck

tot

2 " 4 " 0 gr.

Item bevonden in de schuere, stal en en op het hof: een coe, een veirsse, een vet en twee maegere swijnen, cuype, meshaeck, riek en haelcuype, vijftig bondels claeverhoy, eenen hoop peirssen, omtrent 400 busschen, block en mande, 19 sacken aertappels, eenen hoop wortels, twee cortewaegens, haelcuyppe en leere, 112 voeten plaeten, twee swijngelberders en scheirmeulen, 275 schooven mesteluyn, een duyst stroodt, vlegel, raecke en twee boothaemers, alle de diltepeirtsen ende eenige voordere minuteyten, aldaer bevonden al t'saemen op het aengeven en ter

presentie als vooren geprezen tot

54 " 11 " gr.

Item comt in baete den lantprijz ofte ordinaire pagtersrecht bevonden op ende in d'hofstede en lant bij het sterfhuys gebruykt bestaende in saet van rogge, mesteluynen, seeuwen, claever, loof,

vette ende naevette met de gonne binnen hove, calck ende de taille van hautte op den struyck al t'saemen naer metynghe, opnemynghe, calculatie bevonden te bedraegen de somme van

28 " 3 " 7 gr.

Item comt in baete de contante pennynngen ten daege van de voors^e prijsie ten desen sterfh^e bevonden, beloopende de somme van

148 " 13 " 4 gr.

Item comt in baete over het import der venditie van boomen wettel^k gehouden den 31 dec^e 1753 op de gronden ten eersten ende tweede cappittel hiervooren opgesteld volgens de rekenynghe daer van gedaen door den voors^e prijsen Van Melle, die daerm^e den ontfanck heeft genomen de somme van

32 " 11 " 7 gr.

Den hauder geeft te kennen dat hij heeft betaelt aen Norbert Mortier en Jan Martens, sijne swaegers, voor de uytgroetsomme, met den oncost der contracten van de twee derde deelen van het hofstedeken ten eersten cappittel opgesteld t'saemen tot 61"1"4 gr. courant, volgens de contracten en quittanten daarvan sijnde, dog al zoo de catteylen op de uytgegroeete deelen als dan bevonden weirdig waeren in liggende weirde omtrent twintigh ponden gr. en dat den hauder op de selve geacquireerde deelen wilt behauden d'helft van het catteyl, sal men in de order deduceren van de voors^e uitgroetsomme van 61"1"E gr. de gonne van 10"O"0 gr. over d'helft van de weirde van het voors^e catteyl waer mede den hauder aldus gerecht is tot het deurg^e helft van het catteyl op het selve hofstedeken en over sulk en blijft de uytgroetsomme maer tot 51"1"4 gr. de gonne alhier ten laste van d'hoirs in baete wort gebracht, dus de selve

51 " 1 " 4 gr.

De melioratiën die den hauder constant sijn huwelijkck met de overledene ende aldus met gemeene pennijngen heeft toegebracht aen het voorseyde hofstedeken ter causen het bouwen eene nieuwe caemer in het steen, het restaureren van de mueren en eenen nieuwen haelput en sullen alhier niet worden gebracht om dat den hauder blijft behauden de deurgaende helft van alle de catteylen, 't gonne a hier dient voor

M^e.

Somme t'saemen van de voorenstaende baeten beloopende 378 " 4 " gr., dus de selve

378 " 4 " 6 gr.

IIIle Cappittel

Gemeene commeren ende lasten inde sterfhuyse bevonden soo volgt

Alvooren aen Josse de Lampreel, over een jaer lantpacht versche-
nen kerst 1784, tot

5 " 0 " 0 gr.

Item over de pointynck lasten van het gebruyk van dit sterfhuys van
den jaere 1783, tot

4 " 13 " 4 gr.

Item over maelderije gelt,

0 " 6 " 8 gr.

Item aen den heer greffier van Nevele over heerlijke renten geval-
len Sinte Antonisdag 1783, tot

0 " 6 " 1 " 6 d.

Item aen Gilles Schelstraete over raete diensthue, met bien-
faiten, tot

4 " 19 " 6 gr.

Item aen den voornoemden prijsjer Jan Fr. Van Melle voor het doen
de voorsch^e prijsje, 't maeken calculatie, 't oversien papieren met
het stellen dezen staet, vaccaetie in 't passeren dezer, tot

1 " 15 " 0 gr.

Item over den segel tot

0 " 10 " 0 gr.

Item over de rechten van d'acte, deelvoogdije,

0 " 4 " 6 gr.

Item aen voorz^e heeren over auditierecht in 't passeren dezer met
het recht off^r, tot

0 " 16 " 9 gr.

Item aen den h^r greffier over sijn recht in 't aflezen, apostilleren,
licquideren en registreren dezer met de depeche segels, tot

2 " 10 " 6 gr.

Somme t'saemen van de vooren-
staende commeren belooopen tot 21 "
2 " 4 " 6 deselve

21" 2 " 4 " 6 d.

Ve Cappittel

Funerailen en dootschulden bij d'hoirs
alleene te doogen staende soo volgt

Alvooren de somme van 7 " 1 " 0 gr. over de rechten van den heer

proost, diaken en subdiaken alsmede van den coster, luyden en sepulture in de begraevnisse en uytvaert van d'overledene, dus over d'helft als met gemeene pennynge betaelt gelijk de volg^e, tot

3 " 10 " 6 gr.

Item aen Laureyns Schelpe over de leverynge van het wasch, over d'helft

1 " 13 " 0 gr.

Item over d'helft van het recht kerckbailluw, grafmaecken ende het toeleggen van 't graf tot

0 " 6 " 10 gr.

Item aen Jan Verplaetse voor de leveringhe van de dootkiste, over d'helft

0 " 6 " 8 gr.

Item over d'helft van 't afleggen d'overl^e, tot

0 " 2 " 6 gr.

Eynde over d'helft van de becostynghe van dertig messen van requiem, tot

1 " 5 " 0 gr.

Somme t'saemen van de voorenstaende funeraillen belopen ten laste van den hoir en weese alleene ter somme van 7 " 4 " 6 gr., dus

7 " 4 " 6 gr.

Liquidatie in 't corte

De gemeene gereede deelsaeme meubilaire baeten hier vooren gebracht cappittel tertio belopen tot 378 " 4 " 6 gr.

de selve

378 " 4 " 6 gr.

Ende alsoo de gemeene commeren hiervoren gebracht cappittel quarto maer en bedragen 21 " 2 " 4 " 6 d.

de selve

21 " 2 " 4 " 6 d.

Blijkt dat er meer baeten sijn als commeren de somme van 357 " 2 " 1 " 6 d.

dus

357 " 2 " 1 " 6 d.

De selve somme in tweeën gedivideert comt ten proffijte van den hoir en weese 178 " 11 " 0 " 9 d., waer van gededuceert 58 " 5 " 10 " gr.

over 't gonne 't hunnen privaten laste gebracht cappittel tertio, art. 9 en geheel cappittel quinto, blijkt dat hun maer te goet en comt en is den hauder hunne vaeder hun licquidelijk schuldig ter somme van 120 " 5 " 2 " 9 d.

dus de selve

120 " 5 " 2 " 8 d.

Comt daer en boven ten proff^e van den selve hoir en weese 't hofstedeken hier vooren gebracht cappittel 1e met ½ van d'edificiën, catteylen, danof d'ander helft der selve edificien en catteylen competeren aen den hauder, sijnde den gront oock belast met de costumiere bijleve van den selven hauder

M^e.

Gelijkck aen den selven hoir ende weese oock compiteert d'helft der partije lant met last van bijleve als vooren vermelt cappittel IIe, danof d'ander helft aen den hauder insgelijck is toecommende

M^e.

Desen staet overgebracht, geaffirmeert, gelicquideert, gesloten, gearresteert onder alle gewoone protestatiën en onverletheden gecostumeert ten aenhoren, overstaen, daege, maende en jaere als in presentatie dezer vermelt, waermede den deelvoogt wiert verlaeten van sijne deelvoogdije en is in sijne plaetse staenden voogt gecreërt desen hauder, den welken vaeder, voogt sijnde, de weese sijn kint heeft genomen en beloft te houden ende onderhouden van aeten en dranck, siek ende gezont, te cleeden ende gereeden, behaudende deugt ende eers te leeren al redelijck en taemelijck naer staet ende conditie, tot dat sij bij competenten auderdom, huwelijck ofte anderen geaprobeerden staet haer selfs sal bedegen sijn, als wanneer hij hauder aen haer beloft te doen prompt rensing en oplegh van goede mitsg^s haer te ontlasten, guarranderen, indemneren, costeloos en schaedeloos van de comeren ende lasten van den sterfh^e, daer inne begrepen de funerailen en dootschulden, alle 't selve versekerende met sijnen persoon en goederen present en toecommende en heeft daer en boven 's weesens staetsomme versekert met Joannes Martens, deelvoogt in dezen.

In alle welcke wij bailluw, burgemeester ende scepenen voorn^t naer gehoort van het rapport t'onsewaert vanwege den deelvoogt gedaen en op alles geleth hebbende, geconsenteert en geaccordeert, consenteren en accorderen daer inne bij desen alles over beter gedaen als B^r^e absent, greffier ond^t Jacobus de Mulder.

3. STAAT VAN GOED VAN JOANNES BAP^{TE} NIEUWLANT, ECHTGENOOT VAN REGINA VERBEKE, WINKELIER (I), REG. 418, BUNDEL 525, 5 MAART 1787.

Overgebracht bijden deelvooght en geaffirmeert bij d'houd^e onder eedt als naer costume. In handen van d'heer Charles Jacques Carbonnelle, ampman ten overstaen van sieur Joannes Bap^{te} Vancompstelle, Burghm^{re} Joseph Vanhoolant, Ludovicus Praet en Livinus De Blauwe Schepenen der Stede ende Vrijhede van Nevele is tot het hooren, sluyten, arresteren ende licquideren deser voorts geprocedeert alsvolgt op den 5^e maerte 1787.

Staet ende Inventaris in baeten en commeren bleven en bevonden ten sterfh^e van Joannes Bap^{te} Nieuwlant fs Guilliaeme, overleden binnen de Stede van Nevele den 30 maerte 1786. S : m : , alwaer haud^e ter eendere ende Pieter De Keyser fs Jan, oom paterneel causa uxoris en hier tevoorent deelvooght gecreert over Engelbertus Nieuwlant, out ontrent drij jaeren, unic weese kindt achtergelaeten bij den overledenⁿ constant sijn huywelec, geprocreert met dese haud^e, terandere welcken Staet dese haud^e naer voorgaende prijsije heeft doen stellen ende gaederen omme bij haer en haer gemelde weesekindt daere uyt te hebben en proffijtteren als naer costume, denwelcken sij overgeeft aenden voornomden deelvooght ten sine overgedregen ende gepresenteert te worden.

Aen Mijnheeren ampman B^{re} ende Schepenen der Stede en Vrijhede van Nevele als oppervoogden der voornomde weese, omme bij hemlieden oversien, gelicquideert ende gesloten te worden in ponden schellⁿ grⁿ courent soovolgt.

Alvooren geeft d'haud^e te kennen dat sij ten aengaen van haer hauwelec metden overledenen geen contractt van huywelyc en hebben gemaekt ende oversulex moet desen sterfh^e worden verdeelt volgens de Costume van Gendt alhier legael.

le Capp^{le}

Huysen ende Erfven aen desen sterfhuyse comp^{de}, deelsaem alf en alf tusschen d'haud^e en weese soovolgt.

1.

Alvooren de 2/3 deurgaende deelen, d'annof het ander derde paert competeert aende weesen van Pr Nieuwlant en degonne van Joan-

nes Frans^S Nieuwlant met Joannes Peisegaele - in huywelec geweest met de w^e van dito Joannes Frans^S -, van een huys ende erfve gestaen ende geleghen binnen dese Stede van Nevele ; groot volgens lantboeck 41 roeden : paelende noort de calzijde, oost Judocus Verbeke, zuyt Judocus Deruyck ende west Pieter De Keysere ; bij d'haud^e bewoont ende gebruyckt ; intgheele belast met eene lijfrente van 12 : 0 : 0 gr Courant tjaers, loopende ten lijfve en proffijtte van Judocus Nieuwlant, sweesen oom, vallende telcken jaere op den 1 meye. Dus int geheele tot

41 Rⁿ

2.

Item noch een huysstede ende erfve, gestaen ende gelegen alsvooren ; groot per lantboeck 25 roeden ; paelende oost de w^e van Benedictus De Smet, zuyt Cristiaan Vandervennet, west Martinus De Stobbelaere ende noort de calzijde ; in pachte gebruyckt bij Joannes Steur. Dus

25 Rⁿ

De voorschreven huysen ende erven sijn noch belast met eene rente van 50 £ grⁿ Wisselgelt cappittaels, loopende in proffijtte van sieur Ph^{le} Jacobus Beyaert in ad^{te} vanden pennijnck 25 gelt voor gelt, jaerlijckx verschuyvende den lesten Jan^{rij} volgens rentebrief dannof sijnde

Mem.

Number van beede der voorenstaende erven beloopende tot 66 Roen.

II Capp^{le}

Gemeene gereede deelsaeme meubilaire baeten ten desen sterfhuysen bevonden soovolght.

Alvooren inden huysen bevonden : hangel, twee tangen, 2 vier-schuppen, rooster, brandel ende voordere eertservitie.

12 stoelen, twee taeffels, kaefkleet, rebbanck, schutsel, 14 thinne taillooren, al het steen-, aerde- ende geleyert werck, thinne kanne, treckpot, mostaertpot, 13 thinne lepels, peperstroyer, glaesen, vispaen, caffeketel, 2 strijckijzers, eenen ketel, spae, boecksack, bustel, handkeel, lijnwaet, koorden, taeffels, tooghe inden winc-keel, locarissen, 19 ellen callemander, 4 paer handschoen, sulfer-

stecken, streekcoetse met mande, coetse, de slaepijngen soo van d'haud^e ende kindt, tambeau, wiege, spiegel, kasse, de cleederen ende lijnwaeten van d'haud^e -gereserveert de gonne gereputeert voor rauwe-, gaeren, couffer, schilderijen, manden ende andere cleenigheden aldaer bevonden. Al t'saemen gepresen op het aengeven van d'haud^e ter presentie vanden deelvoogt opden 15 jan^{rij} 1787, door Charel Ph^{le} Minne - gesworen prijsen -, ter somme van

22 : 13 : 3 gr

Item op den solder, in den kelder ende op het hof : derrickturf, branthout, cloeffen, ketel, haeker, twee ijseren potten, capmes, spinnewiel, aertapels, coekpanne, cuype, heemer, aschen, rieck ende andere cleynigheden, gepresen alsvooren de somme van

16 : 18 : 8 gr.

Item eenen gauden rijnck met diamanten, cruyse, gauden hooringen ende silver gespen. t'Saemen gepresen

5 : 16 : 8 gr.

Item over de contante pennijnghen die d'haud^e ten daegs der gedaene prijsije ten houderen heeft gehadt tot

0 : 5 : 3 : gr.

Item vint desen sterfh^e goet aen Frans^s Slechtijnck

0 : 2 : 7 gr aen Frans De Dapper tot Vosselaere

0 : 19 : 11 gr. aen Jan De Bouver tot Nevele

0 : 4 : 3 gr. aende w^e Joannes Verdonck

0 : 18 : 4 : 6 D^rs aen Frans Claeys

0 : 2 : 2 gr. aen Lieven Walle tot

0 : 2 : 2 gr. aen Bauduijn De Smet tot

0 : 11 : 5 gr. aen Frans De Buck

0 : 2 : 2 gr. aen Livijne Gaeve tot

0 : 1 : 5 : 6 D^rs ende aen Jan Bap^{te} Van Hulle 0 : 19 : 4 gr, al over leverijnghe van winkelwaere -t gonne mits de sobre gestaet-hede der debiteuren gemeene bijft.

Mem.

Item is Josph Nolf aen des sterfhuyse schuldigh over leverijnghe als vooren tot

1 : 17 : 15 gr

Item Pieter Verhegge - ter causen alsovooren

0 : 19 : 9 gr

Item Pr Lerberge ter causen alsovooren

0 : 11 : 4 gr

Somme tsaemen van de vooren-
staende baeten beloopn ter somme
van

49 : 2 : 4 : 6 Drs

III Capp^{le}

Commeren ende lasten ten desen
sterfhuyse bevonden soo volgt

1.

Alvooren is desen sterhuyse schuldigh aen M^{er}Ferdinand Joseph
Van Themsche - Licentiaet inde medecijnen - over leverijnghe van
medicamenten ende gedaen visiten tot

2 : 0 : 6 gr

2.

Item aen Sr Philippe Jacobus Beyaert over croosen der rente hier-
vooren verschenen tot het scheeden der gemeensaemhede tot

7 : 0 : 0 gr

3.

Item is desen sterfh^e schuldigh aen Sr J^s Stockman, griffier tot
Lembeke, eene onbesette rente van eenhondert ponden grooten
Wisselgelt cappittaels, crooserende in ad^{te} vanden pennijnck 25
bij den overledenen opgeleght van wijlent Sr Ph^{le} Anthone De Vos.
Dus deselver somme in courant degonne van

116 : 13 : 4 gr

4.

Item over de croosen der selve onbesette rente, verschenen tot het
scheeden der gemeensaemheyd alsovooren ter somme van

9 : 6 : 0 gr

5.

Item over hooftgelt aen den ontf^{re} der proventiaele rechten tot
0 : 1 : 0 gr.

6.

Item aen Sr Frans^s Dhooge tot Gendt over leverijngje van wolle
goederen ter somme van 35 : 17 : 3 gr Wiss^t. Comt in courant
tot

41 : 16 : 9 : 6 Drs

7.

Item aen Charel Ph^{le} Minne, griffier van Nevele als ontf^{re} vanden
heere Baron Vanhuysse, over vier coopen boomen bij den overlede-
nen op den 25 febr^e 1786 gecocht bij publicque vend^e : de somme
van 5 : 9 : 0 gr, waer af gededuceert 4 : 0 : 9 : 6 Drs soovele Laur^s
Schelpe daer op sal betaelen. Rest noch tot 1 : 8 : 2 : 6 Drs.
Deselve

1 : 8 : 2 : 6 Drs

8.

Item aenden selve als gesworen prijser, voor het doen de voor-
schreven prijsje met het stellen deser ende oversien der pa-
pieren tot

1 : 8 : 8 gr

9.

Item over het verschot vanden zegel tot desen staet van goede
0 : 1 : 8 gr

10.

Item aen d'heeren ampman, B^{re}, Schepenen ende griffier voor hun
auditierichten int passeren deser, met caemerrecht. Comt t'sae-
men tot

0 : 11 : 2 gr

11.

Item voor de rechten van d'acte deelvoldijde met zegel

0 : 4 : 6 gr

12.

Item aenden voornomden griffier voor sijn rechten van het aflesen, appostilleren, registreren ende depecheren deser, met verschot zegel. t'saemen tot

1 : 13 : 2 gr

13.

Item aenden deelvoogt in dezen over coop van haut tot

1 : 15 : 4 gr

Somme tesaemen van de voorenstaende commeren beloopend ter somme van

184 : 0 : 4 gr

Capp^{le}

Funeraillen ende Doodtschulden bij de weesen alleene te doogen. Staende alsvolgt.

Alvooren aenden heer proost en onderpaster voor sijne rechten in de begravinge ende uytvaart vanden overledenen tot

1 : 5 : 0 gr

Item aenden deelvoogt voor het maeken de dootkiste vanden overledenen

0 : 13 : 4 gr

Item betaelt aenden coster met luyden, pelderrecht, graefmaeken ende kerckbailluew 1 : 4 : 0 gr. Comt over d'helft alsuyt gemeene penninjen voldaan tot

0 : 12 : 0 gr

Item aen Laur^s Schelpe betaelt voor het wasch ende spelen met d'orgel. Over 1/2 tot

0 : 9 : 0 gr

Item over Dhelft van het afleggen den overledenen

0 : 2 : 6 gr

Somme tsaemen van de vooren-
staende funeraillen belooopen tot

3 : 1 : 4 gr

Liquidatie int corte.

De gemeene gereede deelsaeme meubilaire baeten hiervooren gebracht cappittel II belooopen ter somme van
49 : 2 : 4 : 6 Drs

ende alzoo de gemene commeren hiervooren gebracht cappittel tertio be-
draeghen ter somme van

184 : 0 : 4 gr

Blijckt datter meer commeren zijn als
baeten ; de somme van

134 : 17 : 2 : 6 Drs

Deselve somme in twee gedevideert
comt ten laste vande unigue weese
tot 67 : 8 : 11 : 9 Drs, maekende met 3 :
1 : 4 gr over het import der funeraillen
hiervooren vermelt cappittel quarto
tsaemen de somme van

70 : 10 : 3 : 9 Drs die deselve weese
incas zij haer ten sterfh^e van haeren
vader verstaet haer te declareren aen
dhauderigge, haere moeder liquide-
lijk schuldigh is. Dus deselve

70 : 10 : 3 : 9 Drs

Commende daer jehens ten proffijtte van deselve weese dhelft
deurg^e van het huys ende erfve hiervooren gebracht cappittel I
articulo 2

Dus dander helft competeert aende houd^e.

GLOSSARIUM

- BAANSTLADE** : Vuurslag of vierstaël, tondel.
dient om vuur aan te maken, bestaat uit lade, vuurkei, het staal en het tondel (halfgebrand lijnwaad of katoen dat gemakkelijk vuur vat) (J. WEYNS).
- BAKE(N)VLEESCH** : Varkensvlees (DE BO).
- BESAETSE/BASAETSE** : Lijnwaden tas (J. WEYNS).
- BERDELEN (Adj.)** : Van planken gemaakt, bv. berdelen vloer, berdelen coetse (DE BO).
- BERMITE/BERMIETE** : (Fr. Marmite) Blikken ketel met hengsel en vlakke bodem (TEIRLINCK).
- BOEKZAK** : Een zak waar de studenten vroeger hun leerboeken in droegen, werd ook gebruikt als reiszak of draagtas voor opbergen van allerhande zaken (L. DE BO/J. SAMIJN).
- BRANDEL/
BRANDEREEL** : Vuur- of haardijzer (zie afb. T 18, WEYNS I p. 43) diende onder andere en vooral om de luchttoevoer te bevorderen.
- BUL(C)K** : Omsloten weide of akker (VERWIJS/
VERDAM).
- BULSTER** : Strozak (LIEVEVROUW COOPMAN).
- BULSTER (Hout)** : Iedere van de dwarsribben of bodemstukken die de grond van een bed uitmaken waar de strozak of de bulster op ligt (DE BO).
- BUNSEL** : Kinderkrib, luier (LIEVEVROUW COOPMAN).
- COELVAT** : Koelbak. Bak uit hout, koper of tin om boter, melk, wijn... koel te bewaren (WEYNS).
- DERRICKTURF** : Dering, Derring. Soort van zwarte turf die in N-Vlaanderen uit de aarde gegraven wordt en dient tot brandstof (DE BO).
Werd volgens WEYNS ook opgedolven uit de Kranepoel en in Overmere Donk.

- DRAEYBOOM** : Draaiboom. Afsluiting van boomgaard, voorhof, tuin, weide (TEIRLINCK 1908-1910).
Ook draeyboom in de haard waaraan de hangel bevestigd was (WEYNS).
- DRESSE** : Schapraai, etenskast (WEYNS).
- DRICHT** : Labeur. De bebouwing van 't land bestaande in ploegen, zaaien en planten (DE BO/SAMIJN).
- EUZIE** : Kort afdak. Het onderste deel van een strooien of pannen dak, dat over de muur hangt (DE BO).
- GARDEMANGE(R)** : Kastje bekleed met traliedoek om eetwaren te bewaren (LIEVEVROUW COOPMAN).
(GARDE-MANGÉ)
- GELEYERT STEEN** : Geleyert aardewerk. Fijn glanzend aardewerk, nog geen echt gleiswerk of faïence (WEYNS).
- GOTE (GOOT)** : Afwasplaats (achterhuis, schotelhuis...) (WEYNS).
- HAEMELAKEN** : Ammelaken: tafelkleed (DE BO/SAMIJN).
- HAM** : Afgeperkt of omheind stuk land dat ook veel in plaatsnamen voorkomt (VERWIJS).
- HANGEL** : Haal, ketelhaak (zie afbeelding VI.10.) (WEYNS).
- HANGENIJZER** : Panijzer : werd aan de hangel bevestigd en diende om potten en pannen boven het vuur te plaatsen. (Zie afbeelding VI.11.).
- HIPPE(N(E))** : Knot van het vlas (DE BO/SAMIJN).
- KACHTEL/CACHTEL** : Jong veulen (DE BO/SAMIJN).
- KAM** : Onderdeel van een weefgetouw.
(Een weefgetouw bestaat vooral uit twee delen : „het Riet” en „de Rok”. Deze twee zijn aan elkaar verbonden door „de Drom”. De kam is breed en fijn volgens de breedte en de fijnte van het stuk dat men weeft) (DE BO).

- KAMSLAGER : Weverskammaker, iemand die weefkammen vervaardigt, (het riet zowel als de rok) (DE BO).
- KAEVE/CAEVE : Kav(i)je : schoorsteen (DE BO).
- KOMFOOR : Kasoir : metalen of stenen pot om vuur in te maken met behulp van houtskool. (komt reeds voor in 1670 (DE BROUWER)).
- KUISCHE : Klein keukengerief dienende om de hengel of hengel te verlengen (DE BO/SAMIJN).
- LANTE : Lampe (LIEVEVROUW COOPMAN).
- LATOEN(IJN)EN : Van geel koper gemaakt, bv. latoenen canne (VERWIJS/VERDAM).
- LEMEN : Stoppels van vlas en van koren (VERWIJS/VERDAM).
- LIJS : Kofferbank met hoge achterleuning ; later ook soms vaste zitbank 1382 (O- en W-Vlaanderen) (WEYNS).
- LIJSZAAD : Lijnzaad (van vlas) (LIEVEVROUW COOPMAN).
- MANGELING : Onderlinge koop en verkoop (ruil) van onroerende goederen (STALLAERT).
- MUTSAERT : Mutsaard : bundel samengeharkte koornhalmen en aren (DE BO).
- PATEEL/TEEL/PLATEEL : Grote platte schotel die midden op tafel werd gezet en waaruit gemeenschappelijk werd gegeten.
- POFFET : Volgens WEYNS fijn kastje in de kamer voor goed lijnwaad, met lade. Uit onze Staten bleek dat negen op de tien poffetten in de keuken stonden, het kastje zal dus eerder gediend hebben voor het opbergen van keukengerei en - linnen.
- POTIJSER : Ijzeren drievoet waarop men potten zet (DE BO).
- QUAED (KWAAD) : Als bijvoeglijk naamwoord : vuil, slecht, versleten, bitter, kwaadaardig (DE BO).
- REBBANK/
RECH(T)BANK : Regbank : muurrek, evolueert tot kast (DE BROUWER).

- RECHTSWEER : Rexsweer : volle neef (STALLAERT).
 ROKELSTOK : Ijzeren staaf waarmee men in de bakoven het vuur aanwakkerde (DE BO/SAMIJN).
- ROER : Vuurwapen. Zie ook „fusieque” (VERWIJS/VERDAM).
- SAENCUYPEN : Roomkuip, gebruikt bij melkverwerking.
 SARGE : Oorspronkelijk lichte gekeperde wollen stof, deken of dekkleed van deze stof (soms ook vloerkleed of kledingstuk) (VERWIJS/VERDAM).
 Later benaming voor alle soorten dekens.
- SCHABELLEKE : Voet- of zitbankje (LIEVEVROUW COPMAN).
- SCHAPRAI : Etenskast, provisiekast of „spinde” (DE BROUWER).
- SCHOLEBERD : Houten schooltas (WEYNS).
 SCHOOLAKEN : Ammelaken of tafellaken.
 SCHOUWKLEED : Volgens van Dale stoffen, houten of stenen omkleiding van een schoorsteenboezem.
 Volgens GOOSSENAERTS een geruite, in plooitjes neerhangende gewoonlijk rode en witte of blauw stof, in latere dagen met prentjes bekladde strook wasdoek, die bovenaan of onder de schouw balk bevestigd werd (WEYNS).
- SCHREPER : Werktuig dat gebruikt werd om de baktrog te reinigen.
- SCHUTSEL : 1) vuurschut : scherm dat voor de haard werd gezet om de hitte tegen te houden, 2) kamerschut.
- SCHUYFLAE : Ladenkast, ladenkist : ontwikkelde zich soms tot een „scriban” of „lessenaer” (WEYNS).
- SIE/SEYE : Fijne zeef, meestal van paardehaar, ook in het koper of in hout (WEYNS).
- SLABCUYP : Brasketel (ook „koeketel” genoemd), dienende tot bereiden van veevoeder (WEYNS).

- SMOORHOOP : Mengsel van kalk en delfaarde, gebruikt als meststof.
- SPAENSCH SARGE : Het was een grove deken van ongebleekte wol en daarom van mindere kwaliteit (WEYNS).
- SPENDE : Voorraadkamer, provisiekamer (VERWIJS/VERDAM).
- SPIE(R)SCH (-HOUT) : Eikenhout.
- STAMPKOT : 1) Bakhuis op hoeven en boerderijen, waar het gekookte veevoeder gestampt, gemorzeld wordt, 2) oliemolen.
- TOMBEAU : (< Fr. Lit à (en) tombeau)
Ledikant met schuinaflopemde hemel; tombevormige ledikant (LIEVEVROUW COOPMAN).
- VERVOETHEDE : Vervoedheid : mest, zaaigoed en gewassen op een akker waarop bij overname prijsij moet gedaan worden.
- VLEESCROONE : Ronde ijzeren constructie met haken om vlees aan op te hangen.
- WAN : Graanzeef, voorloper van de wanmolen.
- WEPEL (WIMPEL) : Leeg, synoniem van „ijdel”.
- WER(C)K : 1) Afval van gehekeld vlas, 2) grof garen.
- ZWIJNAERDE : Mengeling van gemalen bonen met krensen (graanafval), voedsel voor zwijnen, koeien enz...

LIJST VAN DE EERSTE VERMELDINGEN

- Aardappelen : 1700, Jacques De Smedt, paardenboer (III), Poesele.
- Boekzak : 1742, Geeraert De Deckere, paardenboer (IV), Nevele.
- Braadspit : 1666, Jooris Leducq, lijnwaadhandelaar (IV), Nevele.
- Buffet : 1648, Franciscus Vincent, paardenboer (V).
- Commode : 1788, Joannes Slock, paardenboer (IV), burgemeester van Nevele.
- Couchoir : 1775, Christiaen Vandervennet, wever-keuter (IV), Bachte.
- Daembertspel : 1783, Ludovicus Impens, kuiper-kaarsenmaker, (I), Nevele.
- Dresse : 1764, Jaspaert van Wonterghem, paardenboer (IV), Meigem.
- Fluwijnen : 1648, Franciscus Vincent, paardenboer (IV).
- Fornuis : 1779, Augustinus Delebulcke, paardenboerleerbewerker (V), St.-Martens-Lerne.
- Fourchetten : 1763, Joannes Tjtgat, bakker (IV), Diksmuide.
- Garde-mange : 1666, Jooris Leducq, lijnwaadhandelaar (IV), Nevele.
- Glazen : 1698, Charel Van de Putte, brouwer (II), Nevele.
- Gordijnen : 1700, Lieven Facq, paardenboer (IV), St.-Martens-Lerne.
- Harpe : 1774, Joannes Francois Nieuwlandt, winkelier V, Nevele.
- Koffie : 1680, Joannes Dhaenens, paardenboer (II), Meigem.
- Kleerkast : 1742, Francois de Schrijver, bakker (III), St.-Martens-Lerne.
- Komfoor + bluschpot : 1748, Joannes Verheye, brouwer-herbergier, Landegem.
- Kolestove : 1779, Augustinus Delebulcke, paardenboerleerbewerker, (V), St.-Martens-Lerne.
- Ledikant : 1718, Jan Symoens, wijn- en brandewijnhandelaar (IV), procureur van Nevele.
- Leeslenzen (gouden) : 1754, Petrus Arents, boer (I), Latem.

- Lesenaer : 1666, Jooris Leducq, lijnwaadhandelaar (IV), Nevele.
- Locaris : 1786, Joannes B^{te} Nieuwlant, winkelier in ellengoed (I), Nevele.
- Matrasse, (als dusdanig genoemd, in andere gevallen sprak men van „bedde”)
- : 1e maal : 1689, Jan Robijt, (IV), Gent, 2e maal : 1777, Pieter Mestdag, lijnwaadhandelaar (V), Nevele.
- Moluerkens : 1787, Laureyns Schelpe, bakker (IV), Nevele.
- Mostaertpot : 1666, Jooris Leducq, lijnwaadhandelaar (IV), Nevele.
- Orloge : — stuk van - : 1666, Jooris Leducq, lijnwaadhandelaar (IV), Nevele.
 — staande - : 1755, Cornelis van Hove, paardenboer (V), Zeveren.
 — hangende - : 1757, Louis Van de Voorde, paardenboer (IV), Nevele.
 — pendule : 1776, Antoine Mortier, boer (IV), Nevele.
 — zakorloge : 1779, Augustinus Delebucke, paardenboer - leerbewerker (V), St.-Martens-Leerne.
- Oven : 1747, Philippe De Vriendt, winkelier (IV), Nevele.
- Papierlae : 1742, Geeraert De Deckere, paardenboer (IV), Nevele.
- Pluimbedde : 1677, Rijckaert de Wulf, boer (III), Nevele.
- Poederdoose : 1783, Ludovicus Impens, kuiper-kaarsenmaker (I), Nevele.
- Porselein : 1788, Laureyns Schelpe, bakker (IV), Nevele.
- Sausepanne : 1666, Jooris Leducq, lijnwaadhandelaar (IV), Nevele.
- Schilderijen : 1718, Jan Symoens, wijn- en brandewijnhandelaar (IV), procureur van Nevele.
- Scholebert : 1767, Francois Coppens, paardenboer (IV), St.-Martens-Leerne.
- Schouwkleed : 1734, Pieter Braet, herbergier (I), Nevele.
- Schutsel : 1704, Martain Lourteaux, kleermaker (III), Lotenhulle.
- Spiegel : 1666, Jooris Leducq, lijnwaadhandelaar (IV), Nevele.

Sulferbak	: 1786, Pieter Bracke, dagloner (I), Nevele.
Tapijt	: 1666, Jooris Leducq, lijnwaadhandelaar (IV), Nevele.
Thee	: 1742, Francois De Schrijver, bakker (III), St.-Martens-Leerne.
Tombeau	: 1e maal : 1689, Jan Robijt, (IV), Gent, 2e maal : 1760.
Trompe(t)	: 1746, Roger Martens, handelaar (IV), Nevele.
Vensters (glazen-)	: 1783, Ludovicus Impens, kuiper (I), Nevele.
Vertrek	: 1770, Joannes Bijn, schilder (II), Nevele.
Vogelmuyte	: 1789, Joseph de Roose, wever-keuter (III), Nevele.

De Romeinse cijfers tussen haakjes verwijzen naar de vermogenscategorie waarin de verschillende huishoudens ondergebracht werden.

bv. : (I) = armste bevolkingsgroep
(V) = rijkste bevolkingsgroep.

BIBLIOGRAFIE

I. ARCHIEFBRONNEN

RIJKSARCHIEF GENT

- 1) Staten van Goed.
RAG. Fonds Nevele, nrs. 396-419 : registers 1611-1795,
nrs. 421-532 : bundels (minuten van Staten).
- 2) Pointingkohieren
RAG. Fonds Nevele
nrs. 111-120 : parochie Nevele (1684-1795),
nrs. 1206-1220 : Landegem (1688-1795),
nrs. 1339-1343 : St.-Maria-Lerne (1640-1795),
nrs. 1496-1500 : Meigem (1672-1739),
nrs. 1577-1580 : Poesele (1680-1794),
nrs. 1658-1661 : Vosselare (1674-1794),
nrs. 1731-1732 : Vinkt (1661-1795).

II. AMBTELIJKE PUBLICATIES

- D. BERTEN, *Coutumes des Seigneuries enclavées dans le Vieux-Bourg de Gand*, Brussel, 1904.
- F. FAIPOULT, *Mémoire statistique du département de l'Escaut*, heruitgegeven door P. Deprez, Gent, 1960.

III. WERKINSTRUMENTEN

- L. DE BO en J. SAMIJN, *Westvlaamsch Idioticon*, Gent, 1892.
- H. DE SCHRIJVER, *De oude landmaten in Vlaanderen*, Gent, 1942.
- M. DEVOS, H. RYCKEBOER, J. VAN KEYMEULEN, J. TAELEMAN, *Woordenboek van de vlaamse dialecten*, Tongeren, 1979.
- J. DE VRIES, *Etymologisch woordenboek, waar komen onze woorden vandaan ?* Antwerpen, Utrecht, 1958.
- L. LIEVEVROUW-COOPMAN, *Gents Woordenboek*, Gent, Erasmus, 1950-1964.
- K. STALLAERT, *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunst-*

woorden en andere uitdrukkingen uit vlaamsche, brabantische en limburgsche oorkonden, Leiden, 1890.

J.S. TEIRLINCK, *Zuid-Oostvlaamsch Idioticon*, Gent, 1908-10.

P. VANDEWALLE, *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*, Oostende, 1984.

E. VERWIJS, J. VERDAM, *Middelnederlandsch woordenboek*, 's-Gravenhage, 1885-1929.

IV. PUBLICATIES AANGAANDE HET LAND VAN NEVELE

A. BOLLAERT, J. LUYSSAERT, *Perceelsreconstructie van Poesele in de 17e eeuw*, in *Het Land van Nevele*, jg. XII, sept. 1981.

J. DECAVELE, *Het Land van Nevele in de hervormingstijd*, in *Het Land van Nevele*, jg. XII, 1981, pp. 147-174.

F. DE POTTER, J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen*, Gent, 1869.

P. DEPREZ, *Sociaal-ekonomische toestand in de heerlijkheid Nevele gedurende de 16e, 17e en 18e eeuwen*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1955.

— *De verkoopprijs van akkergrond in de heerlijkheid Nevele*, in *Bijdragen tot de Prijzengeschiedenis*, dl. III, Leuven, 1957.

— *De inkomsten van het Land van Nevele. De inkomsten van de heerlijke renten*, in *Bijdragen tot de geschiedenis van de stad Deinze*, jg. XXXII, 1965.

— *Het bevolkingscijfer in de Heerlijkheid Nevele gedurende de 16e, 17e en 18e eeuw*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, IX, 1955, pp. 49-119.

— *Uitbatingen en grondbezit in Meigem (1571-1787). Een methodologisch artikel*, in *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, X, 1956, pp. 153-170.

C. GOEMÉ, *Staten van Goed van de Baronie Nevele*, Brugge 1981.

A. JANSSENS, *Vlasteelt, een verdwenen cultuur in Nevele*, in *Het Land van Nevele*, jg. V, afl. 1.

— *Het „Ontfanckboek van alle de cheynsen der Stede van Nevele” (1781)*, in *Bijdragen tot de geschiedenis der Stad Deinze*, dl. XXXV, 1968.

C. LAMBRECHT, *De adel in het kanton Nevele (1829-1880)*, in *Het Land van Nevele*, jg. XI, afl. 4, 1980.

L. LAVENT, *Het kultuurlandschap te Nevele in de 17e eeuw. Een reconstructie en retrospectieve benadering*, in *Het Land van Nevele*, jg. X, sept-dec. 1979.

A. MARTENS, *Peiling naar het analfabetisme omstreeks het einde van de 18e eeuw aan de hand van parochiale huwelijksakten van Hansbeke (1779-96)*, in *Het Land van Nevele*, jg. III, 1972, afl. 4.

G. SCHAECK, *Bodemkundige schets van het Land van Nevele*, in *Het Land van Nevele*, jg. I, afl. 1-2.

M. SECELLE, *Sociaal-economische polarisatiecriminaliteit en oproer in de heerlijkheid Nevele in de XVIIIe eeuw*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1981.

R. TAVERNIER, *Het Landschap in het Land van Nevele*, in *Het Land van Nevele*, jg. V, afl. 1-3.

R.M. VAN DEN ABEELE, *De Heerlijkheid van Nevele in de Vier Ambachten of „Het Patronaatschap van Boecheoute”*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de stad Deinze*, jg. XIX, 1952.

— *De vrijheid van Nevele. Bijdrage tot de vroegste geschiedenis van „Het Land van Nevele”*, Deinze, 1949.

— *Het historische Land van Nevele*, in *Het Land van Nevele* jg. I, afl. 1-2.

— *Over de Heerlijkheid „Het Land van Nevele”*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de stad Deinze*, 1951.

J. VAN ROMPAEY, *Het Land en de Heren van Nevele in een notedop*, in *Het Land van Nevele*, jg. VI, afl. 3.

V. ALGEMENE LECTUUR

A. BLOK, *Wie waren de Bokkerijders?*, in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XIV, juli 1979, pp. 168-200.

F. BRAUDEL, *Capitalism and material life, 1400-1800*, New York, 1975.

L. BUREMA, *De voeding in Nederland van de middeleeuwen tot de 20e eeuw*, Assen, 1953.

J. BURIE, *Wonen en woongedrag. Verkenning in de sociologie van bouwen en wonen*, Boom, 1979.

R. BUYCK, *De Magistraat van Eekloo. Bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van de 18e eeuw*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1978.

- I. CALLENS, *Leven en werken in de Kasselrij Kortrijk. Sociaal-economische en demografische studie van de 18e eeuw*, RUG-verhandeling, 1985.
- E. CASTELAIN, *Het leven op het platteland tussen Kortrijk en Oudenaarde*, Oudenaarde, 1983.
- F. DAELEMANS, *Onderzoek naar de omvang en samenstelling van de huishoudens te Grimbergen en in midden-Brabant op het einde van de 18e eeuw*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XII, 1981, 1-2.
- F. DAELEMANS, L. DHONDT, H. GAUS, *Geschiedenis van de Nieuwe Tijd van 1585 tot 1914*, in *Culturele geschiedenis van Vlaanderen*, dl III.
- J. DE BROUWER, *De Staten van Goed als bron voor het leefmilieu gedurende de 17e en 18e eeuw te Haaltert en Kerksken*, in *Het Land van Aalst*, XXIX, 1977.
- Geschiedenis van Lede*, Lede, 1963.
- H. DE HAAN, *Het huishouden in Nederlands verleden, een studie van de literatuur*, in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XVII, maart 1980.
- C. DE RAMMELAERE, *Bijdrage tot de landbouwgeschiedenis in Z.O.-Vlaanderen*, in *Handelingen M.G.O.G.*, dl. XVI, 1962.
- F. DE WEVER, *Pachtprijzen in Vlaanderen en Brabant in de 18e eeuw*. Bijdrage tot de konjunkturgeschiedenis, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1972, pp. 180-205.
- J. en Fr. FOURASTIE, *Histoire du confort*, Paris, 1973.
- R.P. GARRARD, *English Probate Inventories and their use in studying the significance of the domestic interior, 1570-1700*, in *A.A.G.-Bijdragen*, 23, 1980.
- P. GOUBERT, *La vie quotidienne des paysans français au XVIIe siècle*, Paris, 1982.
- W. HAAGEN, *Proto-industrialisering en industrialisering van de linnennijverheid te Gent* in *Spiegel Historiae*, sept. 1982, pp. 456-462.
- A. HANSON-JONES, *American Probate Inventories : a source to estimate wealth in 1774 in thirteen colonies and three regions*, in *A.A.G.-Bijdragen*, 23, 1980.
- L. JASPERS, C. STEVENS, *Arbeid en Tewerkstelling in Oost-Vlaanderen op het einde van het Ancien-Régime. Een socio-economische en demografische analyse*, Gent, 1985. *Werkdocumenten*.
- M. KIN, *Ekonomische transformaties en verarming te Gent in de*

18e eeuw, in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 8, 1982, pp. 34-53.

M. KUNDERA, *De ondraaglijke lichtheid van het bestaan*, Weesp, 1985.

D. LAMARCQ, *Een poging tot sociale stratificatie in een Zuid-vlaamse plattelandsparochie : Velzeke in de tweede helft van de 17e en in de 18e eeuw*, in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, sept. 1982.

R.J. LAWRENCE, *L'espace domestique : typologie et vécu*, in *Cahiers Internationaux de Sociologie*, vol. 72, 1982.

E. LEONARD, *Schets der ontwikkeling van het huisuitzicht in Vlaanderen*, Antwerpen, 1921.

C. LIS, H. SOLY, *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen, 1980.

C. LIS, H. SOLY en D. VAN DAMME, *Op vrije voeten ? Sociale politiek in West-Europa 1450-1914*, Leuven, 1985.

H.F.M. PEETERS, *Vijf eeuwen gezin en kind in West-Europa, een historiografisch overzicht, enkele lijnen en richtlijnen*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 94° jg., nr. 3, 1981.

J. PISTERS, *Eenvoud en luxe binnenshuis. Studie van Gentse interieurs in de 18° eeuw*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1983.

C. SCHELSTRAETE, *Een tijdelijke slavernij ? Levensomstandigheden van het dienstpersoneel in Vlaanderen*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1983.

E. SCHOLLIERS, *De lagere klassen. Een kwantitatieve benadering van de levensstandaard en levenswijze, in Antwerpen in de XVIe eeuw*, Antwerpen, 1975.

— *De materiële verschijningsvormen van de armoede voor de Industriële Revolutie. Omvang, evolutie en oorzaken*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1975, 88.

A.J. SCHUURMAN, *Sozialgeschichte einer ländlichen Wohnkultur in den Niederlanden im 19e Jahrhundert. Die Zaanstreek rund 1860*, Wageningen, 1982.

(Lezing gehouden op 26 mei 1983 op het congres „Sozialgeschichte des Wohnens seit Beginn der Neuzeit, Münster).

B. SLICHER VAN BATH, *De agrarische geschiedenis van West-Europa, 500-1850*, Utrecht, Antwerpen, 1960.

D. TERRIER, *Mulquinier et gaziers : les deux phases de la proto-industrie textile dans la région de Saint-Quentin, 1730-1850*, in *Revue du Nord*, tome LXV, nr. 258, 1983.

E. THOEN, *Landbouwproductie en bevolking in enkele gemeenten ten zuiden van Gent gedurende het Ancien-Régime*, in A. VERHULST en C. VANDENBROEKE, *Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant*, Gent 1979.

M.J. TITS-DIEUAIDE, *Les campagnes flamandes du XIIIe siècle au XVIIIe siècle, ou les succès d'une agriculture traditionnelle*, in *Annales E.S.C.*, 3e jg. nr. 3, 1984.

P. VANDEWALLE, *Het pachtkontraat in westelijk Vlaanderen, 1550-1645. Een analytische studie*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, CXVIII, 1981, afl. 1-2.

— *Een eeuw landbouw in het Veurnse*, in *Spiegel Historiaal*, juni 1980.

C. VANDENBROEKE, *Sociale en conjuncturele facetten van de linnennijverheid in Vlaanderen (late 14^e - midden 19^e eeuw)* in *Handelingen M.G.O.G.*, 1979.

C. VANDENBROEKE, *Levensstandaard en tewerkstelling in Vlaanderen (17e en 18e eeuw)*, in *Handelingen M.G.O.G.*, dl XXXI, 1977.

— *Prijzen en lonen als sociaal-economische verklareingsvariabelen (14e-20e eeuw)*, in *Handelingen M.G.O.G.*, dl. XXXVI, 1982, pp. 103-137.

— *Evolutie van de land- en bedrijfspacht in de streek van Kortrijk van de late 16e eeuw tot het begin van de 19e eeuw*, in *De Leiegouw*, jg. XXVII, 1985, afl. 1.

— *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*, Beveren, 1981.

— *Vlaamse koopkracht, gisteren, vandaag en morgen*, Leuven, 1984.

J. VAN DER MAAS en L. NOORDEGRAAF, *Smakelijk eten. Aardappelconsumptie in Holland in de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, aug. 1983.

A. VAN DER WOUDE, A. SCHURMAN, *Probate Inventories, a new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development*. Papers presented at the Leeuwenborch Conference in A.A.G.-Bijdragen, 23, 1980.

I. WALLERSTEIN, *Historisch kapitalisme*, Weesp, 1984.

J. WEYNS, *Bakhuis en broodbakken in Vlaanderen*, St.-Martens-Latem, 1963.

J. WEYNS, *Hård en Heem*, Heist-op-de-Berg, 1984.

J. WEYNS, *Volkshuisraad in Vlaanderen : naam, vorm, geschiedenis, gebruik en volkskundig belang der huiselijke voorwer-*

pen in het vlaamse land van de middeleeuwen tot de eerste wereldoorlog, Beersel, 1974.

INDEX KAARTEN

- Kaart I.1. : De bodemgesteldheid in het Land van Nevele, p. 9.
Kaart I.2. : De grensafbakening van het Land van Nevele, p. 10.

INDEX GRAFIEKEN

- Grafiek III.1. : Bevolkingsverloop in het Vlaamse land (x 1.000), p. 27.
Grafiek III.2. : De evolutie van het bevolkingscijfer in het Land van Nevele, p. 31.
Grafiek IV.1. : Evolutie van de verkoopprijs van akkergrond in de heerlijkheid Nevele tussen 1571-1795, p. 71.
Grafiek VII.1. : De evolutie van het welvaartspeil (Algemeen Saldo) per beroepsgroep volgens de welvaartsindex, p. 200.
Grafiek VII.2. : Evolutie van de levensstandaard per beroepsgroep volgens de levensstandaardindex, p. 201.

INDEX AFBEELDINGEN

- Afbeelding VI.1. : De georiënteerde langgestrekte bouw, p. 126.
Afbeelding VI.2. : De ovenbuer of het bakhuis, p. 128.
Afbeelding VI.3. : Ledikant, p. 152.
Afbeelding VI.4. : Bakermat, p. 154.
Afbeelding VI.5. : Papketel, p. 166.
Afbeelding VI.6. : Visspaan met gaatjesmotief, p. 166
Afbeelding VI.7. : Wafelijzer en stramijn met gaatjesmotieven, p. 167.
Afbeelding VI.8. : Vuistlepeltje, p. 167.
Afbeelding VI.9. : Haard, p. 183.
Afbeelding VI.10. : Hangel of haal, p. 184.

Afbeelding VI.11. : Hangenijzer of panijzer, p. 186.

INDEX TABELLEN

- Tabel I.1. : Geografische spreiding, naar sterfplaats van de Staten van Goed, 1610-1795, p. 11.
- Tabel II.1. : Aantal verwerkte en bewaarde Staten van Goed voor het Land van Nevele : evolutie per 20 jaar, p. 19.
- Tabel II.2. : Algemene representativiteit van Staten van Goed - parochie Nevele. (Van welk deel van de gezinnen bestaat er een Staat), p. 20.
- Tabel II.3. : Representativiteitsonderzoek volgens familiale situatie en gezinshoofdtype, p. 21.
- Tabel II.4. : Representativiteitsonderzoek volgens de beroepsindeling, p. 23.
- Tabel II.5. : Representativiteitsonderzoek volgens bedrijfsopervlakte door middel van de pointingen, p. 24.
- Tabel III.1. : Het bevolkingscijfer per parochie van het Land van Nevele tijdens de 17e en 18e eeuw, p. 29.
- Tabel III.2. : De evolutie van het bevolkingscijfer in het Land van Nevele tijdens de 17e en 18e eeuw, p. 30.
- Tabel III.3. : Het veelvuldig hertrouwen in de 18e eeuw, p. 35.
- Tabel III.4. : De ontwikkelingsfase van het gezin bij het overlijden van één van beide ouders (in %), p. 36.
- Tabel III.5. : Gemiddeld aantal kinderen per beroepsgroep. 1650-1795, p. 37.
- Tabel III.6. : De verdeling van de huishoudens volgens het aantal kinderen. 1650-1795, p. 38.
- Tabel III.7. : Het aandeel van het dienstpersoneel op de totale bevolking in 1796, p. 39.
- Tabel III. 8. : De aanwezigheid van dienstboden bij de verschillende beroepsgroepen. 18e eeuw, p. 42.
- Tabel IV.1. : Vergelijking van de bedrijfsstructuur tussen het dorpscentrum en Nevele-Buiten en het aandeel van de uitbatingen van méér dan 1 ha, p. 45.
- Tabel IV.2. : De beroepsstructuur in het Land van Nevele en op het Oost-Vlaamse platteland in 1796, p. 47.
- Tabel IV.3. : Verzorgende beroepen in het Land van Nevele. 1796, p. 50.

- Tabel IV.4. : De evolutie van de beroepsstructuur in het Land van Nevele tijdens de 17e en 18e eeuw, op basis van Staten van Goed, p. 55.
- Tabel V.1. : De verhouding eigen bedrijven op pachtbedrijven : evolutie 18e eeuw (161 gevallen), p. 99.
- Tabel VI.1. : De waarde van de huisraad over alle gezinnen. (17e-18e eeuw), p. 122.
- Tabel VI.2. : Aandeel van de gezinnen met een huisraadwaarde van méér dan 130 pond, p. 123.
- Tabel VI.3. : Aandeel woningen met méér dan twee kamers. (per rijkdomsklasse), p. 130.
- Tabel VI.4. : Aandeel woningen met méér dan twee kamers. (per beroepsgroep), p. 131.
- Tabel VI.5. : Verspreiding van kelder en spende binnen de beroepsgroepen, p. 133.
- Tabel VI.6. : Verspreiding van zolders binnen de beroepsgroepen, p. 134.
- Tabel VI.7. : Verspreiding van gespecialiseerde kamers. Evolutie, p. 135.
- Tabel VI.8. : Aantal huishoudens met twee verwarmde ruimtes. (per beroepsgroep), p. 144.
- Tabel VI.9. : De verspreiding van de verschillende soorten slaapmeubels over de 17e en de 18e eeuw, p. 155.
- Tabel VI.10 : Verspreiding van tinnen en koperen/latoenen kook- en eetgerei ; huishoudens met tinnen en koperen/latoenen kook- en eetgerei ; 40 jaarlijkse evolutie, p. 170.
- Tabel VI.11. :Huishoudens met vijf of méér stoelen. Evolutie. p. 175.
- Tabel VI.12. :Huishoudens met opbergmeubels voor etenswaren, kook- en eetgerei en keukenlinnen. Evolutie, p. 179.
- Tabel VI.13. :Graad van comfort qua opbergmeubels voor kleren en linnen. Evolutie, p. 181.
- Tabel VI.14. :Huishoudens met comfortabele bergruimte (met kleerkast, garderobe, of kast) binnen de verschillende beroepsgroepen, p. 182.

INDEX DIAGRAMMEN

- Diagram IV.1. : De indeling van de bedrijven in de parochie Nevele volgens oppervlakte, eind 17e-18e eeuw, p. 43.

- Diagram IV.2. : De economische sectoren in verschillende parochies van de heerlijkheid, einde 18e eeuw, p. 48.
- Diagram IV.3. : Verspreiding van verzorgende beroepen in verschillende parochies van de heerlijkheid, 1796, p. 53.
- Diagram IV.4. : De evolutie van de economische sectoren, 1660-1795, p. 57.
- Diagram IV.5. : Aantal huishoudens met weefgetouwen, 17e-18e eeuw, p. 58.
- Diagram IV.6. : De verspreiding van weefgetouwen bij de verschillende beroepsgroepen, 18e eeuw, p. 61.
- Diagram IV.7. : Het uitoefenen van landbouwactiviteit door ambachtslui en handelaars, p. 64.
- Diagram IV.8. : De verspreiding van de aardappel in het Land van Nevele tijdens de 18e eeuw : evolutie van het procentueel aandeel van huishoudens met een aardappelvoorraad, p. 69.
- Diagram V.1. : Sociale stratificatie : indeling van de totale bevolking en van de afzonderlijke beroepsgroepen in rijkdomsklassen, 1650-1795 (volgens Algemeen Saldo), p. 80.
- Diagram V.2. : Professionele samenstelling van de verschillende vermogenscategorieën, 1650-1795, p. 84.
- Diagram V.3. : Sociale evolutie van de totale bevolking, 1660-1795/spreiding over de diverse rijkdomsklassen (volgens Algemeen Saldo), p. 87.
- Diagram V.4. : Sociale evolutie per beroepsgroep volgens het Meubilair Saldo, p. 90/91.
- Diagram V.5. : Socio-Professionele piramide van de Nevelse bevolking : 40-jaarlijkse evolutie, 1680-1795, p. 93.
- Diagram V.6. : Grondtransacties bij gezinnen uit verschillende beroepsgroepen, 18e eeuw, p. 101.
- Diagram V.7. : Onroerende bezittingen van gezinnen uit de verschillende beroepsgroepen : evolutie 1680-1795, p. 104/105.
- Diagram V.8. : Kapitaalbeleggingen en (hypotheek)leningen bij gezinnen uit verschillende beroepsgroepen ; saldo van de rentebaten min de rentelast, p. 108/109.
- Diagram V.9. : De waarde van de onroerende bezittingen bij de verschillende beroepsgroepen : saldo van gron-

den en kapitaalbeleggingen min de (hypotheek)leningen, p. 112/113.

- Diagram VI.1. : Het aantal kamers per woning over de gehele bevolking. Evolutie, p. 129.
- Diagram VI.2. : Het gebruik van de keuken. (Evolutie 17e-18e eeuw), p. 137.
- Diagram VI.3. : Het gebruik van de keuken binnen de verschillende beroepsgroepen, p. 138.
- Diagram VI.4. : Het gebruik van de kamer, (evolutie 17e-18e eeuw), p. 139.
- Diagram VI.5. : Het gebruik van de kamer binnen de verschillende beroepsgroepen. Aanwezigheid van kamers met zitmeubels, p. 140.
- Diagram VI.6. : Het aantal slaapruijntes per gezin, 17e-18e eeuw, p. 145.
- Diagram VI.7. : Verspreiding van het „pluimbedde” over de gehele bevolking, 20-jaarlijkse evolutie, p. 157.
- Diagram VI.8. : Graad van slaapcomfort gemeten aan de verspreiding van slaapmeubels. Evolutie 17e-18e eeuw, p. 158.
- Diagram VI.9. : Graad van slaapcomfort binnen de verschillende beroepsgroepen, gemeten aan de verspreiding van de soorten slaapmeubels, 1760-1795, p. 160.
- Pictogram VI.1. : Gemiddeld aantal personen per slaapruijnte. (dienstpersoneel inbegrepen) 18e eeuw, p. 147.

INDEX BIJLAGEN

- Bijlage IV.1. : De beroepsstructuur van de verschillende parochies in de heerlijkheid op het einde van de 18e eeuw (1796), p. 216.
- Bijlage IV.2. : Verzorgende beroepen in het Land van Nevele, 1796 : aantal per duizend inwoners, p. 217/218.
- Bijlage V.1. : Sociale evolutie van de totale bevolking volgens het Meubilair Saldo, (= roerend goed min kortetermijn schulden) p. 219.
- Bijlage V.2. : Sociale evolutie van de verschillende beroepsgroepen volgens het Algemeen Saldo, p. 220/221.

- Bijlage V.3. : Sociale piramides : professionele samenstelling van de verschillende vermogensklassen.1680-1719, 1720-59,1760-95, pp. 222/223.
- Bijlage VI.1. : Het bestedingspatroon binnen de huisraad. Procentuele verhoudingen binnen de waarde van de totale huisraad. Algemeen gemiddelden van de 17e en 18e eeuw samen, p. 224.
- Bijlage VI.2. : Verspreiding van de *spiesschen* of eikenhouten koetse binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen, (17e-18e eeuw), p. 225.
- Bijlage VI.3. : Verspreiding van de ledikant binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen, (17e-18e eeuw), p. 226.
- Bijlage VI.4. : Verspreiding van het *tombeau* binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen, (17e-18e eeuw), p. 227.
- Bijlage VI.5. : Verspreiding van het *pluimbedde* binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen, gemeten aan de slaapmeubels, (17e-18e eeuw), p. 228.
- Bijlage VI.6. : De graad van slaapcomfort binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen, gemeten aan de slaapmeubels, (17e-18e eeuw), p. 229.
- Bijlage VI.7. : De graad van slaapcomfort binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen, gemeten aan de matrassen, (17e-18e eeuw), p. 230.
- Bijlage VI.8. : Graad van slaapcomfort binnen de fortuinklassen en beroepsgroepen. Algemene synthese, (17e-18e eeuw), p. 231.
- Bijlage VI.9 : Huishoudens met tinnen kook- en eetgerei. Evolutie, p. 232.
- Bijlage VI.10 : Huishoudens met koperen/latoenen kook- en eetgerei. Evolutie, p. 233.
- Bijlage VI.11 : Huishoudens met tinnen en koperen/latoenen kook- en eetgerei. Evolutie: 17e-18e eeuw, p. 234.
- Bijlage VI.12 : Graad van comfort qua opbergruimte voor kleren en linnen in huishoudens uit verschillende beroepsgroepen en rijkdomsklassen, p. 235.
- Bijlage VI.13 : Verspreiding van het *komfoor*. Evolutie, p. 236.
- Bijlage VI.14 : Verspreiding van schilderijen. Evolutie, p. 237.
- Bijlage VI.15 : Verspreiding van spiegels. Evolutie, p. 238.

- Bijlage VI.16 : Verspreiding van het *schouwkleed*. Evolutie, p. 239.
- Bijlage VI.17 : Verspreiding van het horloge. Evolutie, p. 240.
- Bijlage VI.18 : Enkele voorbeelden van Staten van Goed, pp. 241/59.

HERKOMST VAN DE ILLUSTRATIES

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel (Copyright A.C.L., Brussel) : kaftfoto, p. 59, p. 124, p. 142, p. 176, p. 204, p. 205.

R. VAN DEN ABEELE, *De vrijheid van Nevele. Bijdrage tot de vroegste geschiedenis van „Het Land van Nevele”*, Deinze, 1949 : kaart I.2.

C. VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*, Leuven, 1984 : grafiek III.1.

G. SCHAECK, *Bodemkundige schets van „Het Land van Nevele”, in het Land van Nevele*, jg. I (1970), nr. 1-2 : kaart I.1.

Tekening G. Schaeck, Landegem : afb. VI.1.

J. WEYNS, *Volkshuisraad in Vlaanderen*, Beersel, 1974 : afb. VI.3, VI.4., VI.5., VI.6., VI.7., VI.8., VI.9., VI.10., VI.11.

J. WEYNS, *Haard en Heem*, Heist-op-de-Berg, 1984 : afb. VI.2.

5. Synthese en duiding van de sociale evolutie tijdens de 18de eeuw	114
VI. WONEN EN LEVEN BINNEN DE VERSCHILLENDE SOCIALE KLASSEN VAN DE PLATTELANDSSAMENLEVING	121
1. Inleiding	121
2. De woning en het leven er rond	123
3. Het interieur : de kamers en hun gebruik	131
4. Het wooncomfort	141
a) Het comfort van verwarmde ruimtes	141
b) Privacy	141
5. Over de meubelkens ende andere diversche huysraede	148
a) De slaapvoorzieningen	151
b) Huisraad : potten en pannen, glazen en kannen	163
c) Vanop een stoel de kast bekeken	172
d) Meer over het haardgerei	183
e) De luxe, het extra-comfort en de versiering in de plattelandswoning ; een verhaal apart	188
6. Besluit	194
SLOT BESCHOUWINGEN	197
NOTEN	207
BIJLAGEN	216
GLOSSARIUM	260
LIJST DER EERSTE VERMELDINGEN	265
BIBLIOGRAFIE	268
INDEX van kaarten, grafieken, afbeeldingen, tabellen en diagrammen	274

DE INHOUD

WOORD VOORAF	1
TEN GELEIGDE	3
I. DE HEERLIJKHEID EN HET LAND VAN NEVELE : begripsomschrijving en beknopte historiek	7
II. STATEN VAN GOED : omschrijving en bronnenkritiek	15
III. DE BEVOLKINGSEVOLUTIE EN DE SAMENSTELLING VAN DE HUISHOUDENS	26
1. Het bevolkingscijfer in het Land van Nevele tijdens de 17de en 18de eeuw	26
2. De kwetsbaarheid van het gezin tijdens het Ancien Régime	33
3. De vreemde eenden in de bijt : de dienstboden	39
IV. DE ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN TIJDENS DE 17de EN 18de EEUW	43
1. De evolutie van de bedrijfs grootte	43
2. De beroepsstructuur en het belang van de economische sectoren in 1796	46
3. Het verzorgingspatroon in de „heerlijkheid Nevele” op het einde van de 18de eeuw	49
4. De evolutie van de beroepsstructuur tijdens de 17de en 18de eeuw	53
5. Cumuleren van beroepen : het belang van nevenactiviteiten voor de landelijke economie	58
6. De economische golfbeweging : van crisis naar bloeiperiode	65
V. DE SOCIALE STRUCTUUR EN EVOLUTIE DE WELVAART EN ARMOEDE VAN DE BEVOLKING	73
1. Begripsomschrijving en benaderingswijze	73
2. De sociale structuur van de plattelandsmaatschappij	79
3. De evolutie van het welvaartspeil	85
4. Grondbezit en kapitaalbeleggingen bij de Nevelse huishoudens	97